DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ

ALBERT BAYET

çeviren CEMAL SÜREYA

LAİKLİK

JEAN JAURÈS

BROY

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ

ALBERT BAYET

BROY YAYINLARI: 77
ağustos '91

kapak düzeni
HOY AJANS

ALBERT BAYET

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ

Çeviren
CEMAL SÜREYA

BROY YAYINLARI

GİRİŞ

Dine karşı düşünce (libre- pensée) deyimi [1] XIX. Yüzyıl boyunca çok kez öfkeli yankılar uyandırmıştır çevresinde. Bugün bile iş bitirici bir anlam taşımaktadır. Kimisi onu az ya da çok, bir meydan okuma olarak kullanıyor. Kimisi de düşmanca bir eğleni diye kabul ediyor. Bununla birlikte böylesi duyguları doğrulayacak hiçbir nitelik yok onda. Hangi kanıda olurlarsa olsunlar, bütün insanlar, Pascal gibi, onurumuzun düşüncede olduğunu kabulde birleşmektedirler. Herkes, bir fikre bağlanmanın, ancak bu bağlanma zor altında yapılmamışsa bir değer taşıyacağı kanısında. Rahatça diyebiliriz ki kişioğlu düşündüğü her sefer özgürdür, ya da özgürleşmektedir; ve bu, yol gösterici olarak sadece gözleme, deneye, usa bağlanan kimse için ne kadar doğruysa, düşüncesini bir Tanrıya bağlayan kimse için de o kadar doğrudur. Burdan özgür düşünce deyiminin, bölünme ve çatışmaya meydan vermekten uzak, bir birlik ilkesi olması gerektiği sonucuna varılabilir.

Bu denemenin sonunda, özgür düşüncenin savaş giysilerini üstünden atarak bir dirlik düzenlik işçisi olması gerektiğini belirtmeye çalıştığıma göre, böyle bir sonuca ulaşmaktan kaçınıyor olamam. Ancak, bu arada, şu gerçeği belirtmeliyiz ki, kelimeler, temsil ediyor sayıldıkları soyut değerleri, tarihin onlara yüklediği somut değerler kadar kavrayamıyor. Bu noktadan hareket edildiğinde özgür düşüncenin yüzyıllar boyunca karşı koyucu ve dine karşı koyucu özelliği yadsınamaz.

[1] Libre-pensée'nin tam karşılığı "dine karşı düşünce"dir. Kitapta bu kavramın karşılığı kimi yerlerde "özgür-düşünce" diye çevrilmiştir.; bu bakımdan her ikisini aynı anlamda görmek gerekir. (Ç.N.)

Herhangi bir sözlüğü açın, şunu okuyacaksınız: "Dine karşı düşünür (libre- penseur) : Her şeyi özgürce incelemenin yöndeşi." Böylece anlıyoruz ki,"dine karşı düşünür" ya da "özgürce düşünür", her türlü inanışı incelemeye ve eleştirmeye, her türlü sorunu tartışmaya hakkı olan adamdır; o bu hakkı kullanırken hiçbir engel ya da kısıtlama olmayacaktır. İnanan kişinin (mümin) de araştırma hakkı vardır; ancak bu hak sadece bazı alanlarda geçerlidir; bir Tanrının konuşmadığı, bir Kilisenin ilkelerini belirtmediği alanlarda mümin kişi de düşüncesini rahatça geliştirebilir ama onun düşüncesi Göksel Esin doğrularının eşiğine gelir gelmez eğilmek zorundadır; çünkü nice güçlü olursa olsun, Scot Erigènen'in deyimiyle *superat omnem intelectum* özellik taşıyan tanrısal usun altında kalmaktadır.

Düşünce haklarına ilişkin çok belirgin bir ayrım da, hiç kuşkusuz, çatışmalar yaratma eğilimidir. Özgür düşüncenin tarihini yapan da işte bu çatışmaların art arda zincirlenişidir.

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu hakların daha başlangıçta bile düşüncenin ürünü olmamasına şaşılabilir; çünkü doğruyu parça parça yaratarak yakalamış kimsenin kafa durumuyla, bir esinle, bir kilise tarafından yaratılmış doğruyu edinen kimsenin kafa durumu arasında bir çatışkı var gibidir. Ancak, başlangıçta olguların bir görüntüsünü meydana getirmek ya da onların üstünde devinmek yolunda gösterilen bütün düşünce çabaları dinin içinde belirmiştir. Mağara duvarına bir hayvan resmi çizen kişi bir sanatçı olmayıp kelimenin modern anlamıyla insan-ötesi güçlerle doğrudan doğruya ilişki sunan bir kimsedir. Bir çakmaktaşını yontan ya da bir okun ucunu sivrilten kişi bir zanaatçı değil, kelimenin modern anlamıyla doğa-üstü gücünün (*mana*) etkinliğini deneyecek bir makinedir[2]. Mantık ötesi bir düşünce tarzı söz konusudur burda; ve usun ve-

[2] Lèvy-Bruhl, *İlkel Düşünce*

rileri, din ve büyüyen çatışmaya girecek kadar farklılaşmış değildir. Hatta mantıklı düşünme yeteneği belirdiği zaman da, kuramsal planda kendine en yabancı, en karşıt görünen inançlara karşı mücadeleye girecek kadar güven içinde olacaktır. Us ve bilim, tapınakların kubbeleri altında doğmuşlarcasına, ortak bileşiklerini inkâr konusunda kararsız kalacaktır. Ne var ki, en içten bağlılık duygularının üstünde bir de olguların gücü var.

Kafaları gibi duyguları da ayrı ayrı olan insan topluluklarının ortasında gözlemlenen bir gerçektir bu. Bir yanda, sahip olmanın rahat tatları içinde sadece yerleşmiş doğruları kabul etme ve onlara dayanmak isteyenlerc: öte yanda, sadece araştırmanın kuşkulu tatları üstünde tüneyen, ve Lucretius gibi şöyle diyebilmek isteyenler görülmektedir:

> *Avia Pieridium peragro loca nullius ante trita solo.*

Bu iki büyük eğilim arasında her zaman kaçınılmaz bir çatışma vardır. Arada uzlaşmalar mümkündür. Ola ki kuşkunun ve araştırmanın en büyük bir tutkunu, araştırmalarının alanını kendiliğinden sınırlasın ve kutsalın eşiğinde duraklasın. Aynı şekilde, ola ki, kutsalın en ateşli bir yöndeşi düşünce haklarını tanısın ve emiş Anselme gibi şöyle desin: *credo ut inteleg-gam* Bunun içindir ki Eski Yunandan beri, köylü dinlerinin, yurttaş dinlerinin, sonra kurtuluş dinlerinin büyük bir egemenlik kurmuş göründükleri çağda bile, dogmalarla çatışma için nedenler görülür.

Aynı çatışmalar, Lucretius'un Epicurus felsefesine saldırgan bir tutum kazandırdığı dönemde, Roma'da da ortaya çıkar.

Dinsiz imparatorluğun Hıristiyanlığa karşı mücadeleye giriştiği, daha sonra hristiyan imparatorluğun paganizme karşı

mücadeleye girişti̇ği sırada da başka çatışmalar çıkar ortaya.

Hristiyan kiliseler arasında, daha sonra siyasal zafer kazanmış katolik kilise içinde "sapkınlıklar"a karşı eyleme girişildiğinde ortaya çıkan çatışmalar da vardır.

Rönesans döneminde uyuyan "paganizm" kiliseyle sessiz ve sürekli çatışma halinde bulunan özgür-düşünce çabalarına yol açar. Bu sırada, çıkış noktasında hoşgörüsüz olan Reform çabaları da sonuçta vicdan özgürlüğü ilkesine bitişir.

XVIII. Yüzyılda "filozoflar", sorunu cesur terimlerle ortaya koyarlar ve gösterdikleri çabalar İnsan Hakları Bildirisi'yle taçlanır.

XIX. Yüzyılda Kilise zorlu bir çıkış yaparak düşünce özgürlüğü ilkesini bile mahkûm eder. Buna karşı "özgür-düşünürler" aralarında örgütlenirler, sadece felsefe planında değil, siyasal planda da mücadeleye girişirler.

XX. Yüzyılda "laikler", okul sorunuyla ilgili bazı inanç konularını didiklerler.

Böylece, "özgür-düşünce", bütün tarih boyunca, dinsel egemenliğe karşı mücadele halinde bir güç olarak belirir. Bizim inceleyeceğimiz de bu mücadelenin dönemleridir. Ama biz bunu hırsları uyandırmak, anlaşmazlıkları körüklemek amacıyla değil, temelde haklı olup da uzun süreden beri kinle, hiç değilse öfkeyle dolu olan bu çatışmaların artık bulutsuz günlere açık olduğunu göstermek umuduyla yapacağız.

I. BÖLÜM

GREK DÜNYASINDA DİNE KARŞI DÜŞÜNCE

Eski Yunan'ın, bir anlamda, dine karşı düşüncenin anayurdu olduğunu rahatça söyleyebiliriz; çünkü Greklerde dinlerin sunduğu evren görüntüsünün yerine gözlemden ve ustan çıkarılmış bir açıklamalar bütünü koyma yolunda sürekli bir çaba görülür.

"Yerlere", tepelere, nehirlere, göllere, mağaralara bağlı eski tarım dinlerinin kucağındaki baskın fikir, insan topluluklarını yaşantısının bazı tamusal güçlerin, sözgelimi Jeo'nun ya da Demeter'in kayrasına bağlı olduğu yolundadır. Eşil'in dediği gibi bütün yaratıklan doğuran, besleyen,onlardan yeniden bereket tohumu alan tek güç Toprak Ana'dır[3]. Daha sonra, belki de Girit'ten gelmiş olan tarikat ve ayin ehli, din gizemleri ortaya çıktı. Eski köylü dininin başlangıç döneminde de sürüp gider bunlar. Dionizos, ruhlarda hüküm sürer gibi, kırlarda hüküm sürmektedir. Daha sonra Tannlar gelip sitelere yerleşirler; sahipleridirler bu sitelerin ve tapınaklar aracılığıyla hüküm sürerler oralarda. Homerosçu anlayış içinde bu nitelik bütün bütün silinip gitmese de zayıflar: Tannlar artık yeryüzünde hüküm sürmeye başlamışlardır. Sayılan sınırlıdır; büyük tannlar vardır, küçük tanrılar vardır; büyükleri de küçükleri de kendi çaplarına göre Evreni yönetirler; fizik dünyanın ve ruhsal dün-

[3] Choeph., s. 128.

yanın hareketlerini onların iradeleri, çok kez tutkuları ve hevesleri belirlemektedir. Afrodit, Hera'nın kin ve kıskançlık duyduğu Troya'yı korur: ikisi arasındaki bu anlaşmazlıktan kasırgalar, fırtınalar, salgın hastalıklar doğar. "Ölümsüzler", "ölümlüler"in kaygı dolu yaşantılarını avuçlarının içine almışlardır. Sitelerin gerilemesi, yeni kılıklara bürünmüş eski din gizlerinin bireyselliğine yol açtığında, insanlar dinden sadece günlük ekmeklerini değil, erinçli bir ölümsüzlük de istemeye başladıklarında Olimpos sakinlerinden bazıları itibarlarını yitirmişlerdir; ama güçlerinin eylemi yalnız bireysel kurtuluşu değil, aynı zamanda Evrenin düzenini de kapsayan kurtarıcı tanrıların bu güçleri sürüp gitmektedir daha.

Özgür düşünce, birbiri ardınca gelen bütün bu egemen "dinsel tavırlar"la ve onların içerdiği ilkelerle daha ilk adımlarda çatışmaya başlamakta gözünü budaktan sakınmadan; hiçbir duraksamaya düşmeden başı çekmektedir.

Milattan önce VI. Yüzyıl başlarında, Tales'in mücadeleye girişti̇ğini görüyoruz. Onun çevresinde müminler, dünyayı Ogenos ve Okeanos adlı yaratıcı güçlerle açıklamaktaydılar. O ise dünyayı suyla, daha doğrusu "nem"le açıklar. Abel Rey'in de belirttiği gibi, bir devrimdir bu. Çünkü Talesin mitolojik açıklama biçimlerine iyice yabancı olan bu görüşü tıpkı çağdaş kimyacıların bu konudaki tutumlarını andırıyor; onlar da, "Su nerden geliyor" sorusuna "Oksijenle hidrojenin birleşmesinden" diye karşılık verirler. Tanrıların iradelerinin egemen olduğu yerlerde nesnelerin doğası hüküm sürmektedir. Bilimsel düşünce, mit düşüncesine karşı, günümüze kadar yitirmediği bir görünümde belirmiştir hep[4].

Aynı gözüpek davranışı Anaksimandros'ta görürüz. O, her

[4] Abel Rey, *Grek Biliminin Gençlik Dönemi*, Paris 1933, s. 30-31

şeyin başlangıcını, artık "nem"de değil, *"aperion"* denen şeyde, yani belirsizde ve sonsuzda aramaktadır. Ama eski dinsel kozmogoni kavrayışlarının yerine pozitif teorileri Tales'inkinden daha kesin bir tavırla koyar. Güneşin ve ayın devinimlerini Helios'un ve Selene'nin değişken iradeleriyle açıklamaya eğilimli olanlardan ayrılmıştır: ona göre yıldızlar dünyanın çevresinde devinip duran değirmi birtakım halkalardır[5].

Önceleri İyon okulunun sesiyle kendini duyurmuş olan dine karşı düşünce Büyük Yunan yarımadasında bir kez de Pitagorasçılıkla sesini duyururken daha az cesur değildir. Pitagorasçılar matematiğe, sayı teorisine, geometriye dayanarak bilim tarihinde çok kesin bir rol oynarlar; ama bununla kalmazlar, şu ünlü formülü de ortaya atarlar: "Nesneler sayılardır". Şurası açık ki "sayı-nesnelerin fiziği", dünyanın oluşumunu dinle açıklayan görüşlere taban tabana karşıt olacaktır. Bilginlerin de bundan bir kuşkuları yoktur. Zenon, devinimin olanaksızlığını belirtmeye yeltenen dört kanıtını önerirken, yeryüzüne inen tanrılar ya da uzayda uçan *daimonlar* örneğiyle kendisine karşı çıkılacağını hiç düşünmez. Herakletios, "Ölümlüler ölümsüz, ölümsüzler ölümlüdürler; bunlardan biri başkasının ölümünü yaşar, öteki başkasının hayatıyla ölür"[6] derken Homerosçu din tutumunun temel dogmalarından biriyle çatışmakta olduğuna hiç aldırmaz.

Uzlaşmalara fazla açık olmayan usçu Ksenofanes, Olimpos tanrılarının boş gözetim yöntemlerine saldırır:

"Homeros ve Hesiodos insanlarda yüz karası ve kınanası olan her şeyi tanrılara da yakıştırmışlardır: karşılıklı hırsızlık-

5 Aynı yapıt.

6 Abel Rey, adı geçen yapıt, s. 317

lar, ahlak dışı yaşantılar, aldatmalar gibi;

"Tanrılar üstüne yasalara aykırı bir sürü şey anlatmışlardır: karşılıklı hırsızlıklar, ahlak dışı yaşantılar, aldatmalar;

"Ölümlüler, tanrıların da kendileri gibi doğurduklarını, elbise giydiklerini, kendilerininkilere benzeyen bir sesleri, bir biçimleri olduğunu düşünürler;

"... Öküzlerin ve aslanların elleri olsa ve bunlarla insanlar gibi resim yapma, sanat yapıtı yaratma olanağına sahip bulunsalardı, atlar at şeklinde tanrı resimleri çizer, öküzler öküz şeklinde tanrılar yaparlardı; her biri tanrıları kendi türlerinin dış görünümleriyle tanımlardı;

"Habeşler tanrılarını yassı burunlu ve kara derili yapıyorlar; Traklar kendi tanrılarının mavi gözlü, kızıl saçlı olduğunu söylüyorlar."[7]

Olimpos tanrılarının ahlaksız oluşları ilerde hristiyanlığı savunan fikirlerin önemli kanıtlarından birini meydana getirecektir; savunumcular bu kanıtı geliştirirken, Eleatizmin ustalarından birinin, Ksenofanes'in düşüncesini yeniden ele alıp değerlendirmekten başka bir şey yapmayacaklardır.

"Sofistler" de özgür düşünceye bir atılım sağlarlar. Onlar mutlu olmak sanatı üstüne araştırmalar yapmaktan ibaret olan asıl görevlerini yerine getirirken yerleşik inançlara pek kulak asmazlar. Protagoras, bilginin tek yolunun duyum olduğunu, "insanın her şeyin ölçüsü olduğunu"nu belirtirken, bütün dinsel gelenekleri yıkan, sonuna kadar götürülmüş bir ilke koymuş

[7] Abel Rey, adı geçen yapıt, s. 128

oluyor. Protagoras, gerçekte bir şeyin var olmadığını, olsaydı da bilinemeyeceğini, bir an bilindiği varsayılsa bile bunun başkalarına ulaştırılamayacağını açıklarken de daha az gözükara bir davranış içinde değildir.

Sokrates'in dinsizlikten kuşkusu yoktur; ancak "*Gnothi Seauton*" derken ve *ironi Sokratik'i* ortaya atarken yerleşik inançlara belli belirsiz bir gözdağı vermektedir; çünkü insan etraflı bir tümdengelici diyalektik ve genel tanımlamalar yoluyla Grek toprağında yaşayan bir sürü tanrı bulabilir.

Burada Eflatun'un fikirlerini ya da Arisitoteles'in öğretisini bütünüyle ele alıp inceleyecek değiliz. Ama, Eflatun bizi geçici olandan kalıcı olana, fenomenden varlığa, kanıdan bilime çağırırken önerdiği yöntem sapına dek usçu bir yöntemdir. Aristoteles'in ise modern bilime yol açtığını, onun devinisiz bir itici olan Tanrı'sının bilinen teolojiyle hiçbir ortak nokta taşımadığını, ve mantığının Helen dinseverliğinin bir sürü sevgili efsanesini silip süpürmeye yettiğini eklemeye gerek var mı acaba?

Piron kuşku culuğu özgür düşüncenin doruğundadır. Piron, bilge kişinin bir şeyi doğrulamadığını, "bir şey söylemediğini" ileri sürerken, cepheden saldırıya geçtiği şey bütün dinlerin dogmatizmlerinin temel kurallarıdır. Carneades'e gelince, o, *antropomorfizm*'le yani tanrıların maddi bir beden taşıdıkları görüşüyle ve Stoacıların pek sevdikleri Kader kavramıyla savaşmaktan çekinmez.

Bunlarla Akademi arasındaki mücadele sonucunda III. Yüzyılda cüretli bir yenilik doğar: olasılık. Takvim çağının başlarında olasılığı savunan Enesidemes, her bilginin ikili bir görecelik olduğunu ileri sürmüştür; çünkü bilginin konusu hakkında hem onun üstüne yargıda bulunan zihnin görevi, hem

de onun bilinmesini sağlayan terimlerin görevleri değişmektedir. Görecelik, böylece başı çekerken, arada nedensellik kavramına bile saldırmaktadır.

Başka bir planda Kinikler; Diyojen'in, Boristenes'li Bidon'un, Krates'in, Gadara'lı Menibüs'ün sesleriyle din inançlarını bir güzel alaya alırlar, kurtarıcı tanrıları ve Olimpos tanrılarını gülünçleştirirler, ağulu dillerini dualara, adaklara, sungurlara, cenaze törenlerine uzatırlar, öldükten sonra ruhun da yok olacağını söylerler.

Kalın çizgilerle belirttiğim bütün bu olaylar gösteriyor ki Eski Yunan'ın tarihi boyunca özgür düşünce ile din inançları arasında kıyasıya bir mücadele vardır. Ne var ki bu mücadele çok kez belirli bir biçimde görünmez. Kimi zaman saldırılar şu ya da bu inanç biçimine yöneltilmiştir. Yukarıda Ksenofanes'in saldırısını görmüştük. Evhemerciler de III. Yüzyılda, tanrıların aslında sadece birtakım erkekler ve kadınlar olduklarını ileri sürerler; Evhemeros'a göre Zeus bir fatihtir. Atenea savaşkan bir kıraliçedir, Afrodit bir fahişedir. Özgür düşünürlerin gelişigüzel ortaya attıkları bazı fikirler de var. Plutarkhos'ta şunları okuruz: "Değişik ulusların değişik tanrıları, barbar tanrıları, Grek tanrıları, Kuzey ve Güney tanrıları olduğuna inanmıyoruz".[8] Ama, yine de bütün bu formüllerde sistemli bir saldırıdan kaçınma niteliği ağır basıyor; böylece patlaması gereken savaş bir türlü patlamaz.

Kuşkusuz ki çatışmalar olmaktadır. Güneşin akkor halinde bir taş, ayın basit bir toprak parçası olduğunu belirten Anaksagoras koğuşturulur. Protagoras, Tanrıların var olup olmamalarının o kadar önemli olmadığını açıkladığı için Atina yargıçla-

[8] Gernet ve Boulanger. *Dinde Grek Dehası*, Paris, 1932, s. 467

rınca sürgüne gönderilir. Din gizlerini alaya aldığı için Melos'lu Diagoras'ın başını getirene ödül konur. Gençliği kötü yola yöneltmekle suçlanan Sokrates baldıran suyu içmeğe mahkûm edilir. Dinsizlikle suçlanan Aristoteles, kendisiyle düşmanlarının arasına Eurupides'i koymak ihtiyatlılığını gösterir. Teophrastes ve Stilpon koğuşturmalara uğrarlar[9]. Ünlü Frine'nin Atina yargıçlarının önüne çıkışı da dine hakaretten ötürüdür. Gernet ve Boulanger'nin belirttikleri gibi, "Aydınlık demokrasinin aktifinde azımsanamayacak bir dizi fikir davası vardır"[10]. Ancak, bütün bu olaylara rağmen, Grek dünyasının yaşantısında, ilerde tanrıtanımazların hristiyanlara, hristiyanların tanrıtanımazlara, ortodoksların sapkınlara uyguladıkları zulümlerin hiçbirine rastlanmamaktadır. Özgür-düşünürlerle müminler arasında düzenli bir savaş belirtisi yoktur.

İki nedeni var bunun.

Bir kere, yöneticiler, zaman zaman, dinsel olmaktan çok, siyasal nedenlerle şiddetli birtakım tepkiler göstermiş olsalar da, genellikle bir düşünce sistemine karşı hoşgörüsüz davranmamaktadırlar. Din planındaki istekleri oldukça belirsiz kalmaktadır: dogmalar arasında, daha çok siteyi koruma kaygısındadırlar. Bu bakımdan, şu bilginin buluşlarının en saygın dinsel inançlara karşı olduğunun gösterilmesi siyasal gücün pek umurunda olmamakta ve yönetici takımı,bilimsel araştırmaların atılımlarına set çekmeğe çalışmaktadır.

Bu kayıtsızlığı, hiç değilse bir bakıma, Grek dünyasında bir çeşit inançsızlığın oldukça yaygınlık kazanmasıyla açıklayabiliriz. Yurttaş kurulu, düzenin gereklerini yerine getirdikten

9 Aynı yapıt, s. 346-350
10 Aynı yapıt, s. 346

ve tanrılara "haklarını" verdikten sonra artık onun inançlı olmasına ya da olmamasına kimse aldırmamaktadır. Gerçi Sokrates'e hüküm giydirilmiştir, ama bu onun felsefesinden değil, getirdiği sorulu diyalog sisteminden ötürüdür; gençliğin ruhundan site tanrılarına olan inancı kazımakla ve onu başka inançlarla doldurmaya yeltenmekle suçlanmıştır Sokrates. Ama, sözgelimi VI.Yüzyılda tanrıları gülünç durumlarda gösteren bir Epikharmes'e kimsenin bir şey dediği yoktur. Sözgelimi, en saygın tanrılara, en serbest, hatta en saldırgan bir biçimde takılan Komedya geleneğine kimse ağzını açmaz. Bu yönde yaratılmış bir ortam içinde, yöneticiler, özgür düşünceye karşı savaşa girişmemekte, örgütlü bir bağnazlık davranışında bulunmamaktadırlar.

Ama bu savaşı önleyen bir başka neden daha var: özgür düşünürlerin din duygulan.

Gerçekten, yukarıda andığımız ve yadsınmaz bir şekilde bilinemezciliği (Agnosticisme) ve çağdaş usçu akımları hazırlayan bu gözüpek çıkışların çoğu Auguste Comte'un teolojik zihniyet dediği bir kafa düzeyinde bulunmaktadır. Bugünkü mantığımızla, dünyayı tanrısal iradelerle açıklamak ile onu yasalarla açıklamak arasında karşıtlık bulunduğunu söylebiliriz; güneş, arabasını çeken atları harekete getirmede Helios'un gönlünü çeldiği için mi, yoksa işleyişi belirli bir sisteme bağlı olduğu için mi dönüp dumaktadır? Dünyanın herhangi bir yerine niçin yıldırım düşmektedir? Zeus'un içinden Titanları cezalandırmak geçtiği için mi? Yoksa tanrıların ve insanların iradelerinden bağımsız bir şekilde, şimşeklerden ve onlara eşlik eden doğa olaylarıyla ilgili gürültülerden mi ortaya çıkmaktadır? Buğday tanesini filizlendiren şey nedir? Demeter düşünüp karar verdiği için mi yoksa nesnelerin doğası öyle gerektirdiği için mi su yürüyor tohuma? Bunlardan ya biri ya öteki söz ko-

nusudur. "Öteki " olduğu kanısında olan kimse, tanrılara, tanrıçalara inanıyor. Onlara yakarıyor demektir. Ne var ki Grek dünyasındaki özgür-düşünürlerin çoğu sorunu bu şekilde ortaya koymaz. Sözgelimi Tales, ıslaklık teorisiyle dünyayı pozitif terimlerle açıklamaktadır; ama bu onun tutup "Dünya tanrılarla dolu" diye konuşmasını önlememektedir. Anaksimandros da dünyanın "tanrılı" bir yer olduğunu söylemekten kaçınmamıştır.

Ama bu yeni doğmuş usçulukla bu tanrısallığı yan yana en çok Pitagorculukta görürüz. Bilimsel plânda değerlendirdiğimizde, tanrıların yaratıcı fantezilerinin yerine niceliklerinin gerekirciliğini koyan usçu bir düşünce akımıdır bu. Ama hayat planında değerlendirmeye kalkarsak, onun aslında dinsel bir devinim olduğu sonucuna varacağız. Isıdor Levi'nin ünlü kitabında, Pitagoras'ın büyük bir matematikçi olarak tanınmasının bir efsane olduğu belirtilmektedir. Oysa Pitagoras, gerçekten yaşamışsa (ki bu da ispat edilmiş değildir) hiçbir zaman bir bilim adamı olmamıştır. Hiçbir haberci onun bir buluşundan söz etmez. Hatta Pitagoras'ın adı bile "Pitie'nin habercisi", Orfizmin temelini meydana getiren bir kurtuluş dininin havarisi anlamına gelmekteydi. Ruhların göçünü ve ölümsüzlüğünü öğretmişti çevresine. Kefaret sağlayıcı ve temizleyici bir çilekeş hayat sürmesini önermişti insana.

Elbet burada, Pitagorculukta bilimsel ve dinsel akımların paralel iki akım olduğu söylenebilir. Bu görüş mantık planında savunulabilir niteliktedir de. Bütün kurtuluş dinlerinin savunucuları gibi Pitagorcular için de asıl sorun insanı başlangıç kirinden temizlemekten ibarettir. Yunancada *Katarsis* denen bu temizleme çağdaş bilimce etraflı bir şekilde incelenmiş danslarla, şarkılarla, ayinlerle ve sayısız dinsel eylemle olmaktadır. Pitagorcuların özgün yanları şu ki, bunlar en yüce *katarsis*'in

bilimin kendisi olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre bizi en fazla yıkayabilecek şey, yarar gözetmeyen bilgidir. "Nesneler-sayılar"ın incelenmesi temelde dinsel nitelik taşıyor. Böylesi bir kafa düzeyinin bulunduğu yerde özgür-düşünceyle din arasında bir savaş bulunmadığı kolayca anlaşılabilir; çünkü özgür-düşünce zaten dinin kendisidir bu ortamda.

Birçok yönden nicc karanlık olursa olsun Sokrates'in düşüncesi de din izi taşımaktadır: yurttaşlarını değiştirmek istemesi bile onun sorunla hangi noktada ilgilendiğini göstermektedir; bu bakımdan onun ünlü "şeytan"ının laikleştirilmesi çabası boşunadır.

Eflatun'a gelince, onun düşüncelerindeki kımıltılı devinimi basit bir formüle sıkıştırmak da boşuna olacaktır kuşkusuz. Ama bu aynı zamanda dindar Pitagorculuğun onun üstündeki etkisini inkâra kadar götürmemelidir bizi. O bir bakıma, Aristotoles'in ustasıysa, bir bakıma da Orfe'nin oğludur. Öte yandan Yeni- Eflatunculuk'un gizemler içinde yüzdüğü de yadsınamaz.

Stoacılık kendi metafiziğinin derin esprisine bağlı kalsaydı, paganizmin halk biçimlerine karşı savaş ilan etmeye kalkışabilirdi. Stoacıların zekâyı ve usu temsil eden yeryüzü uyumunu gözetimi altında bulunduran Tanrısı ile bir siteye, bir dağa, bir kaynağa, bir ırmağa tutunmuş tanrısal güçlerin çeşitli ışıltısındaki Olimpos çokçuluğu arasında büyük ayrımlar vardır. Stoacıların Zeus'u yeryüzünün ortak nedenidir ve Hera'nın değişken kocasıyla görülecek hiçbir hesabı yoktur. Ama şurası da bir gerçektir ki, bir Zenon, insan eliyle yapılan tapınakların hizmetine verilmesine nice karşı çıkarsa çıksın, aslında antropomorfizme (Tanrıların insan görümünü taşımalarına) karşı çok gevşek bir biçimde mücadele etmektedir. Bir gerçek ki, Stoacılık,

doruklarında panteizmi (vahdet-i vücudu) taşımasına rağmen, yıldızların, Doğanın yaratıcı güçlerinin, "kahramanlar"ın hatta bir yerde Adalet ya da umut gibi bazı soyut kavramların tanrısal bir niteliği olduğu varsayımını rahatça kabul etmektedir. Gernet ve Boulanger'nin dedikleri gibi "stoacı panteizm, binbir adlı bir çoktanrıcılıkla kolayca uyuşabilmektedir"[1].

Yalnız Kinikler, ya da onlardan ayrılmış bir bölük düşünür "din"e karşı dikilmişlerdir. Ne var ki onlarda kendilerini fazlaca ortaya koymaktan kaçınmışlardır. Öte yandan öğretilerindeki ve hayat tarzlarındaki aşırılıklar bunların itibarlarını az ya da çok azaltmıştır. Bunu içindir ki Grek dünyasında özgür düşünce ile dinsel inançlar arasında açık ve şiddetli bir mücadeleye girişilmiş değildir. Gücül (virtuel) ve ikinci derecede bir ayrıntı niteliğinde kalmıştır bu mücadele. Pitagorculuğun, Eflatunculuğun ve Yeni-Eflatunculuğun ortasında zaman zaman bilimsel gelişmelerle dinsel atılımların tek ve aynı bir atılım olduğu görülmüştür.

[1] Gernet ve Boulanger, adı geçen yapıt, s. 493

II. BÖLÜM

ROMA DÜNYASINDA DİNE KARŞI DÜŞÜNCE

Eski Roma'da din; siteyi ve aileyi aynı zamanda kavramaktadır. Çiçeron çağından önce felsefenin fazla bir yeri yoktur; Grek felsefesi sadece küçük bir meraklı topluluğunun ilgisini çekmekte olup yaşlı Romalılar kuşkudan yanadırlar. Eşit olmayan iki güç arasındaki sürtüşmeler açık bir savaş niteliğini kazanmıştır.

Hellen edebiyatı ve düşüncesi Roma'ya "cılız bir ırmak gibi değil, gür bir nehir gibi"[12] girdikten sonra bu durum biraz değişir. Plautus halkını güldürmek için kutsal inançlarla rahatça alay eder. Onun komedilerinde en arsız hırsızlar şanslarını denemeye kalkmadan önce ciddî ciddî fal baktırırlar ve şöyle derler: "Tanrılar girişimimi onaylıyorlar"[13]. Hırsızlıklarının meyvelerini ceplerine indirirlerken tumturaklı bir biçimde Jupiter'e dua ederler. Jupiter'e, yani "zengin, ünlü, güçlü, saygın, Ops'un oğul, insanların efendisi" olan tanrıya[14].

Gaston Boissier'nin de belirttiği gibi, Ennius, Plautus'tan da saldırgandır. Aynı yazara göre Ennius "Kesin bir kuşkucudur ve inançsızlığıyla düşünür"[15].

[12] De Rep., II. 19.
[13] Asin., II, I, II.
[14] Persa., II, 3, I.
[15] Boissier, *Roma Dini*, Paris, 1892, s. 42-43.

Evhemeros'un yapıtlarını çevirmiştir ve onu benimsemiş görünmektedir. Yazdığı tragedyalardan birinde kaderden sızlanan bir kişisini şöyle konuşturur: "Tanrıların varlığına inanıyorum; ve onları her zaman destekliyorum; ancak tanrıların insanlarla uğraşmadığı kanısındayım.Çünkü öyle olsaydı, iyi insanlar mutlu, kötüleri mutsuz olurlardı hayatta; oysa hep tersinin gerçekleştiği görülüyor."[16] Çiçeron, bu çeşit sözlerin tiyatroda her zaman genel bir alkış tufanı yaratmakta olduğunu söyler[17]. Lucilius da tanrı resimlerine saygı gösteren kişileri insafsızca alaya alır: Bunların hepsi bir resim sergisinden, yalandan, kuruntudan ibaret!"[18]

Hiç kuşkusuz, Roma'da, Cumhuriyetin son döneminde inançsızlık yerleşmeğe başlamıştır. Çiçeron'un dostlarına, dostlarının Çiçeron'a yazdıkları mektuplarda din konusuna hemen hemen hiç değinilmemiş olması ilginçtir. Ama, unutmamalı ki, özgür-düşünürlerin çoğu dine açıkça saldırıda bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Çiçeron'un kuş falı konusundaki kuşkuculuğu bilinmektedir; ancak aynı Çiçeron "halkın inançlarını sarsamak için" bunu saklamağı yeğlemektedir. Bunun içindir ki Lucretius da olmasaydı Roma'da özgür düşünce onu ortaya çıkamaktan çekinen seçkin bir topluluğun içinde kapalı kalmış bir lüks aracı olarak kalacaktı.

Lucretius, yani Epicurus. Çünkü *De Rerum Natura'nın* yazarı kendini *Graius homo* diye adlandırdığı ustanın alçak gönüllü bir öğrencisi olarak tanıtmaktadır. Öte yandan Epicurus'un yapıtı kaybolmuş olduğundan hangi bölümünün ustaya, hangi bölümünün çırağa ait olduğunu ayırt etmek pek kolay de-

[16] Telamo, (Ribbeck, s. 44)
[17] De div., II, 50.
[18] Lucilius, XV, 2.

ğildir. Ama, Lucretius'un şiirlerinde özgür- düşüncenin tutkulu bir atılımının parıltısının, dine karşı uzun bir savaş çığlığının bulunduğunu inkâr edemiyoruz.

Fizik sistem deniyor onun sistemine. Gerçektir bu ve başlık onu açıklamaktadır. Yukardan beri gördüğümüz öbür düşünürler Evreni nemle, ateşle, apeiron'la, ide'lerle açıklamaktaydılar. Lucretius ise atomlarla açıklamaktadır. Küçücük, parçalanmaz taneler olan atomlar sonsuzdan gelerek gökte devinirler. Bunlar, "vadeleri erince", rastlaşırlar; bu rastlaşmalardan "şeyler" çıkar. Her şey çıkar. Kurşun çıktığı gibi hava da çıkar; ateş gibi su da; beden gibi ruh da... Bu kümeler,-bölünebilir nitelikte olduğundan gün gelecek çözülecekler, öleceklerdir. Atomlar ise ölmezler. Bir başlangıçları olmadığı gibi bir sonları da yoktur onların.

Epicurus'un, Demokritos'un, Leukippos'un benimsemiş oldukları bu teori bugün aşılmıştır. Modern Fizik, Epicurus'çu atom kavramının sadece adını muhafaza etmiş bulunuyor. Ama Lucretius'un özgünlüğünü meydana getiren şey her şeyden önce, atomculukta bir silah, doğrudan doğruya, amansız bir şekilde dine karşı doğrultulmuş bir silah keşfetmiş olmasıdır.

Niçin saldırıyor dine? Çünkü, ona göre, egemen-iyi, zevktir. Elbet bu, bayağı bir zevk değil, yapma iyilikleri aşılamada ve bilgelerin düşüncesiyle kurulmuş *Templa serena* ile uğraşmada denenen tatlılıktır.Oysa din her türlü açıklığı olanaksız kılmaktadır. Öyleyse ne pahasına olursa olsun, onu yıkmak gerekir.

Din, Lucretius'un gözünde iki biçim altında belirmektedir; bir yanda kurtuluş dinleri vardır; bunlarda kurtarıcı, çok zaman da acı çeken bir tanrı kendi kullarına erinçli bir ölümsüzlüğe

ulaşmanın yolunu gösterir; öte yanda kelimenin en genel anlamıda dinler vardır; bunlar tanrıların dünyayı ve insanları gözetimleri altında tuttukları, alınyazımızın onların iradelerine, tutkularına, hatta kaprislerine bağlı bulunduğunu ve duayla, özverilerle, bir sürü ayinle onların iyiliğini üstümüze çekmek zorunda olduğumuzu öğretir.

Lucretius önce kurtuluş dinlerine saldırır. Neler yakıştırarak yapar bunu? Korku yaratmakla suçlar onları. Gerçekten kurtuluş dinleri Isis'in, Attis'in, Mitra'nın sevgili kullarının sonsuz bir erince kavuşacaklarını söylemekle kalmazlar, o kullarının dışında kalanların korkunç cehennem ateşlerinde yanacaklarını da eklerler. Ama sevgili kul olmayı kim garanti edebilir bize? Kim kendinin her yönden öyle bir kul olduğunu ileri sürebilir? "Titreyen ölümlüler" kitlesi için var olma olanağı, büyük işkencelerle dolu ölümden sonra sadece korkuyu ortaya çıkarmaktadır; bu sürekli korku da onları herhangi bir erinçten yoksun bırakmakta, sonsuz bir yılgıya mahkûm etmektedir. Onları bu yılgıdan atom kurtarıyor. Ruh ve beden ayrı ayrı parçalardan meydana gelen kümeler olduklarına göre, varlıklarını ölüm gibi bir çözülüm içinde yok oldukça duyarlar. İnsan varlığı artık yok olmuşsa, cehennem korkusu da kalmayacaktır. Böylece korkudan kurtulunca, mutlu da olabilir. Lucretius'un, yersiz bir korku duyulan ölümün animus'un varlığıyla anima'nın varlığını birlikte sona erdirdiğini tutkulu bir mantıkla belirten mısraları gelip bu noktaya bağlanır. "Ruhun yılgılarını" dağıttığı için Epicurus'a övgüler düzen coşkusu burdan gelir[19].

"Kurtuluş" fikri dışında kavranan din ise, ilk bakışta, insan ve tanrısal güçler arasında bir ilişkiler sistemi olarak sükûnetin

[19] *De Rerum Natura*. III.

taşıdığı erince bir engel çıkarmaz görünmektedir. Ancak bir kuruntudur bu! Çünkü bu anlamdaki din de insanların içine korku tohumları ekmekten geri kalmaz. Tanrıların Evreni yarattıkları, onu yönetmekte oldukları fikrini kabul ediniz, canları istediği zaman yıldırımlar yağdırabilecekleri, fırtınalar, yer sarsıntıları, kuraklıklar, su baskınları yaratabilecekleri fikrini kabul ediniz, bir kere bunu kabul ettikten sonra, "korku"ya mahkûm olup gittiniz işte. Tıpkı Gizemler'in mantığında olduğu gibi . Bereket versin, Epicurus çıkmış ortaya. Onu dinleyiniz. Hayır, diyor Epicurus, dünyayı tanrılar yaratmadı, yönettikleri de yok onu, insanların işleriyle uğraştıkları da yok; derin bir sessizlik içinde ölümsüzlüklerini sürüyorlar; onların yapıları, doğaları da bize ilişkin şeylerden ayırıyor onları, uzaklaştırıyor; ne bir acı duyabilirler onlar, ne de bir tehlike duygusu içinde olabilirler; kendilerine özgü zenginliklerle donatılmış olan tanrıların bize ilişkin şeyleri gereksinmeleri beklenemez; bizim erdemlerimiz karşısında duyarsızdırlar, öfkeden vb. anlamazlar[20].

Bundan sonrası, insanları ve eşyayı yönetmekten tanrısal güçleri böyle uzaklaştırırken, Epicurus'un doğru söylediğini kanıtlamaya kalıyor. Lucretius'un bütün şiiri bu kanıtı getirmeye adanmıştır. Görüşü tutkulu, açık ve kesindir. Evreni tanrısal güçlerin yaratmadığını gösteren şey, onun "nesnelerin doğasından" çıkan yasalarca yönetiliyor olmasıdır.

Lucretius, atom fiziğinin yasaları olan bu yasaları, zaman zaman soluğunu kesecek kertelere varan bir coşkuyla tanımlamağa özenir. Biz burada, bugün için günü geçmiş fikirlerle, o günler için vakitsiz sayılabilecek düşüncelerin ilginç bir şekilde birbirine karıştığı bir kanıtlama içinde onu izleyecek değiliz;

[20] *De Rerum Natura*, I

konumuz ayrıntılara inmek değil, temel ilkeyi yakalamak. Bu ilke açıktır: Lucretius, dinin karşısına daha sonra bilimsel gerekirciliği, nesnelerin konumunu ve insan gruplarının gelişimini aynı zamanda açıklayan gerekirciliği çıkarıyor. René Pichon gib söylersek, atomun şairi, bilim adına "yeryüzünden tanrısal olanı kovuyor"[21].

Lucretius, bu kovuşla yetinmeyerek, dinin kişioğlunu suç yollarına ittiğini de söylüyor. Özellikle Yunan gemilerini uygun bir rüzgârın Troya kıyılarına götürmesi için babası tarafından kurban edilen İfijeni'nin özverisini anlattığı aşk ve acıma tüten mısralarında şiirin doruklarına varıyor. Ve sonuca şöyle gidiyor:

Tantum religio potuit suadere malorum! [22]

Bu mısraların taşıdığı şiirsel gerilimle dehşete düşmüş olan yorumcular boşuna bir çabayla buradaki *religio* kelimesini "bağnazlık" ya da "aşırı bağlılık" olarak anlamlandırmağa kalkmışlardır.

Buradaki din (religio) kavramı tanrıların dini anlamındadır; yani Lucretius'un kişioğlunu suça sürüklediğini ileri sürdüğü din. Ve zaten Epicurus ustayı göklere çıkarırken ona yakıştırdığı en iyi sıfat, insanı dinden kurtarması olmaktadır.

Şöyle diyor Lucretius:

"Gözleri önünde, insan hayatı acınası bir durumda yerlere

[21] *Lucretius'tan Seçme Parçalar*. Önsözde Pichon şöyle diyor: "Özgür düşüncenin bütün muhimmatı *De Rerum Natura*'da saklıdır."

[22] Birinci şarkı.

uzanmış, gök yüceltilerinden iğrenç görünümlü yüzünü ve dişlerini gösteren dinin ağırlığı altında yatıyordu. İlk kez bir Grek, bakışlarını kaldırıp ona dikmeye cesaret etti; karşı koymayı ilk olarak o göze aldı. Ne tanrılar üstüne anlatılan şeyler, ne onların yıldırımları, ne de gökyüzünün öfkeli homurtusu durdurabildi onu. Bütün bunlar onun cesaretini bilemekten başka bir şeye yaramadı. Sımsıkı kapanmış doğa kapılarının çatırdadığını ilk olarak o işitti. Sonuçta, düşüncesinin gidişen gücü zafere ulaştı ve dünyanın alevler içindeki duvarlarının ötesine açıldı; zekâsı ve ruhuyla uçsuz bucaksız bütün mesafeleri aştı. Bu koşudan, her şeyin üstesinden gelmiş olarak döndüğünde, yaratıcı olabilenle, yaratıcı olamayanı anlattı bize; her nesnedeki gücü belirleyen yasaları, bu gücün belli başlı ve derin sınırlarını gösterdi. Ve din yerle bir oldu sonunda; yenilmiş olarak ayaklarımızın altına uzandı; ve bu zafer bizi göksel güçlerle eşitledi"[23].

Roma dini, bu şiddetli saldırıya aynı şiddetle karşı koymuş görünüyor. Özgür-düşünceyle din inançları arasındaki savaş, bu kez kaçınılmaz gibidir. Bununla birlikte ortaya çıkması, Lucretius'un ölümünden uzun bir süre sonra hıristiyanlar Epicurus'un fikirlerini yıkmak için çabalarını Julianus'unkilerle (namı diğer Dönek) birleştireceklerdir. Ama, şimdilik, kimsenin Lucretius'a meydan okuduğu yoktur yine de; yadsınmış, inkâr edilmiş olan din büyük bir tepki göstermez. Öte yandan, Virgilius, dinibütün Virgilius, Lucretius'un yapıtını göklere çıkarır; ve ona "Açgözlü Akheron'un fiyakasını bozduğu, bütün korkuları" defettiği için övgüler düzer [24].

Karşı çıkılmış dinin bu durgunluğunu açıklamak için Luc-

[23] Aynı yapıt.

[24] Georgiques, II, 489.

retius'un şiirinin temeline görkemli bir şekilde Venüs'e bir başvurma, Mars'a bir çağrı koymuş olması ileri sürülür. Ancak, daha çok simgesel değer taşıyan bu başvurma ve bu çağrı Epicurus'çu saldırının tutkulu gerilimini örtmekten uzaktır. Rahipler, kendilerine yapılan meydan okumaya karşılık bir şey yapmamışlarsa, bu, her şeyden önce, Lucretius'un sadece küçük bir seçkinler çevresince izlenen bilgiç şiirinin halk kitlelerinde yankılanamamasındandır; ikinci olarak, Cumhuriyetin son yıllarında yılgı içine düşmüş olan dinin İmparatorluk döneminde parlak bir öç alma olanağına kavuşmasındandır.

Din gizemleri, Roma İmparatorluğu üstünde etkinliğini kurduğu, Sezarlar metroasizmi ve mitroasizmi kanatları altına aldıkları zaman, zafere erişmiş olan dinin Epicurus'u da, Lucretius'u da küçümsediği görülür.

Ancak siyasal otoritelerin kayıtsız kalışını açıklayan bir neden daha var; bu da İmparatorluğun kucağında hüküm süren fiilî hoşgörü havasıdır.

"Fiilî" kelimesini kullandık. Çünkü hiçbir yerde düşünce özgürlüğünün bir hak olduğu fikrine rastlanmamaktadır. İmparatorluk döneminin büyük hukukçuları şu sözleri yazarak, İnsan Hakları Bildirisi'nin taslağını meydana getirirlerken bizi şaşırtacak bir tutku içindedirler: "Doğal hukukta, bütün insanlar özgür doğarlar"[25]. Ancak "özgür" deyimi burada "köle olmayan" anlamında kullanılmaktadır. Özgürlüğün felsefî bir düşünce ya da dinsel bir inanç seçebilmekten ibaret olduğu fikri hiç ırgalamaz onları. XVIII. Yüzyılın düşüncesinin temelini meydana getirecek olan hoşgörü kavramına yabancıdırlar.

[25] Digesta, I, I, 4.

Yalnız, ilkelerin altından ve üstünden hayatın aktığı görülür genellikle. İmparatorlukta o hoşgörü havası gerçekten yaşamaktadır.

Hiç kuşkusuz, teorik planda, Roma'nın Jupiter'i "En iyi olarak", En büyük" olarak yaşamaktadır. Ama İmparotorluk toprakları üstünde bir sürü tanrı vardır. Siyasal iktidarlar bu çeşitlilikten yararlanmayı bilmişlerdir. Belirsiz bir şekilde bütün inançları hoşgörürler. Hatta, daha ileri giderek, Roma tanrısal güçleriyle yabancı tanrısal güçler arasında bazı kaynaşmaları da rahatça kabul edebilme eğilimindedirler. Roma Galyası'nda Jüpiter, Junon, Minerva, Ezüs'le, Belenüs'le, üçbaşlı tanrılar bir arada yaşarlar; Tötate, Satürn'le birleşir. Bugün bizim yaşadığımız modern çağda bir Yehova-Allah ya da bir Mesih-Buda düşünmeğe imkân yoktur! Böyle bir şey dinsiz bir kimseye bile pek şaşırtıcı gelir. Romalılarsa, bir Mars-Ezüs ya da bir Apollon-Belenüs düşünebilmektedirler[26]. Alexande Sévere Tanrı evinde İsa, İbrahim'in, Orfe'nin, Tyan'lı Apollonius'un komşusudur.

İkinci bir hoşgörü belirtisi: imparatorluk topraklarında yaşayan bir kimse hiçbir zaman herhangi bir din baskısı altında kalmış değildir. Bir rezaletin failiyse, kutsal bir şey çalmışsa yasalar gelip yakasına yapışır. Ama bir din ayininde bulunup bulunmamakta, bir kurban kesip kesmemekte, dua edip etmemekte serbesttir. Tanrı-Sezarlar inancı önerilmektedir; çünkü onda İmparatorluğun birliği ilkesine elverişli gelen bir yan görülmektedir; ama bunun kimseye baskı aracı olarak işletildiğine de tanık olunmamaktadır. Tiberius zamanında Romalı bir şövalye, kutsal Augustus adına saygısızlık etmekle suçlanmıştı; Tiberius şu açıklamayı yaptı: bu saygısızlık, kuşkusuz ki

[26] Jullian, *Galya Tarihi*, VI, 9-11.

suçlu bir eylemdi, ama, insanların adaletine ilişkin birkonu değildi bu: "Tanrılara karşı yapılmış haraketlerin öcünü almak yine tanrılar düşen bir şeydi."[27]

İmparatorluk dönemindeki fiilî hoşgörü bir yerde tanrıtanımazlığa kadar varır. Hilaire de Poitiers, IV. Yüzyılda, insanların yaşantılarına hükmeden bir Alınyazısı'nın varlığını inkâr eden ve ölümle birlikte ruhun da bedenin de birlikte ortadan yok olacağını söyleyen kimseler bulunduğunu yazar. Ona göre, daha ileri giderek Tanrı'nın varlığını apaçık bir şekilde inkâr eden kimseler de vardır[28]. Ama, aynı dönemde siyasal otoritelerce bu tanrıtanımaz kişilere karşı tedbirler alındığını gösteren hiçbir ize rastlanmıyoruz: Tanrılara karşı tumturaklı sözler söyleyerek kendi kanılarını sakladıkları zaman yargıçlar koğuşturmadan vazgeçmektedirler.

Bu inançsızlık hakkı öylesine yaygınlık kazanmıştır ki mezarların üstüne ölünün bir gün yaşamaya devam edip etmediği konusunda yazılan açıklamalardan kimse incinmemektedir. Bununla birlikte Roma toplumunda ölülere ilişkin inanışların derin kökleri vardır: bu inanış ölülerin, erincin kendilerine gösterilen özenlere bağlı olduğu fikrine bağlı olduğundan, yani ölülerin bir şey duymadıklarına, artık bir şey olmadıklarına inanıldığından, bir bakıma oluş nedeniyle birlikte yıkılmaktadır. Bu yüzden mezar üstüne yazılan böylesi bir küfrün kıyasıya önlenmesi gerektiği düşünülebilir. Ne var ki böyle olmamaktadır. Ölümden sonra hayat olmadığına inananlar, mezarların önünden gelip geçenlere bu inançlarını büyük bir özgürlükle anlatmaktadırlar. Bir Galya mezarının üstünde şu sözler okunur: *naturae socialem spiritum corpusque origini redditi.*

[27] Tacitus, *Annal.*, I, 75.

[28] Tractat, Super Psalmos.

Bu sözler ölünün bedeni toprağa, ruhunu doğaya verdiğini belirtmektedir. Bir maddeci de şöyle diyor: *Non fui, fui, memini, non sum, non curo.* "Yoktum, varoldum, hatırlıyorum; yokum, onmuş değilim." Belirsiz bir anlam taşıyan *memini* kelimesine başka mezarlarda rastlanmıyor. Daha başka mezarların üstünde sadece yukarıdaki cümlenin kelimelerinin ilk harfleri görülüyor. NFFMNSNC. Jacobsen'in de belirttiği gibi, "Yalnız kelimelerin baş harfleriyle gösterilen bu formülün bugüne kalmış anıtlardan daha yaygın olduğunu kabul etmek zorundayız"[29].

Şu da bir gerçek ki mezarlarında bu baş harflerden meydana gelmiş formülü taşıyan mezarlar daha çok pek tanınmamış kimselere aittir. Ama, IV. Yüzyılda senatörlük ve mahkeme başkanlığı yapmış olan Auson, İmparatorlukta en önde gelen kişilerden biriydi. Ve o da şiirlerinde insanın öldükten sonra yaşamaya devam edip etmediğini bilmediğini söylemekten geri kalmamıştır[30].

Bütün bunlar gösteriyor ki Lucretius'un saldırısı, özgür-düşünce ile din arasında açık bir savaş çıkarmaya yetmemiştir. Ama hristiyanlık ortaya çıkacak ve her şeyi değiştirecektir.

[29] Jacobsen, *Les Manes*, I.57.

[30] Commemor. I, s. 39.

III. BÖLÜM

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE VE HIRİSTİYANLIK

Yasalarında belirtmeden gösterdiği bu hoşgörü tavrına rağmen imparatorluk, düşünce özgürlüğüne karşı iki yönden mücadeleye girişir: yahudilere zulmeder, hristiyanlara zulmeder.

Yahudilerin uğradığı zulümlerin bir nedeni Romalıların onları kendilerinin düşmanı bilmeleridir; iki kez Roma lejyonlarına karşı koymuşlardır Yahudiler. Bununla birlikte, Romalılar genellikle uzlaşıcı eğilim taşımışlar, hatta, daha önce de belirttiğimiz gibi yendikleri tanrıların etkilerine de girmişlerdir. Ama Yahudiler karşısındaki tavırları böyle olmamıştır. Yahudilere barış yasalarına koydukları istisna hükümlerini savaş yasalarını uygulamışlardır hep. Niçin? Çünkü onların "dinsizlik propagandası" yaptıkları kanısındadırlar.

Bu suç yakıştırılması bugün bizi şaşırtıyor. Ama Romalılar, Yahudilerin Yehova'ya taptıklarını, Yehova'nın da bir tanrı olduğunu çok iyi biliyorlardı. Ancak Sezar'ları ve halk kalabalığını işkillendiren şey onların Yehova'ya bağlı oluşları değildi. Hatta imparator Julien bu bağlılıklarından ötürü kutluyordu onları[31]. Asıl mesele Yahudilerin bu bağlılık adına imparorluk toprağındaki bütün saygın tanrıları ve tanrıçaları aşağılamaları, onlara saldırmaları olmuştur. Roma için can alıcı bir önem taşıyordu bu. Jupiter'in kulları Yehova'yı kutsal bir tanrısal güç

[31] Epistulae, 89, 89 A.

taşıyordu bu. Jupiter'in kulları Yehova'yı kutsal bir tanrısal güç olarak tanımağa hazırlanırken, Yehova'nınkiler Jupiter'i kin ve nefretle anmaktaydılar. Yahudiler, sadece Jupiter'e değil, Küçük Asya'dan İngiltere'ye kadar uzanan topraklarda bulunan bütün tanrılara karşı da kin ve nefret besliyorlardı. Bütün tanrıları hor gören, aşağılayan bu insanlara "dinsiz" işlemi uygulanmaz da kime uygulanırdı? Fikir planında belki bu deyimin savunulacak yanı yoktur; dilin mantığına göre de sağduyuya göre de bir tanrıya inanan bir kimseye "dinsiz" denmemesi gerekir. Ama hayat planında bu böyle olmamaktadır. Afrika'da, Asya'da ya da başka bir yerde çok az nüfuslu bir insan topluluğunun kendi tapındığı ve dünyanın geri kalan insanlarının inkâr ettiği tanrının gerçek tanrı adına layık tek tanrı olduğunu ileri sürdüğünü düşünün. Bu savını yaymak için dış ülkelere propagandacılar gönderdiğini, bunların görevinin bütün katolik kiliseleri, bütün protestan tapınakları, bütün sinagogları, bütün camileri kötüleyerek aşağılamak olduğunu düşünün; bütün o din kurumlarının o topluluğu "dinsizlik"le suçlamayacağını söyleyebilir misiniz? Roma, bütün dinleri aşağılayan Yahudilere duyduğu nefrete rağmen, gerçekte yine de Yahudi dinine, ulusal bir inanış olduğu oranda hoşgörülü davranmıştır. Ama kendilerine böylece hoşgörüyle davranılan Yahudiler kendi dinlerini İmparatoluğun içindeki İsrail'le ilgisiz topluluklara da önermeye başlayınca durum değişecektir. Bu şekilde din değiştirenler, dün babalarının tanrılarına yakarırken bugün kalkıp onları aşağılamaya, onlara küfretmeye, gülünçleştirmeye çalışmaktadırlar. Yalnız bu düşünce Roma'yı şaha kaldırmaya yetiyor. Dinlerin çeşitliliğine evet; sakınan bir dinsizlik, ona da peki; ama dinsizliğin kazanmasına, üste çıkmasına, hayır! İmparator Domitien, din değiştirerek Yahudiliğe geçmekten sanık Clémens ile Domisilla'nın idam fermanlarını imzalar. Dion Kassiusk'un dediği gibi, ikisi hakkında da "dinsizlikten sanık" olarak koğuşturma yapılmıştır. Uzun mücadelelerden

sonra, İmparator Septim Severus, bütün Roma yurttaşlarına "dinsizliği", yani Yahudiliği yasaklamıştır[32].

Hristiyanlara yöneltilen suçlamalar da aynı "dinsizlik propandası" temeline dayanır. İlk sıralarda hristiyanlarla yahudiler birbirine karıştırılmaktadır; bu da çok doğaldır, çünkü hristiyanlar da Yehova'ya tapmaktadırlar.

Ama kısa bir süre sonra onların durumu yargıçları gözünde daha da kötü olmaya başlar: çünkü hristiyanlar, Yahudiler gibi, kendi tanrıları dışındaki bütün tanrısal güçleri inkâr ederken, onlar gibi ulusal bir kaygıdan hareket etmemektedirler. Bu bakımdan tam anlamıyla " dinsizlik" propagandası yapmak amacıyla işlevde bulundukları ileri sürülür. İmparator Julien'in imzaladığı fermanlardaki bu suçlama biçimi bugünün hristiyanlarına tuhaf gelebilir belki. Gerçekten de, Baba'ya, Oğul'a, Kutsal-Ruh' a inanan bir kimsenin "dinsiz" olduğu düşünülebilir mi diye. Genellikle şöyle düşünülür: hıristiyanların Roma'da zulüm görmeleri, paganizmin ruhuna aykırı birtakım yenilikler getirmelerinden ötürüdür: ilk günaha inanmak, acı çeken bir tanrı tarafından kurtarılmaya, vaftize, dinsel eylemlere, yeniden dirilişe, mahşer duruşmasına inanmak gibi. Ne var ki bunların Roma dünyasını ve Roma siyasal otoritelerini telaşa vereceğini düşünemeyiz; çünkü böylesi inanışlar yüzyıllardan beri kurtuluş dinlerince öğretilmekteydi zaten, Metroasizmde de Mitroasizmde de aynı kurallar vardır temelde. Öte yandan çarmıha gerilen İsa, Romalıların gözünde kendini hadım eden Mitra'dan ya da Sibel'in, yani Meryem-Ana'nın aşkı için kendini hadım eden Attis'ten daha trajik değildir. Yalnız, payenlerle hristiyanlar arasında temel bir ayrım var: birinciler, kendi tanrıları dışında bütün tanrılara da saygı beslerler; ikincilerinse ken-

[32] Spart., Sever., I, 25,9.

dilerininkinden gayrısına bir saygıları yoktur. Birinciler, gerçeğe ulaşmak için birçok yolun mümkün olduğu kanısındadırlar; ikincilerse kendi yollarından başka yolların insanı mahva sürüklediğini düşünürler. Sadece düşünmekle kalmazlar, söylerler de. İmparatorluk sınırları içindeki bütün tanrıların boş ve zararlı bir sürü puttan ibaret olduğunu ilan ederler açıktan açığa. Yargıçların karşı oldukları şey de budur işte. Bireysel kanılar söz konusu olduğu zaman hoşgörülü ve geniş yürekli olan bu yargıçlar, dine karşı toptan bir saldırıda bulunuyor görünen kimselere karşı şaha kalkarlar. Sonunda din kurumları, yerleşik inançlarla İmparatorluk yasalarının bir bütün meydana getirdiğini, "eski dinin yeni bir dinle eleştirilmemesi gerektiğini" açık açık belirtmek gereğini duymuşlardır. Zulümler burdan gelir.

Şurası bir gerçektir ki bu zulüm eylemleri sırasında yahudiler ve hıristiyanlar özgür düşünceyi temsil etmektedirler. Bu söz ilk bakışta tuhaf gelebilir; çünkü ve elbet, kelimenin çağdaş anlamında hıristiyanlar da, yahudiler de öyle değildirler; çünkü özgürlüğü başkaları için değil, yalnız kendileri için istemektedirler; kendi inançlarına saygı gösterilmesini isterlerken açık açık başkalarının inançlarına kendilerinin saygı göstermediklerini belirtmekten çekinmemektedirler. Ama, tek doğru olduğuna inandıkları inançları uğruna ölüme gidebildikleri ve baskılar karşısında inançlarını savunabildikleri inkâr edilmez bir doğrudur. "Kurbanların işleri"nde, bir yandan öfkeden kuduran konsül vekilini, baltacıları, cellatları, odun yığınlarını, öte yanda *Christianus sum* diyen silahsız mümini gördüğümüz zaman, içimizden en usçu olanlarımız da yalnız kendi inançlarından güç alanları, din değiştirmektense en korkunç işkencelere yiğitçe katlananları yeğ tutarız.

İşte bu bizim şimdiki duygumuz, o sıralarda Roma yargıçla-

rının ve imparatorlarının büyük bir bölüğünün de duygularıydı; imparatorluk politikasının çelişkileri ve kararsızlıkları burdan geliyor.

Evet, Yahudilere işkence edilmektedir; ama onlara imparatorun tanrı sıfatını yadsımak, Sezar'a yapılacak sunguların yerine Yehova'ya yapılacak sunguları koyma ve sinagoglarından İmparatolukla ilgili resimleri atmak olanağı da tanınmış bulunuyordu. Yüzyıllar boyunca Yahudilerin "sabbatik" yıl geleneğine saygı göstermek amacıyla yedi yılda bir yıl vergi muafiyeti konulmuştu[33].

Uygulanan aynı uyumsuzluklar, aynı belirsizlik, Hıristiyanlara uygulanan politikada da görülür.

Mesih'in çocuklarına kıyasıya zulmeden imparatorlar vardır; ama bundan büyük üzüntü duyanlar da vardır: Septim Severus, Desius, Aurelianus, Diocletien gibi. Hele Antonen, onların koruyucusu olarak görünmek ister; bir Caracalla Tertullen Hıristiyan sütü emdiğini yazar. Heliogaba, kendi tapınağında Hıristiyanlara da ibadet olanağı sağlamak ister; Aleksandr Severus, İsa'yı kendi dua yerine koydurtur; Filip, Hıristiyan geçinir; Gallien mezarlıkların mülkiyetini kiliselere bağışlar; Konstans, Diocletien fermanlarını uygulamayı reddeder. Kimi zaman aynı imparatorun uyguladığı politikada çelişkiler görülür: Marcus Aurelius zamanında ermiş Blandin ile ermiş Pothin'e Lyon'da öldürülmeden önce korkunç işkenceler yapılır; ama dinlerine bağlı müminlerin bir koruyucusu olduğunu ilan eden de yine Marcus Aurelius'un kendisidir[34].

[33] Albert Bayet, *Fransa'da Ahlakın Tarihi*, Cilt II, s. 69.

[34] Albert Bayet, adı geçen yapıt, s. 71-72.

Yargıç takımının Hıristiyanlara uyguladıkları koğuşturma biçimleri arasında da bir yol yoktur. Teorik olarak, zararlı dinsiz damgası yiyen bir Hıristiyanın sıkıştırılması, suçunun itiraf ettirilmesi gerekir. Gerçekte ise birçok yargıç bunun tersi bir yoldan gitmektedir: tatlılıkla, zor kullanarak, işkence tehdidinde bulunarak sanıktan bir itiraf değil, bir inkâr koparmağa çalışmaktadırlar. Söyledikleri bir kelimeyi, Hıristiyan olmadıklarına yorulabilecek bir jestlerini esas alarak hemen bir beraat kararı yazma eğilimindedirler. Tertullien'in bu şekilde hareket edildiğini anlatan ve içinde öç alıcı bir eğleninin kıpırdadığı sayfalar ortadadır. Hukukî anlamda yeterli belgelerdir bunlar. Ama yargıçların tavırları da anlaşılmaz değildir; onları inciten şey, Vettius'un ruhunda İsa'ya karşı beslediği iman değil, bu iman adına bütün tanrıları aşağıladığını belirtmesidir. "Ben Hıristiyanım" demekten vazgeçse yargıç tarafından salıverilecektir. Hatta yargıçta o kanıyı uyandırması da yetecektir buna.

Neyi gösteriyor bu olaylar? İmparatorluğun, Hıristiyanlara zulümler uygularken iyi niyetli hareket etmediğini. İmparatorluk, Hıristiyanlığın, dinsizlik propandasından ötede din duygularına saldırdığını, hatta eski Roma politikasının ilkesi olan bütün tanrılara saygı fikrini zedelediğini belli belirsiz bir şekilde hissetmektedir. Bu, kuruntunun ötesine geçtiği zaman darbeyi indiriyor, ama darbeleri isabetli olamıyor.

IV. Yüzyıl başında, Diocletien zulümlerinin ertesinde, zafer noktasına ulaşmış görünen dinde özgürlük olayını işte imparatorluktaki bu kararsızlıkla açıklayabiliriz.

311 Nisanında, ağır hasta düşmüş olan İmparator Galer, Nikomedi'de bir bildiri yayımlayarak Hıristiyanlara eziyet etmekten vazgeçtiğini açıklar. Ve ekler: "Bu bağışlamamız karşılığında onlar da bizim kurtuluşumuz için, Devlet için, kendi-

leri için kendi tanrılarına yakarmalıdırlar; Cumhuriyetin en yüce bir erinç noktasına çıkması ve kendi evlerinde güven içinde yaşamaları için[35]".

Elbet Galer, bundan böyle Hıristiyan inançlarına hoşgörüyle davranacağı yolundaki iradesini açıklarken payenlere karşı hiçbir tedbir almayacaktır; böylece de İmparatoluğun kucağında ve onun damgasını taşıyacak bir hoşgörü ortamı içinde Hıristiyanlarla payenlerin yan yana yaşayabilecekleri saat çalmış bulunuyor.

Hıristiyanların yararlandıkları bağışı, dualarıyla ödemek durumunda kaldıkları, bu ayrıntının ise pek hoş bir şey olmadığı açıktır. Ancak, 313 yılının Şubat'ında imparator Konstantin ünlü *Milan Fermanı'nı* yayımlar; bu fermanda hiçbir kaçamağa, hiçbir sınırlamaya, hiçbir koşula yer verilmeden din özgürlüğü ilkesi ilan edilmektedir:

"Uygun zamanda Milan'a gelindikten ve halkın iyiliğine ve erincine yararlı olabilecek her şey, bu arada insanların çoğunluğuna hizmet edebilecek konular araştırıldıktan sonra ilkin dine saygı hususunu düzlenlemek, Hıristiyanların ve herkesin istedikleri dine bağlanmada serbest olmaları gereği düşünüldü. Tanrı, göklerdeki katında sevincimize tanık olsun, bizden ve hükmümüz altında yaşayan halklardan kayrasını esirgemesin[36]."

Bu ünlü metnin, düşünce özgürlüğünü değil, inanışların özgürlüğünü ilan ettiği birçok kez ileri sürülmüştür. Doğrudur bu. Ama, ilkeler planında kalın bir çizgi halinde çekilen bu sınıfla-

[35] Lot, *Antik Dünyanın Sonu ve Ortaçağın Başlangıcı*, s. 31.

[36] Lot, adı geçen yapıt,s. 32.

manın pratik önemi fazla olmasa gerektir; çünkü, İmparatorluk, saldırgan olmadığı sürece, imansızlığı zaten hoşgörmektedir. Ama, ne olursa olsun, işin tartışma götürmeyen yanı şu ki tumturaklı bir biçimde Hıristiyanın Hıristiyan olmağa, payenin payen olmağa hakkı olduğunu ilan ederek zulümlere bir son veren 313 Fermanı, özgürlüğün parıltılı bir zaferi, tarihin aydınlık doruklarından biridir.

Ama, ne yazık, bu fermanın yüzyıllarca olmasını özlediği barış bir sabah boyunca sürmektedir. Kuşkusuz, IV. Yüzyılda hoşgörü bölgeleri vardır. Kasabalarda oturan, kırlarda eski dinlere bağlı kalan, bu yüzden de *pagani* diye anılan pagiler zulüm görmemişlerdir; hiç değilse kamuoyu önünde imparatorluk düşüncesinin yan resmi yorumcuları olan panegristler (övgücüler), söylevlerinde Minerva ve Apollon'dan söz ederler de İsa'ya en ufak bir imada bile bulunmazlar; Auson gibi önemli bir kişi, Hıristiyan olduğunu belirttiği halde payen şiirler yazmaktan da kendini alamaz; Konstantin, bir süre Hıristiyanlarla payenler arasında eşit bir denge kurmak istedikten sonra Hıristiyanlığa akar. *Milan Fermanı'nı* yürürlükten kaldırmaz; ama onun dayandığı özü yok sayar; sabırla, ihtiyatla, ama inatla "Hıristiyan İmparatoluk"u hazırlar.

İnanılmazmış gibi görünen bir dönüştür bu. İnanılmaz oluşunun üç nedeni vardır: bir kere, Hıristiyanlar IV. Yüzyıl başında İmparatorluk içinde bir azınlıktan ibarettir; ikinci olarak, parayı aşağılamaları, zenginlikten nefret etmeleri, bekârlığı yüceltmeleri, memuriyetten tiksinmeleriyle imparatorluk için tehlike yaratabilir nitelikte görünmektedirler; üçüncü olarak, Kleman'ın, Orige'nin, Tertullien'in ağızlarıyla askerlik hizmetini mahkûm ettikleri için daha yaşarken imparatorluğun hayatını tehdit etmeğe başlamışlardır. Ünlü *Hippolyte Kararları*,

askerlerin kiliselere girmelerini yasaklamıştır[37].

Bazı çevrelerde, Maximilen ordusu için asker toplanırken, İsa'nın çocuklarının asker olamayacağı karşılığı verilir[38]. Hizmete çağırılan eski asker Tipasius şöyle der: "Ben İsa'nın askeriyim, gelemem." Er Abadius da orduya katılmaktansa ölümü yeğ tuttuğunu belirtir[39]. İlk bakışta İmparator Konstantin'in yöndeşlerini, dostlarını bu "devrimcilerin", İsa'nın Saint Pierre'in silahını alırken bütün askerleri de silahsızlandırdığına inanan bu "barışın çocukları" arasında araması çok şaşırtıcıdır.

Ama "Milan Fermanı" yazarının yaptığı dönüşü açıklayan bir nokta var: Hıristiyanlara ne düşündüğünü bildirirse, onlarla birlikte paganizme karşı koyabileceğini ve onların "antimiliter", "devrimci" niteliklerinden vazgeçmelerini sağlayabileceğini hesaplamıştır. Birinci nokta üstüne görüşmeler hemen başlamıştır. Konstantin bu arada en aşırı bir istekte bulunmuştur: askerlik hizmetini yapmayı kabul etmeyenlerin bundan böyle afaroz edilmeleri. Sağladı bunu. 314 yılında Arles'te toplanan bir kurultay aşağıdaki kararı verdi: "Barış zamanında silahlarını atan kimselerin aforoz edilmesine...[40]"

İkinci noktada İmparatorun başarı payı daha azdır; ama daha az açık değildir: kilise Hıristiyanlığın aşırı hükümlerinin dünyevî olmayan rahiplere uygulanacağını, kitleler içinse bir değişim düşünülemeyeceğini, ve Hıristiyan dünyasının Payen Roma tarafından yavaşça uyarlanmış bir adlî sistem içinde yaşamasına devam edeceğini kararlaştırdı.

[37] Albert Bayet, *İlk Yıllarda Hıristiyanlık ve Pasifizm*, s. 70.
[38] Aynı yapıt, s. 83
[39] Aynı yapıt, s. 86-88.
[40] Albert Bayet, aynı yapıt, s. 1.

Bu birleşmeyle güçlenmiş olan Konstantin; Claudius zamanından beri İmparatorluğun her an düşünü gördüğü bir şeyin nihayet gerçekleştirilebileceğini düşünecek duruma gelmiştir; din birliğini, İmparatorluk birliğinin harcı yapmak. Öbür Sezarlar, bunu başarabilmek için Sibel'e, Mitra'ya, Sol İnvictus'a yönelmişlerdi; ama bu tanrılar hoşgörülü oldukları için, birlik sağlamada yararlı olamamışlardı. Ama Hıristiyanlara dayanmak başka şeydi; gerçi bunlar küçük bir azınlıktı; ama tutkulu, "sahte tanrılar"ı yerle bir etmeye kararlı bir azınlık. Onlara güvenilirse, imparatorluk kurtulabilirdi.

Konstantin'in ardılları bu fikre sarılarak yılmaz bir güçle paganizme karşı mücadeleye girdiler.

İmparator Konstans şöyle yazar: "Herkesin sungularda bulunmaktan kaçınmasını istiyoruz; bir kimse bu tür bir eylemde bulunursa hakkında en ağır ceza hükmü uygulanacaktır[41]."

356'da yeni yasa: "Buyruğumuzdur: sungulara katılmaya ya da putları yüceltici davranışlara kalkan kimseler ölüm cezasına çarptırılırlar[42]".

392'de Lare'ye ateşle, Genius'a şarapla, Penates'e kokuyla, ışık yakarak, günlük kullanarak, mum dikerek gösterilen saygı belirtileri yasaklanır[43].

391'de, "tapınakların çevresinde gezinme[44]";

[41] Code Theodos, 16, 10, 2.
[42] Aynı yapıt, 16, 10, 12.
[43] Aynı yapıt, 16, 10, 11.
[44] Aynı yapıt, 16, 10, 13.

395'te, "onlara bakma" yasağı[45];

399'da,"kırlardaki tapınakları yıkma"[46];

404'te, özel kişilere ait olanlar da dahil olmak üzere, "bütün sunaklann ortadan kaldırılması ve payen dinleriyle ilgili bütün heykellerin yıkılması"konusunda buyruk[47];

435'te, "henüz yıkılmamış bütün payen tapınakları ve binaları yıkılacaktır. Bu yasaya karşı gelenler ölüm cezasına çarptırılacaklardır" buyruğu[48]...

Kuşkusuz, bu şiddet haretleri karşısında paganizm yaşamasını sürdüremez; imparator Julien'in, Eugéne'in, Arbogaste'nin çabalarına rağmen yıkılıp gider. Düşünce özgürlüğü bir ölüm darbesi yemiştir.

İmparatorculuk yönetimine katılan herkesin bundan böyle Hıristiyan olduğu düşünülürse, sonunda, feda edilmiş özgürlük pahasına, hiç değilse hukukî anlamda bir barış ortamına ulaşıldığı düşünülebilir. Ne var ki, kilise, paganizme karşı zafer kazanınca bu kez kendi içindeki sapkınlıklarla (hérésie) çatışmaya başlayacaktır.

Sapkınlık (hérésie) kelimesi, Grekçe anlamı "alma" olan ve ilginç bir inanç sorunu karşısında kendilerinde bir tavır takınma, kişisel fikirler taşıma ve din kardeşlerinin çoğunun duygularıyla çatışsa da bunları savunma hakkı gören mümin kişilerin durumunu anlatır. Bu yüzden de, bunlar belli bir çerçevede öz-

[45] Aynı yapıt, 16, 10, 16.
[46] Aynı yapıt, 16, 10, 19.
[47] Aynı yapıt, 16, 10, 25.
[48] Aynı yapıt, 16, 10, 6.

gür düşüncenin temsilcileri olmaktadırlar. Ve daha ilk dönemlerde sayıları iyice artmaya başlamıştır.

Gnostikler (Bilinirciler), Basilide, Isıdore, Carpograte, Valentin, Bordesone, Harmonius genç kiliselerce benimsenmiş en yaygın dogmalara karşı çıkarlar; Marcion, Ahdi Atik'le İncil arasındaki bütün bağıntıları koparır ve Hıristiyanlığı yahudi düşmanı bir yola sokmaya çalışır; Ankratitler evliliği, eti ve şarabı yasaklarlar; Ebiontiler İsa'nın doğaüstü doğuşunu reddederler; Kutsal Ruh tarafından gönderildiğini söyleyen Montan, göksel Kudüs'ün yeryüzüne ineceği ve Frikya'da kurulacağı savındadır; Theodote, İsa'nın hem tanrı hem insan olduğu düşüncesine karşı çıkar; Modalistler, Baba ve Oğul'un iki tanrısal gerçek olduğu fikrini yadsırlar; Arius, Tanrının sonsuz, kendinden ve mevcut bir varlık olduğunu, *Logos*'u, yani İsa'yı yarattığını ve sonradan onu oğulluğa kabul ettiğini belirterek Hıristiyan dünyasını karıştırır; aynı karışıklığa İsa'ya ilişkin sorunlarda Nestorius'un Cyrille ile çatıştığı zaman rastlanır; o korkunç kayra sorununu ortaya döken Pelage, ilk günahı inkâr edip serbest- iradeden yana konuşunca da ortalık bir güzel karışır.

Bütün bu bilinen olaylar ve burda değinmediğim daha bir sürü olay, Kilise'nin içinde ilk beşyüz yıl boyunca bir değişik fikirler kaynaşması olduğunu gösteriyor. Sapkınlar, kelimenin çağdaş anlamında özgür düşünür niteliğini taşımazlar; çünkü, düşmanları gibi onlar da gözlemin ve usun dışında ve üstünde bir esine inanırlar; ama bu esini kişisel olarak yorumlama hakkını ileri sürerken ve bu yorumla geleneğe, kilise otoritesine karşı çıkarken, kesin bir biçimde düşünce haklarını savunma durumuna girmektedirler.

Yalnız, düşünce haklarının savunulması kilisenin birliğine karşı sürekli bir tehlike meydana getirmektedir: hoşgörüyle davranılmaması, gerektiğinde zor kullanılarak ezilmesi fikri burdan çıkar.

Hıristiyanlar zulüm gören bir azınlık oldukları sürece bu fikir pratik anlamda fazla önem taşımamıştır. Saint Irenée, II. Yüzyıl sonunda ünlü yapıtı *Adversus Haereses*'i yazdığı zaman, bu yapıtta belirttiği kimselere karşı otoriteyi harete geçiremez. Sapkınlar ve Ortodokslar boğazlaşarak çekişmekte, karşılıklı olarak afarozlaşmakta, kimi zaman da kendi kavgalarına yargıçlar tarafından hep birlikte mahkûm edilmektedirler.

Ama Kilise, alınyazısını Sezar'ların alınyazısıyla birleştirdikten sonra her şey değişir. Hıristiyanlık, imparatorluğun bekçisi olarak, İmparatorluğun da kendi birliğininin bekçisi olmasını mantıklı görür. Ve sapkınlığa karşı da Paganizme olan kadar şiddetli bir mücadele açmak için dünyevî kuvvetin yardımını ister.

Başlangıçta İmparatorluk kararsız davranır. Konstantin isteksiz bir şekilde ve kuşkusuz askerlik hizmetini yapmak istemeyenlere karşı karar çıkartmak amacıyle Arles kurultayında sapkın donatistlere karşı tedbirler alır. Ve 325'te Nicée kurultayıyla Ariusçuları mahkûm ettirir, ama bir süre sonra Arius'la yeniden uzlaşır. Sonra onlara yeniden sert davranmağa başlar. Novasyenlere, Valentincilere, Marsiyonlara, Poyyanistlere, Mantonculara saldırır ve onlar için toplanma yasağı koyar[49]. Hiç değilse haklarında koğuşturma yapılırken kayrasını esirger. Ama kendinden sonra gelenler daha da ileri giderler. 379'da, bir yasada şöyle denilmektedir: "Tanrı buyruğunca ve

[49] Duchenesse, *Eski Kilise Tarihi*, II, s. 171.

İmparatorluk yasalarınca yasaklanmış bütün sapkınların susturulması gerekmektedir"[50]. Ve bazan bir grubu, bazan başka bir grubu, çok kez de bütün sapkınları kavrayan bir dizi tedbir alınır: kentlerde oturma yasağı, vasiyet etme yasağı gibi. Sapkınlar özel bir evde toplanıyorlarsa, o eve el konacak, suçlular idam edilecek, kitapları yakılacaktır[51].İmparatorluğun kanısına göre, sapkınların, "ahlak yönünden olduğu gibi yasalar yönünden de öbür insanlarla ortak hiçbir taraflan yoktur"; bunun için bütün evrenden "kovulmaları gerekir"[52].

385'te kan dökülür; Priscillien'in ve daha ünlü çömezlerin başları, İmparator Maxim'in buyruğuyla vurulur. 408'de bir yasa din konusunda her türlü tartışmayı yasaklar: tanrısal düzeni tartışan ya da onu kötüleyen düşünceleri onaylayan kimseler cezalandırılır[53]. Paganizmden sonra, Hıristiyan özgür düşünce de ölüm darbeleri altındadır.

[50] Code Theodos., 16, 5, 5.
[51] Aynı yapıt., 16, 5, 11.
[52] Aynı yapıt., 16, 5, 17.
[53] Aynı yapıt., 16, 5, 45.

IV. BÖLÜM

ORTAÇAĞDA DİNE KARŞI DÜŞÜNCE

IV. Yüzyıl imparatorlan tarafından komşu olan "Devlet dini", İmparatorluğun çöküşüne kadar yaşamıştır. Clovis, Ariusçulara karşı zor kullanır; Charlemagne, Saksonlara karşı zora başvurur; Charles Martel zamanından Haçlılar zamanına kadar Hıristiyanlarla Sarrasinler arasındaki ilişkiler zora dayanan ilişkilerdir; kimsenin aklına gelmemektedir Ariusçuların, Saksonların, Müslümanların da bir düşünce özgürlükleri olabileceği.

Ortaçağ, sapkınlığa karşı pek azgındır. 1022'de Sofu Robert bir piskoposlar, baronlar kurultayından karar çıkartır; sapkınlar yakılacaktır. Albigeois savaşı sırasında tüyler ürpertici soydan bir insan kesimine tanık olunur, hem de çocukmuş, kadınmış, hiç gözetilmeden. Engizisyon, sanıkların itiraf etmelerini saklamak için işkence tezgâhlarına, darağaçlarına, alevli meşalelere başvurur; anababalarına karşı tanıklık etsinler diye çocukları mahkeme önüne çıkarır.

Bu baskı ve zor yöntemleri Dinbilim tarafından haklılaştırılmaktadır. Kalpazanlar, der Saint Thomas, yeryüzü prensleri tarafından ölüme mahkûm ediliyor. Ruhun hayatı demek olan inancı bozmanın, sahte para sürmekten çok daha ağır bir suç olması gerekmez mi? Öyleyse hatasında ayak direyen sapkını tu-

tup dünyevi kuvvetin kollarına teslim etmelidir[54].

Hiç kuşkusuz Ortaçağ devlet adamları böylesi baskı ve zor yollarına başvurmakla özgür düşüncenin silinip gittiğine inanmışlardır. Boş bir umut. Hiçbir yerde peşi bırakılmayan sapkınlık yeniden doğmaktan geri kalmamıştır.

1000 yılının sonlarında, Leutard adlı bir köylü Kutsal Ruh'un elçisi olduğunu söyleyerek, köylüleri ondalık vergiyi ödememeye ve bütün İsa'lı haçları devirmeye çağırmıştır. Kısa bir süre sonra Soissons bölgesinde manişeizmle (Manes'ye bağlı olmakla) suçlanan başka iki köylü diri diri ateşe atılarak yakılmıştır. Kilisenin birçok temel dogmasını reddeden "katarizm" Arras'ta, Châlons'da, Orléans'da, Limoges'da, Toulose'da belirmiştir. Bu sapkın hareket Tours'lu Berenger'yi, kendilerini hadım ederek ölümü yeğleyen iki rahibi, Etienne ve Lisoie'yı, vaftize, sungulara ve gerçek varlığa karşı olduklarını söyleyen *Apostolikler*'i de etkisi altına alır. Bretagne'da Eon de l'Etoile, Tanrının oğlu olduğunu ilan eder ve ruhban takımına karşı savaş açar. XII. Yüzyılda Pierre de Bruis, Etienne ve Lisoic'nın fikirlerini yeniden ele alarak geliştirir. Kendisini diri diri ateşe atarak yakarlar, ama çömezi Lausanne'lı Henri onun öğretisini yeniden ele alır ve Saint Bernard'ın bütün çabalarına rağmen büyük bir başarı elde eder. 1170 yılına doğru, Lyon'lu zengin bir tüccar Kilisede reform yapmaya girişir, kendini izleyen çömezleri de Franche-Compté'de, Bourgogne'da, Lorraine'de, Dauphine'de, Province'te yöndeşler bulurlar. Tam bu sıralarda Pierre de Bruis ile Lausanne'lı Henri'nin fikirleri de sürekli ilerleme kaydederek Albigeoise sapkınlığını meydana getirir; bu sapkınlık manişeizm ve katarizmle uyarlanmış bir kiliseyi Roma Kilisesinin karşısına çıkarır bir süre, Albigeoise

[54] Sum. Theolog., IIa, IIae, 9, XI, a, 3.

Kilisesi Simon de Monfort'un kanında boğulur, ama Petrus Valdo'nun dini ve Catar ruhu zulümler içinde yaşamasını sürdürür ve Reforma yol açarlar. XII. Yüzyılın sonlarında ve XIII. Yüzyılın başlarında Amari de Benes, Büyük Notre-Dame Paris Okulunda hak mezheplere açıkça karşıt bir Panteizmi öneren dersler verir; çömezleri de Ahdi Cedid'in Kutsal Ruh inanışının yerini alması fikrini ortaya atarlar.

Ortaçağda, özgür düşüncenin aşırı bir biçimi, saldırgan biçimi olarak beliren sapkınlık tek bir biçim altında görülmez. Özgürlük eğilimi, ortodoks kalmayı düşünen dinbilimciler evreninde de aynı şekilde yankılanır; bunlar da sorunları tartışma özlemindedirler. Kuşkusuz, iyice ünlenmiş bir yapıtında M.Gilson'un, çağdaş düşüncenin birçok bakımdan, Ortaçağ düşüncesinin doğal bir sonucu ve basit bir uzantısı olduğunu, "Usun, Dinbilimin bir mirasçısı" olduğunu söylerken biraz uzağa gittiği söylebilir[55]. Skolastik, en büyük bir tutkuyla, inancın önceliği ilkesini koyar ve en açık gerçeklerin bile tanınmasını karşısında eğilmesini ister. Öte yandan, Scot Erigène IX. Yüzyılda "Gerçek usça benimsenmemiş hiçbir otorite sağlıklı esinler alamaz[56]" derken, Saint Anselme *Credo ut intellegam* formülünü ortaya atarken[57], Abélard bir inanç gerçeğini Tanrı öyle dedi diye değil, us kabul ettiği için benimsemek ilkesini koyarken[58], Albert le Grand ve Saint Thomas, Aristo bilimini Hıristiyan giysiler içine sokarken de aynı ölçüler içindeydiler. P. Mandonnet, Siger de Brabant'ın İbnürrüştü hatırlatan tavrında "Özgür düşüncenin kılık değiştirmiş bir biçimini buluyor[59]".

55 Gilson, *Ortaçağda Felsefe*. Paris, 1931, s. 8.
56 De Divisione Naturae, I, 65.
57 Proslog., I.
58 Dictionnaire du Théologie Catolique, s. 45.
59 Mandonnet, *Siger de Brabant ve Latin Averroizmi*, Louvain, s. 194.

Bu çağlardaki düşünce tutkularının, rahatsız edici tutkuların kanıtı Kilisenin harekete geçmesiyle açıklanabilir: Scot Erigène, Valence ve Langres Kurultaylarınca mahkûm edilir; Abélard 1141'de Sens Kurultayı ve Innocent III. tarafından mahkûm edilmiştir. 1210'da Paris'te toplanan bir kurultay, Aristoteles'in felsefi yapıtlarını okumayı yasaklamıştır; okuyanların aforoz edilecekleri belirtilmiştir. 1215'te, Papanın özel görevlisi bir kardinal, Paris Üniversitesinde "metafizik ve doğa felsefesiyle ilgili" dersler okutulmasını yasakladı. 1231'de, Grégoire IX., bir komisyonu Aristoteles'in yapıtları üstünde bir ayıklama yapmak ve sakıncalı bölümleri çıkarmakla görevlendirdi. 1277'de Paris Piskoposu, Siger de Brabant'ın birçok görüşünü mahkûm etti. 1474'te, Louis XI. nominalist (adcı) görüşlerin, açıkça, hatta gizliden gizliye öğretilmesini, izlenmesini yasakladı; bu yasağa uymayanlar sürgüne gönderilecekti[60].

Felsefe kurguları, bilimsel ilerleme, artık din inancını daha fazla tehdit etmeğe başlamıştır. XIII. Yüzyılda şaşırtıcı ve gözüpek buluşlar olmuştur. Roger Bacon, "Deneysel bilim" sözünü kullanmaktan hiç çekinmez; yalnız "deney"in "doğrulayıcı" olduğunu söyler, ilerleme teorisini Pascal'ınki kadar çarpıcı bir biçimde ortaya koyar, ve çağdaşların, sadece çağdaş oldukları için eskilere karşı zafer kazanmış olduğunu söyler: *quanto juniores, tanto perspicaciores, quia juniores, id est posteriores*[61]. Occam da, Bacon gibi *cognitio experimentalis*'in (deneysel bilginin) üstünlüğünden söz eder ve olay seanslarının bulunduğu neden üstüne düşünmeyi yerinde bulmaz; çömezi Nicolas d'Autrecourt olasılığın basit bağlantılarından nedensel denen bağlantılar çıkarır; artık ateşin, samanın

[60] Dictionnaire du Théologie Catolique.

[61] Opus Majus, III, 14.

yanmasına meydan verdiğini söylememeli; şöyle demeli: "samanı ateşe yaklaştırınca, mümkün ki saman ateş alabilsin". Nicolas d'Autrecourt, sadece Comte'un pozitivizmini değil, Reichenbach'ın formüllerini de haber vermektedir[62].

Elbet, kendini tehlike karşısında gören din burada da harekete geçecektir. Bacon'ın üstleri, "yazıları dışında, herhangi bir kimseyle ilişki kurmasını yasaklarlar" kendisine; 1339'da Paris Üniversitesinde Occam'cı görüş mahkûm edilir; 1346'da papalık makamınca, Nicolas d'Autrecourt'un yazılarının yakılmasına karar verilir. Ne var ki, bilim, bütün bu hüküm giymelerine rağmen başı çekmektedir. Biz, çağdaşlar, şimdi bile, Bacon'ın önceden haber verdiği türetimler karşısında şaşırıyoruz: "Hiçbir hayvan tarafından çekilmeden büyük bir hızla hareket eden taşıtlar yapılabilir. Uçmaya imkân veren aygıtlar yapılabilir; öyle ki bir adam aygıtın içine oturur ve bir kolu oynatınca aygıtın yapma kanatları uçan bir kuşun yaptığı gibi havada çırpmağa başlar. Nehirlerin ya da denizin dibinde hiçbir tehlikeye uğramadan gezinti yapmağa imkân veren aygıtlar yapılabilir[63]." Hiç değilse, bu "yapılabilir" sözünün "bir gün yapılacaktır" anlamına geldiğini düşünebiliyoruz bugün. Ama böylesine haber vermeler yanında kazanılmış şeyler de var: Buradan, klasik mekaniği etkileyecek birkaç ilke keşfeder; Albert de Saxe yeni bir ağırlık teorisi önerir; Oresme, XIV. Yüzyılda "Yerin günlük devinimle durum değiştirdirdiğini, göğünse öyle kaldığını" belirtir; üstelik bu belirtiş ilerde Copernic'in yapacağından daha aydınlık ve kesindir; anatilik geometrinin temellerini atar ve uzayın zamanla işlerlik kazanan bir kütle tarafından kat edildiği yasasını getirir [64]; sonunda, Lisieu piskoposu olarak, Kilise

[62] Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 251-253-272.
[63] Epist., de Secretis Operibus Artis et Naturae, c. IV.
[64] Gilson, *Ortaçağda Felsefe*, s. 285.

barışı içinde ölür; yapıtı çok az kimse tarafından bilinmektedir.

Özgür-düşünce, Ortaçağda yalnız sapkınlığın ve Skolastiğin yaptığı atılımlarla belirmez, daha üst bir planda, ama aynı şekilde büyük çoğunluğa ulaşan olanaklarla, Antiklerikalizmle (Ruhban çekişmelerine karşı görüş) ortaya çıkar. Dinbilim çekişmelerinde iyice kayıtsız kalmış birçok Hıristiyan, bugün bizi şaşırtacak derecede bir şiddetle ruhban takımına saldırmaktadır.

Bazı soylu kişiler bunun örneğini veriyorlar: ünlü Raoul Glaber, bir Sens kontundan söz eder: ayinlere hiç önem vermeyen ve piskopos'un yüzüne tüküren bir adamdır bu. Gilbert de Nogent anlatır: Soissons kontu Jean I, İsa'yla alay ediyor, papazlardan tiksiniyordu; ölüm döşeğinin başında bulunan din adamına şöyle demişti: "Malımı mülkümü asalaklar, yani senin gibilere vermemi istiyorsun, değil mi? Ama zırnık koklatmayacağım"[65]. Bretagne kontu Pierre de Dreux de adamlarına, papazlara kötü davranma ve işkence etme izni vermişti. Auxerre kontu Pierre de Courtenai, kiliseleri yıktırır, piskoposunun gözlerini adamlarına oydurur. Papazların ve piskoposların soylular tarafından öldürtülmesi, XIII. Yüzyılda sık rastlanan olaylardandır.

Burjuvalar, "Kilise senyörleri"ne karşı gönüllü olarak mücadeleye girişirler ve aforoz kararlarına, başkaldırmalarla, talanlarla karşılık verirler. XII. Yüzyıl başında Laon'da, piskoposu öldürürler. Vaiz Jacques de Vitry, "kaba ve vahşi" komünlerden söz eder; bunların hepsinde sapkınlık kışkırtıcılarının, yataklık edenlerinin, müminlerinin bulunduğunu belirtir[66].

[65] Lavisse, *Fransa Tarihi*, II, 2, 192.

[66] Aynı yapıt, III, 1, 316-318.

Soyluların, burjuvaların saldırısına uğrayan Kilise'nin monarşiyle sürtüşmeleri de artmıştır. Fransa kıralları inançlı kişilerdir; içlerinden hiçbirinin özgür-düşünceye yüz verdiği düşünülemez. Ama, bir kere, Kilise mahkemeleriyle, kırallık mahkemeleri arasında sürekli bir mücadele vardır; ve monarşi, yorulmak bilmez bir çabayla adaleti laikleştirmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan, kendisini papalığın bağlı çocuğu olarak düşünen bazı kırallar, en aşırı bir rahatlıkla Papaya kafa tutmaktan çekinmezler. Kıraliçe İngeburge'ü boşamaya karar veren Philippe-Auguste, ona karşı bir boşanma kararı çıkarıp Agnes de Meran'la evlendiğinde, Papalık buna şiddetle itiraz etmiş, işi Fransa kırallığına bunu yasaklamaya kadar vardırmıştır. Philippe bir süre bundan hiç kaygılanmaz, ve piskoposlarının çoğu papalık yargısını yayımlamayı reddeder. Bununla birlikte sonunda boyun eğer. Ama Fransa halkı, kralını aylar boyunca Roma'da başkaldırmış olarak görmüş ve bundan pek fazla telaşlanmamıştır.

Araya para meselesi girdi mi Kiliseye karşı saldırı daha bir şiddetli olmaktadır. Papa Boniface, XIII. Yüzyılın sonunda Güzel Philippe'e kırallığı sınırları içindeki papaz takımına vergi koymayı yasakladığı zaman, buna kırallığın verdiği karşılık öylesine serttir ki Papalık isteğinden vazgeçmek gereğini duyar. Kısa bir süre sonra Boniface VIII. öç alma amacıyla, Kıralın akçeyi tağşiş ettiğini ileri sürer ve Roma'nın izni olmaksızın din adamlarına vergi koyulmasını yasakladığını belirtir.

Karşılık olarak, ünlü Guillaume de Nogaret, Papayla görüşmek üzere İtalya'ya gitmekle ve bir Kurultayda papayı devirmekle görevlendirilir. Aslında kıral bu kadar aşırı gitmek taraftarı değildir, ama Paris'te Papalık aleyhinde büyük gösteriler yapılınca, Nogaret, Papayı Agnani'de tutuklar ve gözaltında tutar. Onu tokatladığı söylentisi de yayılmıştır. Ama bu söylenti

asılsız gibi görünüyor. Yılgı içine düşmüş olan Boniface, bunamaya tutulur ve kısa bir süre sonra da ölür. Ardılı, onun öcünü almaya kararlıdır; ama tam harekete geçeceği sırada kendisini zehirlerler. Onun yerine geçen Clément V, gösterişli bir törenle Nogaret'yi bağışlamak ve kıralın davranışının "iyi ve haklı" olduğunu kabul etmek zorunda kalır. Elbet, Nogaret de, Güzel Philippe de özgür düşüncenin yanından bile geçmeyen kimselerdi, ama, yarattıkları hareket, dine karşı diyemesek de din adamlarına karşı bir harekettir. Papalığa karşı yöneltilmiş bazı şiddetli saldırılar aradan yüzyıllar geçtikten sonra da akıl almaz olarak nitelendirilebilecek soydan şeylerdir. XIII. Yüzyıl başında Guyot de Province adlı bir rahip şöyle yazar: "Roma bizim kanımızı emiyor, bizi yutuyor. Roma her şeyi yıkıyor, her şeyi mahvediyor. Bütün pisliklerin aktığı bir çirkef kaynağıdır Roma. Bir bit yuvasıdır[67]."

Ruhban yönetimine karşı dikelen bu bağımsız kilise tavrının yanı sıra, dinin kendisine karşı belirli bir kayıtsızlık görülür. XIII. Yüzyılın sonuna doğru Guillaume Lemaire adlı bir piskopos Fransız bucaklarının çoğunda pazar günleri dinlenilmediğine tanık olunduğunu yazar; tersine, kurulan pazarları, duruşmaları, mahkemeleriyle Senyörün günü olmaktadır bu günler; kiliseler boştur, mahkemeler dolu, içkievleri de dolu; herkes güzel giysilerini göstermek için kalabalık yerlere gider; ama katedralden haçlar yaklaşır yaklaşmaz hepsi evlerine girer; "şakalaşır, oynaşır, şarkı söylerler[68]".

Halk hikâyelerinde, rahip, genellikle yüksek hayat düzeyinde yaşayan biri olarak gösterilir: evi güzeldir, domuzla, tavşanla, balıkla, börekle, pastayla beslenir; kadın papazla hoşça

[67] Lavisse, aynı yapıt, III, 1, 318.
[68] Lavisse, aynı yapıt, 359.

vakit geçirir. Tabiî sonunda piskopos, kadın papazı mahkûm eder. Bir şairin belirtiğine göre bu piskoposlardan biri bir papazdan "ya evdeki karısını evden çıkarmasını" ya da bir süre perhize girmesini ister. Papaz perhiz yolunu seçer; ama bir yandan da piskoposun hallerini gözlemektedir; bir gün onu tam âlem yaparken bastırır. Bunun üzerine piskopos güler ve şöyle der papaza:

Eh, işte artık içmene izin
Doyur karnını ördekle kazla
Baharlı şeyler de yiyebilirsin
Karın da elbet kalsın yanında

Halk hikâyelerinde papazlar bağışlayıcı bir saflık içinde alaya alınır. Bazan bu saflığın yerini şiddete bıraktığı da olur. Sözgelimi Rutebeuf, şöyle bağırır papazlara:

İki yüzlü herifler, düzenbazlar
Bilmez miyiz yalan dolan içinde yaşadığınızı

İnançsızlık kimi zaman da kolay bir serbestlik içinde belirir. Ortaçağda, kafaları ve yürekleri doldurduğu söylenen Şeytan korkusu üstüne güzel şeyler yazılmıştır. Bunlardan birinde, sevgilisi Nicolette'ten vazgeçmezse ahrette Cenneti kaybedeceği söylenen Civan Aucassin şöyle karşılık verir: "Cennet mi dediniz? Ne işim var Cennette? Umurumda bile değil orası. Hem bakın Cennete ne biçim adamlar gidiyor, anlatayım size. İhtiyar rahipler, bir de eli ayağı sakat kimseler; hani bütün gün, bütün gece evlerin ve eski kilise bodrumlarının önünde dururlar, eski cüppeler, lime lime giysiler içindedirler; hani çıplaktırlar, ayaklarında ayakkabı hak getire, kıçları açıkta, hani açlıktan, susuzluktan, soğuktan, sefaletten kıkırdarlar ya, işte onlar. Onlar gidiyor Cennete, ben gidip de ne yapayım? Cehenneme

gitmek isterim ben. Çünkü güzel papazların yarışmalarda, parlak savaşlarda ölmüş yakışıklı şövalyelerin, aslan yürekli çavuşların, soylu kişilerin yeridir Cehennem; onlarla olmak isterim ben de. Sonra Cehennemde kocalarından ayrı iki üç dostu olan yosma hanımlar da var; altınmış, gümüşmüş, kürkmüş, hepsi orda; çalgıcılar, hokkabazlar ve bu dünyada kırallık sürmüş herkes orda. Ben de onlarla beraber olmak isterim. Yeter ki sevgilim Nicolette de yanımda olsun[69]."

[69] Aucassin ile Nicoletta, s. 19.

V. BÖLÜM

ÖZGÜR DÜŞÜNCE REFORM RÖNESANS

Ortaçağda sona erer. İtalya'da panldayan XV. Yüzyıl ayn-ca belirsiz ve bulanık bir nitelik taşır: bir dünya gitmekte, bir dünya kendini aramaktadır. Sonunda büyük değişim çıkagelir: Reformıdur bu, Rönesanstır.

Reformı, aslında bir özgür-düşünce atılımı değildir. Ne Lut-her, ne Calvin, düşünce haklarının sınırsız olmasını ve herkesin gerçeğe serbestçe seçtiği yollardan gidebileceğini düşünmüş-tür. Protestanlar da, Katolikler gibi, doğrunun, ancak tanrısal bir esinle bulunabileceği, bu esinin de İncil'de bulunduğu kanı-sındadırlar. Calvin'ciler de kendi inançlarını savunmak için, katolikler gibi silaha sarılmaktan çekinmezler; en zayıf durum-da oldukları yerde zulüm görenler en güçlü oldukları yerde zul-mederler. Calvin, kendi adamları Cenevre dışında koğuşturur-larken yorumcu Sébastien Castelion'u işinden uzaklaştırır, ka-derciliğe karşı görüşler taşıyan Jérome Bôlsec'i sürgüne gön-derir, bilgin Michel Servet'yi ateşte yaktırır. Albe dükü Holland-da Reformunu kan içinde boğmaya çalışırken, Calvinciler de Katoliklere kan kusturur. Nihayet, ünlü *cujus regio ejus reli-gio* bireysel vicdan haklarının arsız bir inkârı haline gelir.

Bununla birlikte, yüzyılların geçmesiyle, Reformun ger-çekte özgür-düşüncenin amacına yaradığı açıkça görülmekte-

dir. Elbet, reformcuların yapıtlarında, "devrimci felsefenin ilk genel evresi"ni bulan ve ilkel Luthercilikle XVIII.Yüzyıl yaratıcılığı (déisme) ve sistematik ateizm arasında bir baba oğul bağı gören Auguste Comte kadar ileri götürülemez bu düşünce[70]. Başka birtakım yazarlar da Hıristiyanlığın Reformdan güçlenerek çıktığını ileri sürmektedir. Bu görüşün de Comte'unki kadar bir doğru payı taşıdığı söylenebilir. Her Hıristiyana İncil'i serbestçe yorumlama hakkının tanınması, şimdiye kadar bu yorum hakkını kendi tekelinde bulunduran Kilise'ye karşı öyle bir ilke çıkarmış oluyor ki, bu ilke gelişerek ilerde İncil'i bile tehdit edecektir: Luther, Calvin'e yol açar; Calvin, Voltaire'e yol açar; Voltaire, Renan'a yol açar; Renan, Couchoud'ya yol açar.

İkinci bir nokta daha var. Hıristiyanların insafsızca zulüm görmeleri, en korkunç işkencelere büyük bir cesaretle göğüs germeleri, gösterdikleri yiğitlik, bütün "Hıristiyan özgür-düşünce"nin gözlerinde kendilerinden önce ilkçağ kurbanlarının yaptıklarını canlandırır; düşmanın takdirini kazanır, cesur kişileri isyana sürükler, dökülen bunca kan pahasına kazanılmış bir hakkı az ya da çok belirsiz bir şekilde tanımağa zorlar onları. Sonuçta, savaşların gürültüsünden ve üstünde insan yakılan odun yığınlarının alevlerinden ötede, Milan Fermanı'nı anımsatan, esinleyen bir hoşgörü havası kurulur yeniden. Sınırlı bir hoşgörüdür bu elbet: hiç bir kapta, ne birinde ne ötekinde, bağlı olmayanların ve inançsızların bir özgürlüğü yoktur. Sorbonne, Etienne Dolet'yi, kuşkuculukla ve dinsizlikle suçlayarak işkence ederken Calvin, hiçbir itiraz davranışında bulunmadan, şunları yazmaktadır: "Çok ilginçtir, Agrippa, Villovanus, Dolet ve öbür İfritlerin hepsi İncil'i aşağılamışlardır[71]". Ama, bütün bun-

[70] *Pozitif Felsefe Dersleri*, c. V, LV ders.

[71] Lavisse, *Fransa Tarihi*, V, I, s. 303.

lara rağmen katoliklerle protestanların kardeşçe yan yana yaşamaları gerektiğini haykıran sesler de yükselmektedir. Şansölye Michel de l'Hospital'in iyice ünlenmiş şu sözleri herkesçe bilinmektedir: "Kafa karşısında bıçağın pek bir değeri yoktur", "Parti adlarını, nöbet tutma, ayaklanma, Luthercilik, Calvincilik, Papacılık kelimelerini, bütün bu şeytansı kelimeleri atalım dilimizden: Hıristiyanların adını değiştirmeyelim". Montaigne'den şu açıklamalar yankılanır: "Bir adamı sanıları yüzünden diri diri ateşte yakmak, o sanılara fazla değer vermek olur", "Tanrıya şükür, inancıma yumruklar inmiyor... Bir söz zor kullanılarak tutunduruluyorsa o sözde doğruluk payı az demektir". Montaigne daha ileri de gider: "Biz dinimizi kendimize özgü bir biçimde kavrıyoruz, başka dinlerin kavrandığı gibi değil. Nasıl Perigord'lu ya da Alman isek, öyle de Hıristiyanız. Böylesi bildirilerle yaratılmış ortamda, Saray'da katoliklerle protestanlar yan yana barış içinde yaşamaya başlar; Charles IX, protestan Coligny'yi "muhterem peder" diye çağırır. Bunlar, her şeyden önce kaçak bir barışmanın belirtilerinden ibarettir; hemen ardından Saint-Barthélémy'nin korkunç yılgıları ve yeni bir savaşın yalazları sökün eder. Ama, Henri IV, zaferlerinden ve dönüş yapmasından hemen sonra, 13 Nisan 1598'de *Nantes Fermanı*'nı imzalar.

Bu ünlü metin hiçbir bakımdan düşünce özgürlüğü ülkesini ilan ediyor değildir. İnsan Hakları Bildirisi'nden çok Milan Fermanı'nı anımsatır; çünkü sadece Fransız toprağı üstünde katolik inançla protestan inancın barış içinde bir arada yaşayabilmesi olanağını getirmekle yetinmektedir.

Nantes Fermanı, protestanlara bir anlamda çok, bir anlamda da pek az bir şey getirmektedir. Çok şey, çünkü onlara güvenlik kadrolarında sekiz yıl süreyle yüz yer için ayrıcalık verilmektedir; bunun yükünü garnizonlardan ödemek üzere Devlet üst-

lenmektedir. Pek az bir şey, çünkü reformcuların fikirlerinin Paris'in çevresinde bulunan beş yerde yayılması yasaklanmış, saraydaki büyük senyörler bile evlerinde gizli oturum halinde, hiç gürültü çıkarmadan, her türlü rezaletten sakınarak görüşmeye başlamışlardı.

Ama bunlar dışında protestanların krallığın bütün kentlerinde ve yerlerinde hiçbir baskıya uğramadan inançlarını belirtmeye, ya da dinlerine aykırı şeylere karşı çıkmaya hakları vardı. Üniversitelere, okullara, kolejlere, hastanelere kabul edilmişlerdi. Her türlü göreve ve ünvana hak kazanabilirlerdi.

Elbette, Ferman, ne protestan ne katolik olan kimselerden yana hiçbir hüküm öngörmemekte; yalnız bu iki inanışın özgürlüğünü güven altına almaktadır. Ama, böyle de olsa, günün koşulları içinde, özgür-düşüncenin bir zaferi söz konusudur bu fermanla. Biraz elverişsiz bir deyimle Rönesans (yeniden doğuş) olarak adlandırılan, güçlü ve az belirli hareket —hümanizm dense daha uygun olurdu— özgür düşüncenin gelişimine Reformdan daha az cesur, ama çok daha yaygın bir biçimde hizmet eder.

Hümanistler, XIII. Yüzyılda olacağı gibi, her insanın düşünme ve düşüncesini serbestçe açıklama hakkı olması gerektiğini talep etmezler, ama talep etmedikleri bu hakları zaten kullanmaktadırlar; ve Erasmus'tan, Rabelais'den, Dolet'den, Ramus'den Montaigne'e kadar gerçekleştirdikleri bu kullanma, zorunlu olarak, yerleşik dogmalara karşı çıkmıştır hep.

Rönesans'ın Grek-Latin dünyasının yeniden canlanması olduğunu söyleyenler vardır. Biraz basite indirgenmiş bir formüldür bu. Ortaçağ, Latin edebiyatını çok daha iyi biliyordu; Edmond Faral'in çalışmaları bunu ispat etmiştir. Kişi hemen

kendisini Tristan'ın, İseut'nün, Marholt'un, Thésée'nin, Ariane'ın ve Minotaure'un ardında bulabilmekteydi o çağda. Sonra, Saint Thomas'çı büyük yapı, İncil'e dayandığı kadar da Grek Aristoteles'in yapıtına dayanmaktaydı. Ama gerçek şu ki, Saint Thomas, Aristoteles'i alırken onu klişelere dökmekte, kısırlaştırmaktadır. İnsan düşüncesini kesin bir çerçevede dondurmasını ister Aristoteles'ten. İşte Rönesans, büyük bir özgürlük atılımıyla bu çerçeveyi kırıp atmıştır.

Bu patlamayı Okul kaygılarından uzak birtakım olaylar hazırlar.

Christophe Colomb ve ondan sonraki denizciler Amerika'yı keşfettikleri zaman, bir an bile Tomizmi (Saint Thomas'ın sistemi) düşünmemişler, onunla savaşmayı akıllarının ucundan bile geçirmemişlerdi . Çünkü, eski sistemde, İncil ve Aristoteles, birbirine eklenerek insan bilgisinin temelini meydana getirmekteydi. Ne var ki her yönden tam olduğuna inanılan bu bilgi Amerika kıtasının varlığını bilmiyordu. İsa, çömezlerini halkları aydınlatsınlar diye yeryüzünün her yerine gönderirken Batı Avrupa ile Çin arasında büyük bir ülke olduğunu söylememişti. Her şeyi bilen tanrısal güç hataya mı düşmüştü yoksa? Hiç bir şeyden haberleri olmadığı için bu ülkede yaşayan insanların mahkûm edilmeleri mi gerekecekti?

Başka denizciler,Vasco de Gama örneğini izleyerek, Hindistan'ı, Çin'i, Japonya'yı keşfettikleri zaman da aynı nitelikte yeni bir sorun çıkar ortaya. Bu ülkeler Amerika gibi bilinmiyor değildi elbette; ama bunlardan pek az söz edilmekteydi nedense; oysa birdenbire anlaşıldı ki buralarda oturan ve İsa'ya evet dememiş nüfus, Hıristiyan nüfustan çok daha fazladır.

Denizciler eski dünya haritasını böylece değiştirerek dilbi-

limcileri ve filozofları geçmişte hiç sezilmemiş sorunlara eğilmeğe iterlerken, bilim de başı çekmeğe başlar. Polonyalı Copernic, Oresme'in fikirlerini yeniden ele alarak, eskiden hareketsiz olarak düşünülen dünyanın kendi çevresinde döndüğünü ispat eder. Oysa İncil'de güneşin kendi çevresinde döndüğü yazılıdır; hatta Josue'nün onu durdurduğu belirtilir. İncil yanlış yazıyor olabilir mi? Copernic, sorunu kurcalamaktan sakınır ve Kilise barışı içinde ölür. Ama geciken bombalar en az tehlikeli olanlar değildir.

Yüzyılı sürükleyen yenilik humması içinde, Ramus de, Skolastiğin dokunulmaz ustasına cepheden saldırmaktan çekinmez. Onun darbeleriyle, ve Palissy, Paré gibi "deneyciler"in darbeleriyle Aristoteles sarsılır, bir gedik açılır ve bu gedikten Grek-Latin düşüncesinin bütün parıltılı ayrımları dökülmeye başlar ve bir paganizm seli Ortaçağ tarafından sabırla kurulmuş olan yapıyı yerle bir eder.

Bu paganizmle Hıristiyan inanç arasında, kelimenin dinsel anlamıyla bir mücadele yoktur elbet. Olimpos sakinlerini tanrı olarak yaşatmak kimsenin aklından geçmemektedir. Yalnız şiir, onları anımsar, anlatır. Ronsard kadar tutkulu bir katolik, ağıtlar, ilâhiler adar onlara. Ortaçağın ağırbaşlı sertliklerinin karşısına tanrılar, tanrıçalar, orman perileriyle dolu bir dünya çıkarılır. Agamemnon, Charlemagne'ın ve kıral Arthur'un yerini alır; sarışın Helen, sarışın Iseut olur; Akhilleus, Hektor, Aias, Roland'ın, Olivier'nin, Lancelot'nun, Gauvin'in yerini alır; Teiresias, Merlin'in yerini alır.

Özgür-düşünce açısından daha dolaysız ve önemli bir olay: Pagancı bilgeler, eskiden kilise mensuplarına ve doktorlara ayrılmış yerlere sızıp yerleşirler. Eskiden Tertullien, Saint Ambroise, Saint Augustine, Saint Thomas, Duns Scot okunan yer-

lerde, Montaigne gibi bir adam, hemen hemen sistemli bir biçimde, Sokrates'ten, Stoacı'lardan, Epikurus'çulardan, Plutarkhos'tan, Çiçeron'dan, Seneca'dan sayfalar okumaktadır. *Denemeler*, bir bakıma, payen düşüncenin şiir demetidir; yazarın, egemen dine karşı ihtiyat gereği gösterdiği bir iki özen dışında, "ne biliyorum?" sorusu, gevşekliğiyle bile daha büyük bir kıvam kazanan bir tehdit olarak kalmaktadır.

Rebelais ile doğrudan doğruya saldırı başlar.

Kuşkusuz, Rabelais'nin dinsel fikirleri iyice bilinmiyor. Şu mısraları yazdığı zaman ne demek istediğini de kestiremiyoruz:

Giriniz, büyük inanç erisin burda
Sonra, kutsal kelâmın düşmanları
Karışsın seslerle, tavırlarla.

Ancak, kesin olarak bilinen bir şey varsa o da, ihtiyatlı olmak için kullandığı ve kendi yazarlık anlayışına aykırı düşmeyen bir alay perdesi ardında apaçık ve kaba denebilecek bir biçimde eski Hıristiyan ülküsünün karşısına ters eğilimde yeni bir ülkü çıkarmasıdır.

Hıristiyan için hayatın bir anlamı ve amacı vardır: bu da mümin kişiye ahretini kazanmayı sağlar. Yeryüzünde mutluluğu aramak, çılgınlık olur, çünkü, dinine bağlı kul, İsa gibi acı çekmelidir. Saint Augustin'in ünlü sözlerini buraya bağlayabiliriz: "Onun belâgati bir nehir gibi aktığı zaman, kim söyleyebilir bu hayatın sefaletini?", "Bizler burda sızlanıp duran yolcularız, yurdumuzdan ayrı düşmüşüz", "Hayır, yaşarken mutlu olamazsınız, kimse olamaz. İsa da yeryüzüne gelerek sadece sefaletimizin selesini dolduran şeylerle beslendi; sirke içti, acılar,

kederler buldu", "Tanrı, askerlik sanatı, baro, ticaret, bütün bu çağa ilişkin şeyler: Babilon'un ırmaklarıdır bunlar, kıyılarında Sion'un anısına ağlanır", "Yaşamaktan çok ölümlüdür bu hayat; bir çeşit cehennem". Saint Augustin, karanlık büyüklüğünü kimsenin yadsıyamayacağı bu açıklamalarına bağlı kalarak, bekârlığı, ve iffetli evliliği över, şöyle der: "Şükür Tanrıya, kimse artık evlenmek istemiyor; yoksa dünyanın sonu gelirdi; Tanrı sitesinin daha çabuk dolması demek olurdu bu[72]".

İdeal olarak, kendinden iyice emin olan kimse hayatla boy ölçüşmelidir; Saint Augustin yolu açar; daha sonra kilise bu aşırı formülleri bilgece yumuşatır. Kilise imparatorlukla birleştiği zaman, çocuklarından artık yaşamaktan tiksinmelerini istemeyecek bu ideal durumu bütünüyle, sadece keşişler gibi ömür geçirenlere önerecektir. Ama bunu onlara kendileri için önemiş olacaktır; hayat "acı bir şölen" gibi kalmalı, insan ten zevklerini, zenginliği, şan şöhreti aşağılayarak, acıdan ve kederden tat almalıdır; alçakgönüllülüğe, iffete, yoksulluğa, boyun eğişe adamalıdır kendini.

Rabselais, *Gargantua*'sında, yüzyıllar boyunca saygı gösterilmiş olan bu ülküye cesaretle saldırır. Çile manastırına karşıt olarak Theleme manastırını çıkarır; bir kuralı vardır burarın: "Canının istediğini yap." Niçin konuyor bu kural? "Çünkü, doğuştan iyi eğitim görmüş, dürüst kimselerle düşüp kalkmış, serbest kişilerin doğal bir güdüleri ve dürtüleri vardır; onları hep erdemli olmaya iten, kötülükten alıkoyan bu güdüsel onurdur"[73].

Bu cümleyle insanın ilk günahla kirlenmiş olarak doğduğu

[72] De Bono Conjugali.X. 10.
[73] *Gargantua*, LVII. bölüm.

konusundaki öğretiye cepheden hücuma geçilmektedir; insanlar bozulmuş olarak doğmazlar, bir güdü onları erdeme iter. Nelere dayanır bu erdem? Eski Hıristiyan erdem anlayışına aykırı olarak, güzelliği, zenginliği, lüksü, eğlenceyi, düşüncenin özgürce çiçeklenmesini sevmeye dayanır.

Hıristiyan manastırda beden güzelliği aşağılanır; Théleme manastırına ise sadece "güzel, biçimli, sağlam yapılı kadınlarla, güzel, biçimli, sağlam yapılı erkekler alınır."

Hıristiyan manastırda kendileri iffete adanmış adamlar ya da kadınlar bulunur. Théleme'de ise "erkekler yoksa kadınların da alınmayacağı" öngörülmüştür. Bir erkek Théleme manastırını terk edeceği zaman oraya kendi sofuluğu adına alınmış olan ve evlenmiş bulunduğu bir kadını da yanında götürecektir. Théleme'de öylesine iyi ve dostça günler geçirmişlerdir ki evlenmeleri daha iyidir; birbirlerini ömürlerinin son gününde bile ilk evlendikleri günkü kadar severler bunlar.

Hıristiyan manastırda yoksulluk yüceltilmiştir; temizlenmenin bir aracı olarak bakılır ona. Théleme'de ise "herkesin zengin olması" öngörülmüştür; ve Théleme'liler bu zenginlikten, sadece rahat bir hayat sürmek için değil, aynı zamanda ince ve uğraşılmış bir lüks içinde yaşamak için yararlanmaktadırlar.

Hıristiyan manastırda keşiş, zihnin boş çabalarını susturacak, dinibütün kitaplar okuyacak, dua edecektir. Théleme'de genç kadınlar ve genç erkekler okuyacak, yazacak, şarkılar söyleyecek, beş altı dilde konuşacaklardır.

Rabelais, Théleme efsanesiyle yeni zamanların insanlarını eskiyle iplerini koparmaya çağırır, hayatın bir sınama dönemi ya da bir çeşit cehennem değil büyük bir umut kaynağı olması

gerektiğini savunur. İnsanları en büyük devrime, ahlak devrimine çağırır. Onun bu davranışında bir özgür-düşünce atılımı görmemeye imkân yok.

VI. BÖLÜM

XVIII. YÜZYILDA DİNE KARŞI DÜŞÜNCE

XVIII. Yüzyıl, özgür-düşünceye öldürücü olmasını istediği darbeler indirir; özgür-düşünce tepkiler gösterir ve yasalar çerçevesinde yenilmiş de olsa, alttan alta, filozoflar yüzyılının düşünürlerine yol açar.

Bilim, 1633'te büyük bir darbe yemiştir. Oresme ve Copernic kilise barışı içinde ölmüşlerdir; fikirlerini, dünyanın devinimi üstüne kurup geliştirmekle suçlanan Galileę, "Yazılı hükümlere aykırı bir öğretiden yana çok etkili kanıtlar taşıyan bir kitap yazdığı için büyük bir sapkınlık kuşkusu içinde" olduğunu söyleyen Engizisyon'da yargılanır; törenli bir biçimde dinden atılır, hapsedilir.

Fransa'da Nantes Fermanı hükümleri yürürlükten kaldırılarak özgür-düşünceye müthiş bir darbe indirmiştir. Yüzyılın başında Richelieu, Reformculardan "güvenlik yerlerini" geri almağa karar verir; ancak inançlarının gereklerini yerine getirme haklarını kendilerinde bırakacağını da belirtir. Onun hüküm sürdüğü dönemin ilk kısmında, özellikle Fronde'dan hemen sonra, Louis XVI, bu tür bildirilerini çoğaltır. Ama ters yönde bir akım da gelişmekte gecikmez. 1651'de Ruhban Genel Kurultayında kırala şöyle denecektir: "Majestelerinden, Tanrının çocuklarının özgürlüğünü yok eden şu sefil vicdan özgürlüğünü Kırallığından dışarı atmayı buyurmasından başka isteğimiz

yok". Majestenin verdiği karşılık ise vicdan özgürlüğünü "yavaş yavaş yok etmek", protestanlığın "gücünü bölerek, parçalayarak ufalamak" yolundadır. Reformcular "vicdan özgürlüğünün Kutsal Ruh'ça aydınlatılmış olduğunu" boşuna ileri sürerler; ne pahasına olursa olsun, inanışlarından döndürülmesi buyruğu bir kere verilmiş bulunmaktadır; bu ya dönmeleri için para pul verilmek, ya da yanlarına kendilerine korkunç eziyetler eden süvari erleri verilerek yapılmaktadır. Hükümet bu şekilde din değiştirenlerin sayısının yeterince fazla olduğunu görünce asıl öldürücü darbeyi indirir: Nantes Fermanı'nı bütünüyle yürürlükten kaldıran yeni bir Ferman imzalanır; buna göre tapınakların yıkılması, hakların kullanılışının durdurulması protestan okullarının kapatılması, protestan ailelerde doğacak bütün çocukların papazlarca vaftiz edilmesi, inançlarını değiştirmeyi reddeden memurların sürgüne gönderilmesi, krallık sınırlarından dışarı kaçmak isteyenlere kürek cezası uygulanması öngörülmektedir. Bu olağanüstü tedbirlerin nasıl büyük bir vahşet içinde uygulandığını biliyoruz. Fransa'ya ne gibi zararlar getirdiği de bilinir. Burda belirtilmesi gereken nokta bu tedbirlerin Mme de Sévigne, La Fontaine, La Bruyère tarafından onaylanmış olmasıdır. Bossuet'ye gelince o, Michel de Le Teller'in *Oraison funebre*'inde şöyle yazar: "Bu yeni Konstantin'i, bu yeni Théodose'u, bu yeni Marcien'i, bu yeni Charlemagne'ı göklere çıkararak alkışlayalım ve şöyle diyelim ona: hükümdarlığınızın onurlu yapıtıdır bu; gerçek niteliği burda belirdi onun; artık sapkınlık yok; yalnız Tanrı yapabilir bu harikayı". Bu tür açıklamalar, XVI. Yüzyılda beliren vicdan özgürlüğünün, XVIII. Yüzyıl adamlarına hangi noktalarda yabancı geldiğini pek güzel gösteriyor; onlara göre kıralın her uyruğu onunla aynı dinde olmak zorundadır; sözgelimi Bruyére, "egemenliğe düşman bir inanış" dediği zaman, majesteye karşı işlenmiş bir suçu anlatmaktadır.

Hükümetlerce Jansenistlere karşı izlenen politikayı da böyle bir düşünce beslemektedir. Jansenistler sofu, bilgin, erdemli kişilermiş. Bunun tersini söyleyen yoktur zaten. Ama kıral bir kere Cizvitler lehinde ve onların aleyhinde durum almış bulunmaktadır. Port- Royal'deki dindar kadınlar dağıtılır, manastır yıktırılır, içine gömülmüş cesetler çıkarılır ve komşu mezarlıklara taşınır.

Bütün bunlara, Louis XIV. zamanında kitapların "Kıralın ayrıcalığı" olmaksızın yayımlanamayacağını, iktidarın yergi yazarlarına soluk aldırmadığını da eklersek, XVII. Yüzyılda Fransa'da özgür düşüncenin öldüğü sonucuna kolayca varılabilir. Bununla birlikte böyle bir sonuç yanlıştır: gölgelerin yanı sıra parıltılar da vardır çünkü.

Bir kere, bilim önden gitmektedir. Gerçi Galile hüküm giymiştir, ama Pascal da şöyle yazabilmektedir: "Galile için dünyanın devinimi hakkındaki fikrini mahkûm eden şu Roma kararını çıkarmanız boşuna olmuştur; bu, dünyanın hiç hareket etmediğini ispat etmeyecektir; dünyanın döndüğünü gösteren sağlam gözlemler yapılsa, bütün insanlar bir araya gelse bile onu döndürmekten alıkoyabilirler mi? Hatta kendilerini de onunla birlikte dönüyor olmaktan alıkoyabilirler mi?"

Pascal'ın, ömrünün son günlerinde "soyut bilimler"den hiç hoşlanmadığını yazdığı bilinmektedir. Şöyle demiştir: "Copernic'in fikrinin derinleştirilmesini doğru bulmuyorum". Ama "boşluğun yılgısı"nı silip süpürerek fiziğe bir sıçrama yaptırmaktan, insanlığı, "her zaman var olan ve durmadan bir şeyler öğrenen bir *aynı adam*"a benzeterek, bütün bilimlere sınırsız ufuklar açmaktan da geri durmaz.

Bacon'ın ve Descartes'in yapıtlarını canlandıran da yine bir

özgürlük gerilimidir. Pascal gibi, Descartes da inançlı bir kişidir. Şunlan yazarken büyük bir içtenlik içindedir: "Özellikle, şaşmaz kural olarak şunu alıyoruz ki Tanrının esinlettiği şeyler geri kalan şeylerden, kıyas kabul etmeyecek derecede, daha doğrudur". Ama Descartes, analitik geometrinin ve tümel matematikçiliğin tutkulu bir etkeni olduğu sırada, dört temel kuralın ilkini aşağıdaki gibi formülleştirirken inançlann ortasına ilerde patlayacak bir bomba koymamış da değildir: "Birincisi, açıkça öyle kabul etmemek". Galile'den Newton' a uzanan düşünce akımı, kaçınılmaz bir şekilde, Hıristiyanlıktaki "tekvin" sorununun ve Aristotoles'in birlikte meydana getirdikleri kesinlikleri temel alan eski yapıya çarpar.

Unutulmaması gereken ikinci bir gerçek daha var: Reformculara ve Jansenistlere karşı yapılan, gösterilen kıyıcılıklar tersine bir hareket doğurur. Bir Bossuet'nin alkışladığı şeyi bir Saint-Simon protesto etmektedir. Jansenizme gelince, bu akımın bazı bakımlardan bir özgür-düşünce atılımı olduğu söylenebilir. İlk bakışta tuhaf görünebilir, ama, Jansenistler de bireysel vicdan haklannın Tanrı esininin kesinliğine karşı çıkarılmasını Cizvitler kadar istemezler. Tomizmin ötesinde Augustinciliğe dönmeye kalktıklan zaman da kendilerini yönelten şey ilerleme ruhu değildir. Ama kilise tarafından mahkûm edildikleri zaman, kamuoyuna açılmayı göze aldıkları zaman müthiş bir örnek meydana getirirler. Papalığın şiddetle saldırdığı ünlü "öneriler"i, aslında Jansenius'un öğretisinde mevcut mudur, değil midir? Teorik olarak, buna karar vermek kilise yetkililerine düşer; ve bu ilkeyi yadsımak bütün kilise'yi sarsma olur. Bununla birlikte Jansenistler boş durmazlar. Laiklere, kadınlara yönelirler, şöyle derler onlara: "Sizler de görüp karar verin", "Olaylarda doğrular sadece mühür taşıyanlar tarafından yaratılmış değildir","Asıl olaylardaki doğrulardır ki mühürlerin kabul edilebilir niteliğini yaratmaktadır". Böylesi bir ilkeyle da-

ha da ileri gidilebilir. Port- Royal'in başvurduğu erkekler ve kadınlar *Kayra* sorununa ilişkin olanı değil, ünlü "gevşek ahlak"a ilişkin olanını izlerler. Cizvitler, iktidar desteğini boşuna sağlamışlardır. Escobar ve"Niyet Örgütü"; La Fontaine ve Boileau tarafından insafsızca alaya alınır: Polis, Provinciales'in yayımlanması ve dağıtımını boyuna önlemeğe çalışmaktadır; çünkü XVI Louis bunları bulup okutur. Sorbonne, Arnould'u mahkûm eder, ama parlamentodaki muhalefet sıralarında homurdanmalar da başlar.

Otorite ve fikirler arasındaki bu çatışmaların, bu çekişmelerin yarattığı ortamda parsayı toplayanlar özgürlük yöndeşleri olacaktır. Mèrè, Saint-Evremond, Ninon, Fontenelle XVIII. Yüzyılda olduğu gibi düşünce ilkesini savunmazlar, ama kişisel planda uygulamaktadırlar onu. Bayle daha ileri gider. Önce protestan olan bu düşünürde dogmalara karşı saldırmadan edemeyen ruh, özgür zekâdan başka bir şey değildir.

Molière, Festin de Pierre'inde, ikiyüzlülüğe eğilimli olduğu ve *Sofular Kabalası*'na girdiği andan itibaren Don Juan'ı mahkûm eder. Ama aynı Don Juan dinsizlikle yetinmediği oranda sevimlileşmektedir. Apaçık bir dille Tanrıya da Şeytana da, öte dünyaya da inanmadığını belirtir. Sganarelle sorar ona: "Daha bir şeye inanmak gerekir. Neye inanıyorsunuz?" Karşılık: "İki kere ikinin dört ettiğine inanıyorum, Sganarelle, dört dört daha sekiz ettiğine inanıyorum". Böylesine kendini ortaya koyan ve 1665'te Auguste Comte'a olanak hazırlayan bu adam iğrenç olarak nitelendirilecektir. Molière öyle olmadığını, ateizm açıklamalarından hemen sonra, bir yoksula "insanlık aşkına" para vererek ve haksızca saldırıya uğrayan meçhul kimselere yardım amacıyla hayatını oynayarak ispat etmiştir.

Bayle, gözünü budaktan sakınmadan, uyruğun da Prens'in

dininde olması gerektiği hakkındaki öğretiye hücuma geçer:

"Kâhyalarınızı, yargıçlarınızı, kumandanlarınızı, süvari erlerinizi gördük; kıral istediği için, Calvin taraftarı kimselere inanç değiştirmelerini buyuruyorlardı. Bakınız, diyorlardı onlara, düşlere kapılmayın, kıralın başladığı bir işi bitirmediği görülmemiştir; sizin de kendi dininden olmanızı istiyor; sanmayın ki bunun tersinin olmasına izin verecek; yani inançlarınızı değiştirmeniz gerekiyor; kıral böyle istiyor; ve bu buyruğun gereğini yerine getirmezseniz hakkınızda Devlete başkaldırmış, onlara karşı suç işlemiş kişiler olarak işlem yapılacak. İğrenç ve bir adamdaki Hıristiyan değerlerini toptan söküp götüren sözler var. Dinsiz, dine aykırı bir dalkavukluktur bu, dinsizliğin ta kendisi. Bir uyruğu dininden döndürmek için Prens'in buyruklarını ileri sürmek dine aykırı bir yüzlemedir, dinsizliktir, dinsel değerlere karşı apaçık bir saygısızlıktır."

Bütün bu yılmadan çıkışların sonucu olarak bir inançsızlık rüzgârı eser. Dine sadece dudakların ucuyla saygı gösterilmektedir. Ayinlere gidilmektedir. Ama Mabillon ve Lannoy gibi bilgin kişiler "ermişlerin yuvasını yapmaya" başlanmışlardır. Malebranche, farkında olmadan, katolik inanca kundak sokmaktadır. Richard Simon, İncil'i eleştirme denemesinde "yöntemlendirilmiş imansızlık"ın örneğini verir."Kiliseye karşı, Kartezyanizm adı altında buyük bir savaşın hazırlanmakta olduğunu gören" Bossuet, umutsuz bir dille "dine karşı yönelmiş ve içinde yaşadığımız yüzyılın çılgınlığı olarak nitelendirebileceğimiz bir kayıtsızlık"tan söz eder. Le P. Bonol yakınıp durur, "dinsizler, serbest kafalılar, aşırı fikri tanıyanlar, siyasetle uğraşanlar, natüralistler" çoğalıyor diye. 1699'da Orléans Düşesi şöyle yazar: "Dinsiz olmayan tek bir genç bulamazsınız bu çağda".

Son bir nokta: düşüncenin dinsizleşmesi, hümanizmi de yüklenerek, bütün XVII. Yüzyıl boyunca sürer.Payen tanrılar, payen tanrıçalar, payen kahramanlar, payen bilgeler edebiyat dünyasını sararken bunların tasvirleri de "pek dindar" kıralın ve çevresindeki kimselerin saraylarını doldurur. Corneille henüz Hıristiyan piyesler yazmaktadır: *Polydeucte, Théodore* gibi. Bununla birlikte, kahramanı, Haçlılara karşı Haçı savunan (ve ilerde Hugo, Leconte de Lisle, Hérédia gibi yazarlar tarafından yüceltilecek olan) *Le Cid*'de İsa'ya ya da Kilise'ye ilişkin bir yan bulunmaması oldukça ilginçtir. Rodrigue,"baba, kan, onur, aşk"tan söz etmektedir; Chimène "ağlamak için" sessizliği ve geceyi kollamaktadır, ama sessizliği bulunca ya da gece olunca dua etmeyi hiç düşünmez. İster istemez Vigny'nin mısraları gelir akla: "Peki Tanrım? Düşünülmüyor artık Tanrı, çağ böyle." Racine, *La Thébaide*'den *Phaidere*'e kadar, hep payen konulara eğilmiştir. Boileau da onu coşkunlukla onaylar ve Hıristiyanlığı edebiyatın dışına sürer.

Bir Hıristiyan inancı, ürkünç gizemler
ve şenlikli bezekler, elverişli değil.

Bu inançsızlık akımı içinde Cizvitlerin ön sırayı tutmaları da ilginçtir. Reformun ve Jansenistlerin can düşmanı olan Cizvitler eski payen çağlara karşı umulmadık bir sevgi beslerler. Pascal'ın *Provinciales*'te hırpaladığı Le P. Le Moyne bile, Hıristiyan katılıklara karşı Monime'nin, Pauline'in, Porcie'nin, Lucretius'un intiharlarını savunmaktan çekinmemektedir. Bu yazar, eski Romayı "soylu doğa erdemlerinin sütanası" olarak yüceltir. *La Dévotion Aisé* adlı kitabında, insan yaratılışın ilk günahla kaygılanmayı gerektirmeyecek kadar iyi olduğu fikrini ileri sürer coşkuyla. Cİzvitler, kolejlerinde, öğrencilerine Eflatun'u, Plutarkhos'u, Çiceron'u, Seneca'yı okuturlar. Kimi zaman büyük Roma hatiplerinin söylevlerini ezberletirler; hem

de bunların özgürlük türküsünden yana olanlarını dışarda tutmadan.

Böylece, özgür-düşünce, en umulmadık rastlantılarla, zaferlerini her yere yayar. Ve mutlakçılık ona karşı kürek cezaları, jandarmayı, zindanları, sansürü boşuna harekete geçirir; bütün bu zor tedbirler kırılır, o zaferler daha bir tutku kazanır.

VII. BÖLÜM

XVIII.YÜZYIL
ÖZGÜR-DÜŞÜNCENİN ZAFERİ

"Büyük Yüzyıl, Baylar, XVIII. Yüzyıldan söz etmek istiyorum..." Mic helet, bir gün, Collége de France'daki dersine bu sözlerle başlamıştı. Filozoflar yüzyılı olan bu çağ, özgür-düşünce açısından gerçekten Büyük Yüzyıl'dır.

Kuşkusuz, siyasal iktidarlar, Güneş Kıral zamanında girişti kleri amansız mücadeleyi sürdürmektedirler.

Protestanlara yapılan tüyler ürpertici işkencelerin ardı arkası gelmez. Louis XIV'ün ölümünden hemen sonra bunların bir kısmı kendi inanışlarının gereklerini yeniden yerine getirmeğe yeltenir. Ama 1724'te yayımlanan bir bildiriyle "yasadışı bir toplulukta bulundukları anlaşılmış olan kimselerin küreğe gönderilecekleri, protestan papazların idam edileceği, katolikten dönenlerin sürülecekleri, reformcuların, çocuklarını katolik papazlarına vaftiz ettirmeğe mecbur tutulacağı" belirtilir.

İktidar, Cizvitlerin isteği üzerine Jansenistlere karşı pek aşırı tedbirler almaya gitmemektedir; ama onları kışkırtmaktan, hırpalamaktan da geri kalınmaz; onlara yakınlık duyan yargıçlar hapsedilir.

Nihayet, "serbest düşünce" yöndeşlerini izleyen "filozoflara" da kuşkuyla bakılmaya başlanır.Voltaire, kendini Bastil-

le'de bulur, Diderot ise Vincennes'de; 1752'de bir kurul kararı *Ansiklopedi*'nin iki cildinin yok edilmesini buyurur. Holbach'ın *L'Esprit*'si yakılır; *Felsefe Sözlüğü* yakılır; 1762'de, hakkında tutuklama kararı çıkmış olan Rousseau kurtuluşu kaçmakta bulur.

Özgür-düşünceye karşı duyulan kin yüzyılın ortasında daha da şiddetlenmiştir. 1757'de yayımlanan bir *Kırallık Bildirisi*, Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasında da ileri giderek, 1724 Bildirisinden de ileri giderek aşağıdaki sözleri kapsayacaktır: "dine saldırıcı, zihinleri bulandırıcı, otoritemize karşı gelici, düzen bozucu ve yöneticilerimizin huzurunu bozucu nitelikte yazı yazanlar, yazdıranlar, bunları yayımlayanlar ölüm cezasıyla cezalandırılacaklardır"[74].

On yıl sonra, İlâhiyat Fakültesi, bir romanda hoşgörüyü önermiş olmakla suçlanan Marmontel'i mahkûm ettikten sonra, iktidarca alınan tedbirleri coşkuyla karşılar: "Hükümdar, sadece, materyalizm, yaratancılık (Déisme), tanrıtanımazlık gibi, toplu bağları koparan ve her çeşit suçu kışkırtıcı nitelik taşıyan öğretileri değil, katolik öğretinin temellerini sarsabilecek akımları da bastırmak için ölüm cezasını kabul etmiştir"[75].

Bütün bunlar yobazlığın, yukardan gelen bir çabayla sertleştiğini gösteriyor. Yalnız, bu sefer, özgür-düşünceyi savunanların tepkisi daha güçlü olacaktır.

Cizvitlerden ve iktidardan tedirgin olan Jansenistler Parlamento içinde mücadeleye giriştiler. Herkesin bildiği bir sürü olaydan sonra, 1762'de Cizvitleri mahkûm ettirmeyi ve önemli yerlerden uzaklaştırmayı başarırlar.

[74] İsambert, XII, 272.274.
[75] Lavisse, *Fransa Tarihi*, VIII, 2, 336.

Protestanlara gelince, onlar, büyük sayıda yöndeşlerinin öldürülmesini ve küreğe gönderilmesini önleyemezler, ama sonunda katolik halk kendilerini tutmağa, yurt dışına göç edenleri tutuklamakla görevli askerler bu görevlerinden hoşlanmamağa, subaylar askerden kaçan dindar erleri yakalamaktan kaçınmağa başlarlar. Öte yanda, bağnazlık ortalığı kırıp geçirmektedir. Calas ve Sirven mahkûm edilirler. Ancak, düşünce şahlanmaktadır; Voltaire'in açtığı kampanya derin yankılar uyandırır; Calas'ın eski itibarını kazanması, Sirven'in aklanması yobazlığa indirilmiş darbelerdir.

İktidarın "filozoflar"a karşı eylemi zaman zaman sert, zaman zaman kararsız olmaktadır. Durum, arada bir, bunlardan bazılarının lehine dönmekte ve *Ansiklopedi*, sarayda savunucular bulmaktadır. Genç şövalye La Barre'ın bir âyin alayını selamlamamakla, *Felsefe Sözlüğü* gibi sakıncalı kitaplar okumakla suçlanması; tüyler ürpertici bir drama yol açar. Dili koparılır, başı gövdesinden ayrılır, cesedi yakılır. Ama Voltaire bu kez de sahneye çıkar; ve cellatlar sarık sandalyesine otururlar.

"Filozoflar", aşırı bazı adaletsizlere saldırmakla yetinmezler. Korkusuzca iki mücadeleye girerler: biri Kilise'ye, öteki dine karşı.

Kiliseye, onun hiyerarşisine, katı düzenine, siyasal ayrıcalıklarına ve "cismani iktidar" üzerinde etkisine karşı mücadele ölçüsüz bir şekilde yürütülür. Montesquieu gibi ağırbaşlı bir adamı şunları söylemekten kendini alamaz:

"Papa, alışıldığı için karşısında boyun kırılan, modası geçmiş bir puttur". Voltaire acı alay darbeleriyle savaşmaktadır; şu parolayı kullanır: "Ezelim alçağı!" Helvetius ve Holbach da daha az şiddetle saldırıyor değillerdir.

Dinin kendisine, Tanrı Esini 'ne, dogmalarına karşı bir mücadele, daha çeşitli, daha karmaşık bir nitelik gösterir; çünkü "filozoflar" bu konuda ortak bir fikir bütününden hareket etmemektedirler. Sözgelimi Montesquieu liberal katoliktir. Voltarie, İncil'e karşı gösterdiği sevgiye rağmen kesinlikle Newton'un Tanrısına inanmaktadır. Diderot zaman zaman; Holbach ise sistemli bir şekilde tanrıtanımazdırlar. Rousseau, Emile'de "İsa'nın hayatının ve ölümünün bir tanrının hayatı ve ölümü olduğunu" söyler. Bu ayrılıklardan ötürü, inanca karşı yöneltilmiş saldırılar oldukça çeşitli görünümler içinde belirmektedir; ancak bunların hepsi de çok şiddetlidir. Voltaire, İncil'in metnini çağdaş usçuluğa yol açacak amansız bir şekilde eleştirir. Holbach bir küçük *Dinbilim* ve *Kutsal Bulaşma* ya da *Körükörüne Bağlılığın Tarihi* adlı bir yapıt yayımlar. Dini "insan türünün özgürlüğüne, mutluluğuna ve erincine karşı sahtekârların kurduğu bir birlik" olarak görür[76].

Tersine, "filozoflar" arasında yobazlığı kargımak ve onun ipliğini pazara çıkarmak konusunda ne bir ayrılık ne de bir kararsızlık görülmektedir. Montesquieu için "Bağnaz düşünce bir şaşkınlık düşüncesidir[77]". Voltaire'e göre "yobazlık yeryüzünü kana boyamıştır[78]". Diderot da, "onu, iğrenç bir özdeyişler bütünü" olarak görür[79].Helvetius, "yobazlık kılıcının insanlığın en büyük belalarından biri " olduğunu söyler[80]. Rousseau'ya göre, yobazlık, yani din; tekel ve zorbalık yoluyla halka kan kustumakta, "onu, ölümden, insan kırımından başka şey solumayacak duruma getirmektedir[81]."

[76] Kutsal Bulaşma.
[77] Lettres Pers., 85.
[78] Hoşgörü Üstüne.
[79] Ansiklopedi.
[80] İnsan Üstüne, IV, 8.
[81] Hoşgörü Üstüne, VI ve XXII.

Sonuçta, hoşgörü bir erdem olarak sunulmaktadır. Ne var ki o bu görünümde sunulurken göklere çıkarılmamaktadır. Buna verilecek iki örnek Voltaire ve onun Calas olayının hemen ertesinde yazdığı *Hoşgörü Üstüne* adlı yapıtıdır.

Ona göre hoşgörü,"bir insan hakkıdır". İnsan hakları ancak doğal hakların üstünde yükselebilir; bu ikisinin büyük ilkesi, evrensel ilkesi yeryüzündedir: "Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma". Oysa, bu ilkeye göre bir adamın bir başkasına öyle diyememesi gerekir: "Benim inandığım şeye inan, yoksa işin bitiktir".

Voltaire devam eder: "Hıristiyanlara birbirlerine hoşgörüyle davranmaları gerektiğini göstermek için çok şey bilmeğe ihtiyaç yoktur. Ben daha ileri gidiyor ve bütün insanlara kardeş gözüyle bakmamız gerektiğini söylüyorum. Nasıl yani? Bir Türk, bir Çinli, bir Yahudi kardeşim mi oluyor böylece? Elbette; hepimiz aynı babanın çocukları, aynı Tanrının kulları değil miyiz?[82]"

Hoşgörüde, insan haklarının bir ilkesini, büyük kardeşlik yasasının bir ucunu bulmak, "aydınlıklar yüzyılı"nın yüzakıdır. Bu yüzyıl bununla kalmamış, daha ileri de gitmiştir; ilk kez düşünce özgürlüğü kavramını ortaya atmıştır.

Yukardan beri görmüş olduğumuz özgürlük, bütün zihnî ilerlemelerin temelinde bulunduğuna göre, tarih boyunca, insanlar tarafından çoğunca kulanılagelmiştir. Ancak, XVII. yüzyıldan önce hiç ilan edilmiş değildir. *Milan Fermanı*, bu hakkı, gerçekte payenlere ve Hıristiyanlar tanımış; *Nantes Fermanı*, gerçekte, aynı hakkı katoliklere ve protestanlara

[82] Hoşgörü Üstüne, VI ve XXII.

vermişti; ancak bu metinlerin hiçbiri her insanın özgürce düşünme hakkı olacağı ilkesini öngörmüş değildi.

Oluşumundaki zengin olanaklara rağmen, hoşgörünün kendisi de mantıkça bu ilkeyi içemez. Hoşgörme, yani inançların ve fikirlerin çeşitliliğine katlanma, Calas'ın ve şövalye La Barre'ın yaşadığı yüzyılda büyük bir ilerlemedir. Ama "bir adamın katolik ya da protestan olmasına izin vermek" başka şeydir; şu inanca ya da fikre bağlanırken falan adamın "bir hakkı" kullandığını onaylamak başka şey.

Geçmişte görülmemiş olan bu fikir öyle yeni, öyle cüretli bir şeydir ki, filozoflar bir süre onu bütün kapsamıyla kabul etmekte kararsızlık gösterirler. Elbet, Voltaire ve Montasquieu, İngiltere'de katoliklerin hor görülmesi olayına pek parmak basmaksızın, İngiliz özgürlüklerini içten alkışlamaktadırlar. Ama Montesquieu *Yasaların Ruhu* adlı yapıtında şöyle yazar: "Bir devlette yeni bir din kabul etmek olanağı varsa, onu almamak gerekir; ama bir kere alınmışsa, o zaman da dine karşı hoşgörüyle davranmalıdır." Voltaire de *Hoşgörü Üstüne* adlı yapıtında şöyle yazar: "Demiyorum ki hükümdarın dininden olmayan herkes, hakim dine bağlı olanlara ait yerleri ve şerefleri paylaşsın". Bu tür cümleler gösteriyor ki en coşkulu filozoflar da bir anda ve apaçık bir biçimde sınırsız bir düşünce özgürlüğüne gitmeyi göze alamıyorlar. Ama sonunda o noktaya geliniyor.

Yukarda andığımız sakıngan cümleden pek az sonra Voltaire ekler: "Yan tutmayan her okura bu gerçekleri tartması, artırması, yayması için yalvarıyorum. Düşünceleri arasında bağlantı olan dikkatli okurlar, her zaman, yazardan daha ileri giderler[83]." Burdan açıkça anlaşılıyor ki, bütün düşüncesini

[83] A,B, C Arasında Diyalog, IV.

söylemeyi göze alsaydı, Voltaire, fikir özgürlüğünden yana konuşacaktı. Şu satırları yazarken şöyle davranmaktadır zaten: "Düşüncesini açıklayamadıktan sonra, insanlar arasında hiçbir özgürlükten söz edilemez[84]". *Ansiklopedi*'de şunları okuruz: "Genel kural: topluma bir zarar getirmeyen hallerde,vicdan özgürlüğüne sonuna kadar saygı gösteriniz; kurgu hataları Devlet'e karşı ilgisizdir[85]." Turgot'da okuruz: "Vicdanını dinlemek her insanın hakkı ve görevidir; kimse kendi vicdan ölçüsünü bir başkasına kural olarak kabul ettiremez[86]." Böylece onayladıkları ilke adına, "filozoflar", yayın özgürlüğü, basın özgürlüğü istemektedirler.

XVIII.Yüzyılın özgür düşünceden yana gösterdeği çabalar yalnız Fransa'da belirmez. Bütün Avrupa'da yankılanır. La Fayete ve dostları tarafından Amerika'ya götürülür; bağımsızlık savaşını canlandırır orada. Sonunda, 1789'da, Ulusal Meclis, İnsan ve Yurttaş hakları bildirisini yayınlayınca büyük bir zafer kazanır.

Çok kez, bu ünlü metne karşı felsefî yönden itirazlar yükseldiği görülmüştür[87]. Her şeyden önce, Tanrı huzurunda ve onun kayrasında oylanmış oluyor bu Bildiri; bu da yaratancılığa (déisme) yasal bir değer kazandırıyor. İkinci olarak, Bildiri, her insanın özgürce düşünme hakkını açıkça belirliyor değil.

Ama, 10. maddede şunu okuyoruz:

"Düşüncelerini ve inançlarını özgür bir şekilde belirtme, insanın en değerli haklarından biridir; bu bakımdan, bu özgürlüğün yasalarca belirtilmiş kötüye kullanma durumları dışında,

[84] Hoşgörü maddesi.

[85] Toplumsal Sistem, II. 5.

[86] Krala Muhtıra (Haziran 1775).

[87] Aulard, *Fransız Devriminin Siyasal Tarihi*, s. 44.

her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir, yayın yapabilir".

Bu özgür düşünce zaferinin değerini ölçmek için önceki bölümlerde belirtilmiş olayı anımsamak yeter. Greklerden bu yana, her yerde, iktidardaki dinin çerçevesi dışına taşan ve düşünce özgürlüğünü isteyenler koğuşturmaya uğramışlardır. Payenler Hıristiyanlara zulmeder; Hıristiyanlar, payenlere zulmeder; ortodokslar sapkınlara zulmeder; alev alev odun yığınları üstünde erkekler ve kadınlar yakılır; bu arada yakılmak istenen, düşüncedir; cellatlar işkenceyi gitgide daha tüyler ürpertici hale getirmeğe çalışırlar; kadınlar ve çocukların da arada yitip gittikleri savaşlar kopar. Ve sonra, bütün bu acı geçmişi silen bir gün gelir. Kimsenin fikirlerinden ötürü hor görülmeyeceğinin karara bağlandığı, "düşüncelerin serbestçe iletilmesinin" vazgeçilmez ve kutsal bir hak olduğunun ilan edildiği bir gün. Niçin söylemeyelim o günü, tarihin en parıltılı doruklarından biri olduğunu?

VIII. BÖLÜM

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE VE FRANSIZ DEVRİMİ

İnsan Hakları Bildirisi, herkesçe benimsenseydi, müminlerle usçular arasındaki çatışmaların değil ama dinin çevresinde dönen siyasal mücadelelerin önü alınırdı. Ne yazık ki Bildiri herkesçe benimsenmiş değildir. 29 Mart 1790 tarihinde Papalık, herkese "din konusunda da istediği gibi düşünme ve düşüncesini serbeştçe açıklama özgürlüğünü tanıyan" maddeleri şiddetle mahkûm etti. Böylece mücadele başlamış oldu. Bu mücadele, 1790 Temmuzunda, Meclis, papaz takımının sivil örgütünün kuruluşunu karar altına alması ve bütün din adamlarının "yurttaş yemini" etmelerini istemesi üzerine iyice kızıştı. Din adamlarının büyük bir kısmı reddetti bunu. Bir yanda "anayasacılar" ın yani "yeminliler"in, öte yanda "kafa tutanlar"ın yani "yemin vermeyenlerin" birbirine karşı dikeldikleri görülür. 1792'den sonra bu sonuncular halk düşmanı ilan edilmişlerdir. Eylemlerinin "yurt için önemli bir tehlike kaynağı olduğu" kanısında olan Yasama Meslisi bunların onyıl hapis cezasıyla Fransa'yı terk etmeleri, ya da bazı hallerde Guyanne'a sürülmeleri kararını verdi. Chouan'lar tahtı ve sarayı savunmak için silaha sarılınca bu şiddet tedbirleri daha da ağırlaşır. 18 Mart 1793'te, Konvansiyon, silahlanmanın meydan verdiği karışıklıklara katılan rahiplerin idam edilmesine karar verir. Aynı gün, sürgüne gönderilmek için tutuklanmış rahiplerin askeri bir jüri önüne çıkarılmaları ve yirmi dört saat içinde ölüm

cezasıyla cezalandırılmalarına karar verilir. Vendemiye'nin (Fransız devriminin ilk ayı) 29-30 'unda korkunç bir yasa çıkarılır; buna göre iç ya da dış düşmanlarla işbirliği yapan din adamları idam edilecektir; bu işbirliği tesbiti için iki imzalı bir ihbar mektubu ya da iki tanığın birbirini tutan sözleri yeterli görülmektedir. Aynı yasaya göre, yurttaşlık duygusunun eksikliği, altı yurttaşın tanıklığında anlaşılan yeminli rahipler de sürgüne gönderileceklerdir.

Aulard'ın da belirttiği gibi bu yeni yasalar; Devrimin Kilise hakkındaki politikasında büyük bir değişiklik meydana geldiğini göstermektedir. Önceleri "kafa tutan" din adamlarına karşı "anayasacı" papazlar destekleniyordu. Kötü papazların karşısına iyileri çıkarılıyordu; 1793'te iyi papaz olamayacağı, Girondain'lerin safında bulunan yeminlilerin de yurt içinde yeminsizler kadar tehlikeli olduğu kanısına varıldı[88].

Devrim partizanlarının çoğu, temelde, dine düşman kimselerdir; çünkü dinde, mantık gücüne karşıt, cebbar ve gerileticı bir güç görmektedirler. Yalnız, siyasal planda değil, fikir planında da savaşırlar. Condorcet, *İnsan Zekâsındaki İlerlemelerin Tarihsel Bir Tablo Taslağı* adlı ünlü yapıtında, Roma'dan söz ederken şöyle yazar: "Evrene yeni bir zorbalığın zincirlerini vurmak isteyen bu hakim şehri anlatacağız; kabaca hazırlanmış eylemlerle bilgisiz inancı nasıl boyunduruk altına aldıklarını; kendi pintiliklerinin ya da gururlarının gereklerini canlarının istediği gibi karşılayabilmek için dini sivil hayatın bütün alışverişlerine nasıl karıştırdıklarını; halkların inancını korkunç bir afarozla ve en ufak bir karşı koymayı yasalarıyla nasıl cezalandırdıklarını; bütün Devletlerde, bağnazlığı daha kuvvetli bir şekilde tutundurmak için, şarlatanlıklarıyla boş inan

[88] Aulard, *Fransız Devriminin Siyasal Tarihi*, s. 470.

yılgısını övmeğe hazır bir rahipler ordusu bulundurduklarını göstereceğiz".

André Dumont, 1793 Ekim ayında, Abbeville'in halkın önünde, rahiplerin "kuklaları gösteren siyahlar giymiş soytarılar olduklarını, hep işlerinin para dolandırmak için başvurulmuş numaralardan ibaret olduğunu" açıkladığını yazar. Aynı dönemde, Nevers'te, temsilci Foushé, Konvansiyonca görevlendirilmiş olduğunu (oysa bu konuda bir görevlendirilme de yoktur) söyleyerek "halkın, ne yazık ki, hâlâ yönelmekte olduğu boş ve ikiyüzlü inançların yerine, Cumhuriyet ve doğal ahlak inançlarının konacağını" açıklar. Mezarlığı "laik"leştirmekle kalmaz, girişe *"ölüm sonsuz bir uykudur"* diye yazılması için de buyruk verir. 16 Ekim 1793'te Chaumette, Fouché'nin kararının Paris Komününce onaylanmasını gerçekleştirir. 31 Ekimde, Rochefort'da Laignelot, kendi ruhani çevresindeki Kiliseyi *Usun ve Gerçeğin Tapınağı* haline getirirler. Bu tapınakta sekiz katolik papaz ve bir protestan din adamı rahiplikten ayrılırlar.

Konvansiyon, kendi temsilcileri kadar aşırı gitmez. İnançların özgürlüğüne açık açık saldırmaktan çekinir. Ama, Ağustos 1793'te bir şölen düzenlenir; bu şölende *Doğa* heykeli, üstüne şarap dökülerek yüceltilir. Gregor takviminin yerine Cumhuriyet takvimini koyan yasalarda "aziz" adlarının yerine "ulusal zenginliği gerçek anlamda meydana getiren nesne adlarının konması" belirtillir. II. Yılın 15 Brümerinde, Konvansiyon, Marie-Joseph Chénier'ye bir söylev verdirir; hatip bu söylevinde "düşük ve kör inançların" yerine tek evrensel dinin geçirilmesi gereğini belirtir. Bu çağrıya karşılık olarak, Saint-Blaise'e bağlı Ris-Orangis sakinleri onun heykelini kaldırıp yerine Brutus'ünkini koyarlar; komünlerine de Brutus adını verirler.

"Antikatolik" hareket Paris'te öyle bir noktaya gelir ki, 17 Brümerde, piskopos Gabel, kendisi gibi kırmızı başlık giymiş olan ve bütün ruhani yetkilerinden de vazgeçtiklerini belirten bir yardımcısıyla birlikte Konvansiyon salonlarında boy gösterir. Konvansiyon üyesi olan büyük sayıda din adamı da bu örneğe göre hareket eder. 10 Kasım 1793'te, Komünce, Notre-Dame'da bir şölen düzenlenir; "us mihrabı"nın önünde "gerçeğin meşalesi" yakılır; bu sırada opera oyuncusu bir kadın da Özgürlük'ü temsil etmektedir. Bir grup temsilci gidip Konvansiyondan Notre-Dame kilisesinin bundan böyle "Us Tapınağı" olarak anılmasını ister. Konvansiyon bu ad değişikliğini karara bağlar; opera oyuncusu kadın Meclise gelip başkanla kucaklaşır. Daha sonraki günlerde Paris'teki birçok kilise Us Tapınağı haline gelir. İllerde yeni inanç içtenlikle ve ağırbaşlılık içinde örgütlenmektedir: buralarda "us tanrıçaları" Paris'teki gibi tiyatro oyuncuları değil, seçkin burjuvazinin güzel ve erdemli kızlarıdır.

Hébert'çileri iyice kızıştırdığı "Hıristiyanlığa karşı hareket", başkentte öylesine şiddetli bir noktaya gelir ki 24 Kasım 1793'te Komün, "Paris'teki bütün kilise ya da tapınakların kapatılmasını, bütün din ya da inançların en kısa zamanda önlenmesini" kararlaştırır. "Bir tapınağın ya da bir kilisenin açılmasını isteyen kimse tutuklanacaktır"; "Rahipler bütün kamu görevlerinden olduğu gibi bütün ulusal yapımevlerinden uzaklaştırılacaktır".

Sertlikleriyle, IV. Yüzyılda payen inançlara karşı, Ortaçağda sapkınlara karşı çıkarılmış yasaları anımsatan bu tedbirler, İnsan Hakları Bildirisi'nin getirdiği özgürlük ilkesinden kaba bir sapıştan başka bir şey değildir. Bunun içindir ki 21 Kasım 1793'te, Robespierre, Jakobinlerde, Konvansiyon'un "Katolik inanışı ezdiği"ni ileri sürenleri şiddetle protesto eder. "Hayır,

Konvansiyon bu gözüpek adımı atamamıştır. Hiçbir zaman da atamayacaktır. Zaten, İnsan Hakları Bildirisi'nin Tanrı'nın huzurunda ilan edilmesi boşuna değildir." Robespierre söylevine devam ederek "tanrıtanımazlığın aristokrat bir yön taşıdığını" açıklar ve Hıristiyanlığa karşı çıkanların hain düşman ajanları olduklarını belirtir.

Danton da Konvansiyon'da şöyle demektedir: "Konvansiyon içinde dine karşı girişilen maskaralığa artık bir son verilmesini istiyorum. Kiliselerin terekesini çekip almak isteyen kimselerin yaptığı, bir oyundan ya da ganimet hevesinden başka bir şey değil. Buna engel olunması istiyorum".

Robespierre'in kendilerine yönelttiği saldırıdan az sonra Hébertist'ler giyotine gönderilir. Kamu Kurtuluş Komitesi bir yasa tasarısı hazırlar; bunun ilk maddesi şöyledir: "İnanç özgürlüğüne karşı her türlü şiddet hareketi ve tedbiri yasaklanmıştır" . Metinlere bakarsanız özgür-düşünce bir zafer kazanmıştır. Ama, en önce, Kamu Kurtuluş Komitesinin kendisi bu ilkeleri açıkça uygulama,ve din özgürlüğüne karşı hareket eden temsilcilerin kararlarını bozma cesaretini gösteremez; ikinci olarak Robespierre'in tavrı da belirsiz kalmaktan kurtulamamıştır. Bazı Hébert'çilerin Tanrıtanımazlığını mahkûm ederken (bazı diyoruz, hepsi değil; çünkü Hébert'in kendisi de "baldırıçıplak İsa'ya" övgüler düzmektedir.) tartışılmayacak kadar içten hareket etmektedir. Katolik inancını ayrık tutmadan "inanç özgürlüğü" isterken ve Komüne karşı kiliselerin yeniden açılması fikrini benimserken de daha az içten olduğu söylenemez. Ama, Hébert'çileri saf dışı ettikten sonra dostu Couthon aracılığıyla "on günde bir Tanrıya adanmış bayram" tasarısını duyurtur çevreye. Böylece Tanrı inancı Robespierre'in düşüncesinde gene Devlet Dini olmaktadır. Bu din bağnaz değildir, çünkü katolik inancın, protestan inancın, Yahudi

inancının varlığını tanımaktadır, ama, aynı zamanda bağnazdır; hoşgörüsüzdür, yani bir bakıma kendi kendine de karşıdır, çünkü kısa bir süre önce Konvansiyonca alkışlanmış olan eski piskopos Gabel'i, inanç özgürlüğüne engeller çıkardığı gerekçesiyle giyotine gönderir; hoşgörüsüzdür, "tanrıtanımaz"ların bozulmuş insanlar olduğunu ve kendisi gibi düşünmeyen herkesin tanrıtanımaz olduğunu söyler; hoşgörüsüzdür, çünkü II. Yılda çıkarılan yasayla "Fransız halkı Tanrının varlığını ve ruhun ölümsüzlüğünü tanıyor" der, bu tanrı inancının insan görevlerinin pratiği olduğunu ileri sürer. Katolikler, Hébertçi'lerin mahkûm edilmesini kendilerine verilmiş bir ödün kabul ederler, ama "Tanrı inancı"nda Devlet lehine, Roma dinine karşı namlusunu doğrultmuş yeni bir savaş silahını görmemiş de değillerdir. İçlerinden çoğu Robespierre'i Tanrıtanımazlık putunu ateşe atan adam olarak selamlamakta ve onun daha ileri gitmesini beklemektedir.

Barére şöyle der: "Zaferler Robespierre'den sonra Zebaniler gibi saldırmaya başlamıştı!" Fleurus zaferinden sonra, Terör bir ara yapacak şey bulamaz görünür. Robespierre başkalarını yolladığı giyotine gider. "Tanrı inancı" unutulmaya başlar. 1794'te Konvansiyon, Devletle Kiliseyi ayırır. 1795 yılı içinde inanç özgürlüğü ilan edilir, kilise mensuplarına kiliselerden yararlanma izni verilir, onlardan şöyle bir bildirimde bulunmaları istenir: "Fransa yurttaşlarının tamamının egemenliğine inanıyorum; Cumhuriyet yasalarına boyun eğip saygı göstermeğe söz veriyorum".

Bu tedbirler dinsel barışı kurmağa yetmez. Bir yandan, Jacobin'lerin kilise üyelerine karşı duydukları kin öyle birdenbire küllenmeyecek kadar alevlidir; öte yandan, hatırı sayılır sayıda rahip az ya da çok açık bir şekilde Cumhuriyete karşı mücadeleye girişmiştir. Bunun içindir ki, Direktuvar zamanında, Ulu-

sal Enstitü'nün meydana getirdiği usçular gurubu, hükümetleri katolikliğe karşı savaşa itmiştir. V. yılda, üç direktör, general Bonapart'a bir mektup yazarak, mümkünse, "Roma'da rahipler hükümeti yönetimini iğrenç ve aşağılık bir duruma düşürecek bir iç hükümet kurarak" kiliseler birlik merkezini yıkma çağrısında bulundular ona. Direktuvarın on günde bir şölenler düzenleyerek yurttaşlar arasında kardeşlik bağı kurmağa ve onlarda Anayasa'ya, Yurda ve yasalara bağlılık yaratmaya yönelik çabaları da katolikliğin etkileriyle savaşmak için alınmış tedbirlerden başka bir şey değildi. Pazar gününün yerine "decadi"yi koyarak, Kilise mihrabının karşısına "yurt mihrabı"nı çıkararak, hükümetler "Roma dininin etkilerini alttan alta yok etmeği" isterler ve bunu saklamazlar da. Hükümetlerin, "Usun Tanrısı"nı yücelterek ve yurt sevgisini, Cumhuriyet sevgisini öneren Teoflantrop'ları (Tanrının ve insanların dostlarını) desteklemeleri de aynı kaygıdan doğmaktadır.

Kıralcıların desteklediği kilise üyeleri, Direktuvarın eylemine "ikiyüzlü yurttaşlar" cinsinden alay dolu bir davranışla karşılık verirler. Eski rejimin rahipleri XVIII. Louis'nin eğitimini izlemektedirler; bunlara göre Cumhuriyet yasalarını tanıma kırallık otoritesine başkaldırmaktır; "bütün devrimci cinayetlerin suç ortağı olmaktır"; "rezalet ve iğrençliği tapınaklara kadar götürmektir".

Direktuvar dönemi boyunca Cumhuriyetle kilise arasında hiç değilse bir soğuk savaş sürüp gider. 8 Eylül hükümet darbesi daha çok "din adamları tehlikesine" karşı düzenlenmiştir. 9 Eylül tarihli yasa "bütün papazların kırallık ve anarşiden nefret ettikleri, Cumhuriyete ve III.yıl Anayasasına bağlı oldukları konusunda yemin etmelerini" ister; ayrıca hükümete halk huzuru için tehlikeli olabilecek papazların sürgüne gönderilmesi konusunda yetki verir. Suvarov'un zaferler kazana kazana iler-

leyişi Fransa için istila tehlikesi yaratınca, Jacobin kulüplerinin yeniden açıldığı görülür ve yemin vermemiş rahiplere karşı mücadele iyice şiddetlenir.

Bonaparte'ın gelişiyle durum birdenbire ters döner.

Bonaparte, bir özgür-düşünürdür aslında: "Benim papacı olduğum söylenecek; hiçbir şey değilim ben. Mısırda müslümandım; burada da halkın iyiliği için katolik olacağım. Aslında dine inanmıyorum." Ama, "Dinsiz bir toplumun pusulasız bir gemi gibi olacağı" kanısındadır da. Şunu da demiştir: "Devlete, sağlam ve sürekli desteği ancak din sağlayabilir". Şunu da: "Servet eşitsizlikleri olmadan bir toplum var olamaz; servet eşitsizlikleri de din olmadan meydana gelemez. Bir adam, tıka basa yiyerek şişen bir başka adamın yanı başında açlıktan ölürken ortada kendisine 'Tanrı böyle istiyor; kiminin zengin kiminin yoksul olması tanrıdandır; ama ilerde, öte dünyada, iş başka türlü olacak' diyen bir otorite olmazsa, o adam bu farklılığı bir türlü anlamayacaktır".

Bonaparte bu fikirler altında bir amaç gütmektedir. Papanın, "Fransa katoliklerinin Cumhuriyete yeniden boyun eğmesini örgütlemesini sağlamak".

Zemini hazırlamak için Direktuvar politikasını yadsımakla işe girişir. 8 eylül olaylarından hemen sonra tutuklanmış olan rahipler serbest bırakılır. Bonaparte, henüz savaş halinden çıkmamış bulunan kırk bin Chouan'a on gün içinde silahları bırakırlarsa genel af ve ina nç özgürlüğü vaad eder; ve silahlar bırakılır. Bundan sonra Birinci Konsül asıl noktaya gelir: "bir anlaşma" yapmak için papalıkla görüşme masasına oturur.

"Fransa hükümeti ile pek sayın Pie VII arasında anlaşma"

herkesçe bilinmektedir. Biz burada sadece özgür-düşünceyi ilgilendiren oranda söz edeceğiz bundan.

Anlaşma bir noktada başarı sağlar; katolik dini tam anlamıyla "Devlet dini " olarak gösterilmemiş ve inançların özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Ama, Bonaparte'ın kabul ettiği metinde "Papalığın dini olan katolik dini ile Roma dini Fransızların çoğunluğunun da dinidir; bu niteliğiyle, gerçekte, devletin içinde bütünlenmektedir. Birinci Konsül, papanın ruhanî yetki verdiği piskoposların atanmasını yapar; piskoposlar papazları atarlar; ancak bölge papazları hükümetçe kabul edilmiş rahiplen arasından seçilmeleri gerekir. Kilise üyelerine hükümetçe ödenen uygun bir gelir sağlanır".

Roma dinine sağlanan bu ayrıcalıklar, devrim ruhunu henüz yitirmemiş çevrelerde şiddetli protestolara sebep olur.

Görüşmeler sırasında Roma'nın temsilcisi papaya şunları yazar: "Roma ile bir görüşmeyi önlemek için ortaya çıkan mücadele inanılmaz bir niteliktedir. Bütün yüksek görevli memurlar, filozoflar, bütün serbest kafalı kimseler ve ordunun büyük bir kısmı karşı çıkmaktadır, böyle bir anlaşmaya. Birinci Konsülün yüzüne karşı Cumhuriyeti yıkmak, monarşiyi geri getirmek istiyorsa bu toplantının birebir geleceğini söylemekten çekinmiyorlar... Kısacası, o, tek başına istiyor bu toplantıyı". Bonaparte, Condorcet'nin Anlaşmayı Danıştayda okumasını isteyince soğuk bir hava eser. Bazı mistik sözler, kahkahalarla karşılanır. Notre-Dame'deki resmî *Te Deum*'dan çıkarken general Delmas, Birinci Konsüle şöyle der: "Tam bir yobazlık örneği. İçinde, sizin kurduğunuz şeyleri yıkmak için öldürülmüş bir milyon insan eksik sadece".

Kendisi de bilinemezci (agnostique) görüşte biri olduğu

halde, Bonaparte, bütün bu protestoları, özellikle ordununkini niçin umursamamıştır acaba? Bunun nedenini bulmak pek güç olmasa gerek: çünkü, o, bir kişisel iktidar rejimi kurmağa kesinlikle karar vermiş bulunmaktadır; kilise üyelerini bu iktidarın kefilleri, bekçileri, memurları yapmayı koymuştur aklına. Bunu kavramak için Anlaşma'nın bütün kilise üyelerinden istediği yeminin metnini okumak yeter: "Fransa Cumhuriyeti Anayasası ile kurulmuş hükümete boyun eğip bağlı kalacağıma İncil'ler üstüne yemin ederim. Yurt içinde olsun, dışarda olsun, kamu özgürlüğüne aykırı hiçbir kuruluşa girmeyeceğime, hiçbir birliğe katılmayacağıma ve *kendi ruhanî çevremde, ya da başka bir yerde Devlete zarar veren bir şeyler olduğunu öğrenirsem hükümete bildireceğime söz veririm.*" [89]

Anlaşma'nın imzalanmasından hemen sonra, Bonaparte'ta usta işi bir şey becermenin zevki vardır; daha düne kadar Louis XVIII'i tanıyan Papa şimdi Birinci Konsülü tanımaktadır; çoğu eski rejime bağlı olan rahipler yeni rejim için çalışacaklarına yemin ederler. Böylece Kiliseye dayanan kişisel iktidar, geleceğinden emindir. Bu kanı, elbet, 2 Aralık 1804'te Tanrının kayrasıyla imparator olan Napoléon papa tarafından Notre-Dame'da kutsandığı zaman daha da pekişir.

Kilisede aradığı desteği bulmakla güçlenmiş olan "Fransa İmparatoru", "ideologlar"ın ve düşünsel özgürlüğün karşısında kesin bir tavır takınır. 1810 tarihli bir karamameyle devlet hapishaneleri yeniden kurulur, bunlarda, kuşkulu kimseler eskiden Bastille'de olduğu gibi tecrit edilmektedir. Fouche'nin yönettiği bir basın bürosu on kadar gazeteyi kapatır; yalnız hükümetin güvenini kazanmış kimselerin yayın yapmaya hakkı olacaktır.

[89] Anlaşma'nın 6. maddesi.

Bu diktatörlük, Kilise'nin ilmihallerde "imparatora karşı ödevler öğrettiği", gece yarısı yatağından kaldırılıp kilitli bir arabayla kaçırılmış bulunan Papanın "Fontainbleau Anlaşması"nı imzalamaya razı olduğu sürece kendinden emin görünür. Ama, zaferlerin ardından bozgunlar gelmeye başlar başlamaz rejim de çökecektir. Napoléon'u tutan piskoposlar, İmparatorluk düşer düşmez bu kez Louis XVIII'i tutmaya başlamışlardır. İmparatorluğun zorbalığıyla yaralar alan özgür-düşünce, bir yüzyıl boyunca tehdit altında bulunacaktır.

IX.. BÖLÜM

XIX. YÜZYIL SAVAŞAN LAİKLİK

Kilise, inanç özgürlüğüne ve vicdan özgürlüğüne karşı açıkça durum alınca, XIX.Yüzyılı kaplayan büyük mücadele başlar.

Louis XVIII, "pek kutsal ve bölünmez Teslis adına" Kutsal İttifak anlaşmasını imzalayarak Kilise'ye inancalar tanır. Rusya, Prusya ve Avusturya'nın önerdiği bu anlaşmayı imzalayanlar "kendilerinin ve halklarının içinde bulunduğu Hıristiyan ulusun, gerçekte tek güçlü olan varlıktan başka bir hakimi olmadığını; çünkü, sevginin, bilimin ve tükenmez bilgeliğin bütün hazinelerinin yani Tanrı'nın, kutsal kurtarıcımız İsa'nın, yüce kelâmın, hayat sözünün yalnız onda bulunduğunu" açıklarlar.

İngiltere bu metni onaylamayı reddeder. Fransa ise kabul eder. Louis XVIII, kendi uyruklarına lûtfettiği Ferman'da "Katolik dinin devlet dini olduğunu" belirtir.

Bununla birlikte aynı Ferman'ın 5. maddesinde şunlar okunur: "Herkes dininin gereklerini eşit bir özgürlük içinde yerine getirebilir; herkesin dinine eşit ölçüde himaye sağlanır."

Söz konusu 5 . maddede "düşünme özgürlüğü" üstüne bir inanca yoktur; çünkü "özgür-düşünceler" için bir imada bile bulunulmamaktadır. Bununla birlikte devlet dinine rağmen, inanç özgürlüğü için inancalar getirilmiştir. Papalığın karşı

çıkması için bu kadarı yeterlidir. 28 Nisan 1814'te, yani daha Ferman'ın metni tam anlamıyla yazılıp bitmeden, bir ön tasarının inanç özgürlüğünü getirmekte olduğunu öğrenen Papa Pie VII. "büyük bir üzüntüyle" onu mahkûm eder. Papalığın kanısına göre bu ferman sadece inanç ve vicdan özgürlüğü için inancalar sağladığından değil, bu özgürlük aynı zamanda korunduğu, desteklendiği için karşı çıkılmaktadır. Böyle hiçbir ayrım yapmaksızın inanç özgürlüğünü sağlamakla gerçekle hata birbirine karıştırılmış, ve lekesiz İsa ile onun hiçbir kurtuluş yolu olmayan Kilise, sapkın görüşlerle, hatta bir yerde Juda kalleşliğiyle aynı düzeyde tutulmuş oluyor. Dahası, sapkınların mezhepleri ve temsilcilerine ayrıcalık tanımak, onları desteklemek, onların sadece kişiliklerine değil, inançlarına ve hatalarına da hoşgörü göstermek, desteklemek anlamını taşıyor. Pie VII, "basın özgürlüğünü", "inancı ve gelenekleri en büyük bir yıkıma ve felakete götüren" özgürlüğü şiddetle mahkûm ederek politikasını devam ettirir.

Pie VII'nin düşünce özgürlüğüne karşı uyguladığı bu mahkûm edici politika, XIX. Yüzyıl boyunca gelip giden bütün Papalarca benimsenir.

15 Ağustos 1832'de, Gregoire XVI, papalık genelgesi olan *Mirari Vos*'ta kayıtsızlık'ı (indifférentisme), yani ancak töreler adalete ve doğruluk kurallarına uygunsa sonsuz kurtuluşa erişilebileceği hakkındaki öğretiyi ele alır, ve ekler: "Kayıtsızlıkla ağulanmış bu kaynaktan şu asılsız ve saçma laf, şu hezeyan çıkıyor: herkese vicdan özgürlüğü sağlanmalı ve inancalara bağlanmalıymış; en bulaşıcı nitelikte bir hatadır bu, bu mutlak özgürlük, bu dizginsiz fikirler Kiliseyi ve Devleti yıkmak için, her yanda büyüyerek yayılıyor, saygısız birtakım kimseler onun dinden üstün olduğunu ileri sürmekten korkmuyorlar... Bütün bunlar, özgürlüklerin en uğursuzu olan basın öz-

gürlüğünden, o iğrenç özgürlükten doğuyor; kimse de yeterince ürkmüyor, hatta bazı adamlar, gürültü patırtı içinde, onu istemekte, her yere yaymakta ayak diriyor. Titriyoruz, saygın kardeşler, nasıl bir canavar öğretinin, ya da daha iyisi ne gibi büyük hataların bizi boğacağını düşündükçe titriyoruz."

Pie IX., 8 Aralık 1864'te, papalık genelgesi Quanta Cura'da "natüralistler" dediği kimseleri mahkûm eder ve şöyle der: "Bunlar, vicdan ve inanç özgürlüğünün her insan için bir hak olduğunu, iyi kurulmuş her Devlette ilan edilip inanca altına alınması gerektiğini, ve yurttaşların fikirlerini sözle, basın yoluyla, ya da başka bir yolla, Kilise ya da sivil otoritelerce en ufak kısıntıya uğramaksızın,istedikleri gibi, apaçık açıklayabileceğini ileri sürüyorlar, hata, ve rahmetli selefimiz Grégoire XVI'nın da belirtiği gibi bir 'hezeyan' içinde, katolik kiliseye ve ruhların kurtuluşuna karşı yapılabilecek en uğursuz şeyleri yapıyorlar.... Ve bu cüretli düşünceleri desteklerken aslında *mahvolma özgürlüğü*'nü istediklerini akıllarına bile getirmiyorlar."

Pie IX, 5 Mayıs 1874'te şu açıklamayı yapar: "İnsan toplumunu kırıp geçiren bir yara var; *genel oy hakkı* deniyor buna". Evet, "toplumsal düzeni yıkan ve yıkmak isteyen ve *genel yalan* dense daha uygun düşecek olan" bir yaradır bu.

Léon XIII, 20 Haziran 1888'de papalık genelgesi *Libertas praestantissimum*'da şöyle yazar:

"Önce *inanç özgürlüğünü*, din erdemlerine bu kadar aykırı olan ve herkesin istediği dine girme ya da hiç birine girmeme konusunda başıboş bırakan şu özgürlüğü inceleyelim. İnsana bu özgürlüğü tanımak, ona en kutsal ödevleri saygısızca bozma, yerine getirmeme, sarsılmaz iyiyi bırakıp kötüye yönelme

gücünü vermek olacaktır; bu artık bir özgürlük değil, özgürlüğün bozulması, günahın iğrençliğine düşmüş olan bir ruh köleliğidir".

Léon XIII, sınırsız konuşma ve yazma özgürlüğünü mahkûm ettikten sonra "öğretim özgürlüğü" ne geçer, ve aşağıdaki açıklamayı yapar: "Öğretim özgürlüğüne gelince, bunun için de aynı yargıda bulunmak gerekir. Tek doğru, ruhlara işlemesi gereken yüce doğru olduğuna göre, öğrenimin amacı da sadece doğrular olmalıdır. Kuşkusuz ki, bu özgürlük, istenen her şeyi öğrenme hakkını benimseyerek, usla açık bir karşıtlık meydana getirmekte ve ruhlarda tam bir yıkım yaratmak için doğmuş bulunmaktadır; hükümet, toplumdaki görevine aykırı olan böyle bir şeye izin veremez."

Papalığın bu kesin bildirisine bağlı kalanlar, Restorasyon döneminde, Louis-Phillippe döneminde, İkinci İmparatorluk döneminde özgürlükte, hatta düşünce özgürlüğünde, Joseph de Maistre'in deyimiyle "dine karşı bir başkaldırma" gördüklerini açıklamaktan hiç geri kalmazlar. Ama, ona saldıranlar (Bonald, Montalembert, Ozanan, Lacordaire, Veuillot, Dupanloup) ve onu savunanlar (Paul-Louis Coruier, Saint- Simon'cular, Louis Blanc, Hugo, Walldeck, Rousseau, Clemenceau, Combes, Jaurés*) çatışırlar. Bu, daha çok "sağ"ın ve "sol"un belirdiği sorun üstünde olur.

Alayla kendilerine "özgür-düşünür" denen 1789 ruhunun bekçileri bu kelimeyi bayrak yaparlar ve "Roma dini" ile "özgür-düşünce" arasında şiddetli bir savaş başlar: İdeolojik savaş, siyasal savaş.

* Jean Jarès'in "Laiklik" üstüne Fransız Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşma, kitabın sonunda sunulmuştur (Editör).

İdeolojik savaş çok çeşitli görünümler taşır; çünkü özgür-düşünce bir öğreti değil, bir durumdur. Onun için savaşanlar arasında en az üç grup insan gösterilebilir.

Birinci grupta katolikliğin kendisine ya da temel dogmalarına bilim adına saldıranlar bulunur. Saint-Simon, Galile'nin mahkûm edilişini hatırlatarak, "dinbilimcilerin" "fizikçilere" karşı giriştikleri savaşı kaybettiklerini ve Tanrı Esiniyle hareket eden dinin bilime yerini vermesi gerektiğini söyler. Auguste Comte ünlü üç hal yasasını ortaya atar: İnsanlık, dinbilimsel durumdan metafizik duruma geçmiştir; metafizik durumdan da pozitif duruma geçecektir. O noktaya gelince, eski dinlerin yerini de İnsanlık dini alacaktır. Prudhon, Reform'dan beri katolikliğin sadece güç kaybettiğini ileri sürerek "dinin yakında yok olacağın" ve yerini bilime bırakacağını " söyler. "Darvinciler" dine açıkça saldırmazlar; ama evrimci teorileri *Tekvin*'le çatışmaktadır. Nihayet Kilise, dinler tarihine bilimsel bir güç kazandırmağa çalışanlar arasında korkunç düşmanlar görür kendine. Daha 1835'te, Strauss'un "İsa'nın Hayatı" adlı yapıtı dinbilimcileri telaşa düşürür. 1843'te Renan'ın "İsa'nın Hayatı" adlı kitabı büyük bir heyacan yaratır. Sayısız "çürütme çabasıyla" saldırının hızı kesilmeye çalışılır. Ama bütün bunlar, tarihin, Luisy'lerle, Guignebert'lerle, Turmel'lerle ilerlemesini durduramayacaktır. Couchoud, Renan'dan da ileri giderek, İsa'nın yaşadığı hakkında hiçbir tarihsel kanıt bulunmadığını belirtmeğe çalışır.

İkinci grupta, katolikliğe saldıran, ama onda bir Yüce Varlık'a inanarak, adaleti ve sevgiyi onunla yücelten yaratancılar (déiste) bulunmaktadır. Béranger, "iyi insanların tanrısı"ndan dem vurur. Hugo "Tanrı ve Dinler ve Din"i yazar. Aynı Hugo, Kilise üyelerine karşı bu mücadeleler sırasında, bir gün şu mısrayı oturtur: "Mümin olan benim, ey rahip, sense dinsizsin".

Üçüncü grupta, kilisenin özgürlük üstüne fikirlerine ve dogmalarının büyük bir kısmına saldıranlar bulunur; bunlarda Hıristiyanlığa karşı, hiç de saklamaya lüzum görmedikleri bir sevgi vardır. Pierre Leroux, İncil'de gerçeğin "büyük bir kısmının" bulunduğu kanısındadır; Louis Blanc, İsa'da "sosyalistlerin ulu ustası"nı görür. Cabet'ye göre ise "İsa komünisttir".

Özgür-düşünce fikir planında gösterdiği çeşitliliklere rağmen, siyasal planda, ruhban yönetimine karşı savaşında bir birlik görünümü içindedir. Congrégation (papaz örgütü) üyeleri, daha çok da sağ partiler, 1789'un getirdiklerini ortadan kaldırmak, basını susturmak, Kilisenin eğitim üstünde egemenliğini kurmak sevdasındadır. Karbonari derneğinin, Mason localarının, İnsan Hakları Derneği'nin, Quatre-Saisons derneğinin, Marianne'ın, Öğretim Birliği'nin üyeleri, ve daha çok da sol partiler, düşünce özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, Üniversiteyi kurtarmak isterler. İki taraf arasında günlük bir mücadele vardır. İki tarafta da başarılar ve başarısızlıklar birbirine eklenerek sürüp gider.

Kutsal İttifak, kurtarıcı tanrının sonsuz diniyle, Avrupayı (İngiltere hariç) kapladığı, basına karşı çıkan yasalar çoğaldığı, Piskopos Frayssinous, Üniversitede en yüksek hoca derecesine yükseldiği; İktidar, Guizot'yu, Villemain'i, Cousin'i, Michelet'yi ders vermekten alıkoyduğu zaman, sağ kazanır.

1828'de çıkan iki yönetmelikle, yetkisiz congrégation üyelerinin öğretimden uzaklaştırıldığı, ve seminerlerin alabileceği öğrenci sayısı sınırlandığı, 1830 ihtilali patladığı, Guizot ilk öğretimi örgütlediği ve Cizvit evlerinin kapatılması konusunda Vatican'ı görüşmeye razı ettiği, 1848 devrimi basın özgürlüğünü getirdiği zaman da özgür-düşünce kazançlı çıkar.

Bununla birlikte, 1849'da bir yasa, her komünde, öğretmenin kendisi bir özgür-düşünür bile olsa, bölge katolik papazının ya da protestan papazın gözetimi, işine son verme yetkisine sahip valinin otoritesi altında görev yapacağını öngörünce, sağ kanat bir üstünlük kazanır. Bir yıl sonra papacılar zaferlerini genişletirler. Falloux yasası, Victor Hugo'nun hakkıyla ün yapmış bir söylevine rağmen, ilköğretimin ahlaki ve "dinî" öğretimi de kavrayacağını; tanınmış farklı inançların açıkça taraftar bulduğu komünlerde her inanca bağlı olanların çocukları için "ayrı" okullar kurulacağını; "serbest" denen ortaöğretim kurumlarının, öğretmenlerin, çoğu ünvansız bile olsa, Devletçe, illerce, komünlerce yardım görceceğini belirtir. Victor Hugo o sıralarda, birçok kimsenin gözünde özgür düşüncenin bir çeşit bildirisi olan ünlü söylevini işte bu yasanın oylanmasından önce yapılan tartışmalar sırasında verir. "Özgür-düşünce" kelimesini açıkça kullanmaz, ama var gücüyle ruhban takımına yüklenir:

"Yıldızların düşmediğini söylediği için Prinelli'ye sopa attıran odur. Sayısız dünya bulunduğunu söylediği ve yaratılışın gizlerini araladığı için Campanella'yı yirmi yedi kere sorguya çeken odur. Kanın vücutta dolaştığını ispat ettiği için Harvey'e işkence eden odur. Josué adına Galile'yi, Saint-Paul adına C.Colomb'u zindana attıran odur: göğün yasasını bulmak büyük bir küfürdü; bir dünya keşfetmek ise büyük bir sapkınlıktı. Pascal'ı din adına, Montaigne'i ahlak adına, Moliere'i din ve ahlak adına afaroz eden odur."

Sağcılara doğru dönen Hugo şöyle der onlara :

"Sizi tedirgin eden şeyi söyleyim mi? Fransa'nın üç yüz yıldır yaydığı büyük özgürlük ışığı tedirgin ediyor sizi; o us'tan yapılmış ışık. Aydınlık Fransız ulusundan meydana gelen ve

dünyanın bütün uluslarının yüzüne Fransa'nın parıltısı halinde vurmuş olan o ışık rahatsız ediyor sizi!"

Bu söylevc rağmen yasa kabul edilir. Çok geçmeden, İmparatorluk Üniversitede "temizlik" yapmaya girişir; karamameyle görevden atılma tehdidi altındaki profesörler ayrıca ayinlere katılmaya zorlanmış, "Cumhuriyetçi"ler hakkında koğuşturma yapılmıştır. Yenilgiyc uğrayan "özgür-düşünür"ler 1864'te ünlü Syllabus'ün de etkili olduğu papalık genelgesi *Quanta Cura*'da aşağıdaki açıklama yapıldığı zaman öçlerini acı bir şekilde çıkaracaklardır: "Papalığın, ilerlemeyle, liberalizmle ve çağdaş uygarlıkla uzlaşabileceğine ya da uzlaşması gerektiğini ileri sürecek olanlar afaroz edilecektir". Bu genelgenin yayımlanması katolikler arasında bile hoşnutsuz bir havanın esmesine sebep olur. 1869'da toplanan bir piskoposlar meclisi "inanç ve ahlakla ilgili konularda" papanın "yanılmazlığını" karar altına alana bir genelge yayımlayınca bu hoşnutsuzluk daha da artacaktır. Avusturya bile papalık kararlarının yayımlanmasını yasaklayacaktır. İmparatorluk hükümeti de protesto eder. Ama savaş kopar ve İmparatorluk düşer.

4 Eylülde ilan edilen Cumhuriyet'in normal olarak İnsan Hakları Bildirisi'nden ve özgür-düşünce'den yana hareket etmesi gerekirdi. Ancak, içinde birçok özgür-düşünür de bulunan Komün'ün insafsız baskıları sonucu rejim tutucu bir yola girer; 1872'de, Gambetta, "ilköğretimin genel ve laik olması"nı sağlayamaz. Hükümet, Mac-Mahon'un başkanlığındaki ahlaki düzen yönetimi, sivil ölülerin sabah saat yedıden sonra gömülmesini yasaklar ve "Sacré-Coeur adına Roma'yı ve Fransa'yı kurtaralım" parolasıyla Montmartre kilisesini yaptırır. Gambetta'nın verdiği karşılık şudur: "Kilise, işte gerçek düşman!" Ve bu parolayı benimseyen 304 milletvekilini bir araya getirir. 1880'de Ferry, bir karamameyle, Cizvitlerin İsa'nın

Dostları Derneğini kapatır. Sağ, bunu şiddetle protesto eder. Herkeste, özgür-düşünce yöndeşleriyle düşmanları arasında amansız bir savaş başlayacağı izlenimi uyanır.

Bu savaş, "okul yasaları" ve Dreyfus olayıyla patlak verir.

1879-1886 yılları arasında Cumhuriyet, Jean Macé'nin çağrısına uyarak ilk öğretimi mecburi, ücretsiz ve "laik" hale getirmeğe karar verir. Ferry'nin, Paul Bert'in, Goblet'nin, Ferdinand Buisson'un çabalarıyla güçlenen bu hareket katoliklere karşı yönetilmiş değildir. Tersine, tam bir uyuşma havası kumak ister. Cumhuriyet; din savaşlarının kanıyla çağlar boyunca ıslanmış olan şu Fransa toprağında, vaktiyle birbirlerini yiyenlerin torunları aynı sıralarda otursunlar, aynı avlularda koşuşsunlar, öğretmenler de kendi ellerine verilmiş çocukların katolik, protestan, müslüman, yahudi ya da rasyonalist ailelerden geldiği düşüncesi olmaksızın çalışsınlar istemektedir. Bir inancı ya da bir fikri incitebilecek nitelikte her türlü öneriden sakınılarak, herkese özgürlüğe saygı, hoşgörü ve başka insanları sevme öğretilmelidir; böylece okul, kardeşliği, ulusal plandaki büyük kardeşliği hazırlayacaktır. Ferry, "Tanrıya karşı ödevler" programına koydurmayı kabul ettiği uzlaşma yollarında daha ileri gider. Paul Bert, onun adına yaptığı bir açıklamada, kimsenin "çocuklarını laik öğrenime vermesi için" zorlanamayacağını, ve genel okulların yanı sıra, böyleleri için özel okullar da kurulacağını belirtir.

O zamana kadar hiçbir zaman, hiçbir yerde görülmemiş olan "herkese açık" bir okul kurulması fikrini özgür-düşünürler coşkuyla desteklerler; çünkü onda hoşgörü için bir silah niteliği görmektedirler. Özellikle aileler alkışlar bunu. Ne yazık ki sağ'ın, çocukları özel okullara yollamak için genel okullara karşı açtığı kampanya sonunda bu düşünce darbe yer ve şiddet

gösterileri alır yürür. Papalar, piskoposlar, papazlar, siyasa adamları, gazeteciler, "Tanrısız okul"u sadece Fransa'yı Hıristiyanlıktan çıkarmakla değil, aynı zamanda bir sürü apaş, hırsız, orospu çıkaran bir "suç okulu" olmakla, yurdunu savunan kimseler değil de insan türü için bir veba ve bir felaket kaynağı hazırlamakla suçlarlar.

Bu kampanya en etkin çağında iken Dreyfus olayı patlar.

Özgür-düşünce yöndeşlerini düşmanlarının karşısına diken çatışmanın, teorik olarak, Dreyfus'ün suçsuz mu değil mi olduğu konusuyla ilgisi yoktur. Yalnız, Dreyfus yahudidir. *La Libre Parole* adlı günlük Paris gazetesinin yayınıyla coşan yahudi düşmanları Anti-Dreyfus hareketini bir inanç aracı haline getirirler. Bunların arasında ünlü yazarlar "ulusçuluk" parolasıyle birleşirler: J. Lemaître, Coppée, de Mun, Déroulède, Bourget, Daudet, Maurras vb. bazı liberal katoliklerin direnmesine rağmen Fransız büyük çoğunluğu Dreyfus'ün karşısında yer alır. Ona karşı yürütülen kampanyayı din örgütleri finanse ederler. Cumhuriyetin yıkılacağı söylentileri dolaşmaya başlar.

Aynı zamanda laik okula ve Dreyfus'çülere karşı yöneltilen kampanya geliştiği sırada özgür düşünürler özgürlüğü kurtarmak için örgütlenmiş bir siyasal güç haline gelmeleri gereğini duyarlar. Berthelot'nun ve Anatole France'ın onur başkanlığında papazken özgür-düşünce safına geçmiş Victor Charbonnel'le güç kazanmış olan bu örgütte, Zola, Mirbeau, Romain Rolland, Jules Renard gibi yazarlar; Havel, Appel, Painlevé, Langevin, Aulard, V. Basch, Séailles, Ferdinand Brunot, Gaston Paris, J. Bédier, Lanson gibi üniversite mensupları; Clemenceau, Jaurés, Viviani, Sembat, Heriot, Briand, Pressensé gibi politikacılar vardır. Bir süre sonra birlik, haftalık bir yayın

organına (La Raison) ve bir günlük gazeteye (L'Action) kavuşur. Okul yönünden *Fransız Öğretim Birliği*'nce, Dreyfus'çülük yönünden *İnsan Hakları Birliği*'nce desteklenerek yurt çapında büyük ve etkin bir kampanyaya girişir.

Temelde üç amacı vardır: Congrégation'lann (papaz örgütleri) gücünü sınırlamak, Devleti Kiliselerden ayırmak, laik okul yasalarının dokunulmazlığını sağlamak.

Kısa sayılan bir süre içinde bu üç amaca ulaşılmıştır. 1901'de "birlik üyesi keşişler"e ve"iş adamı keşişler"e karşı mücaadeleye girişen Waldeck Rousseau, yasaların izin vermediği bütün papaz örgütlerinin gayrımeşru olduğu yargısını taşıyan 1901 yasasını kabul ettirir. Üç yıl sonra, Briand 1904 yasasını çıkartır; bu yasanın 1. maddesinde şöyle denmektedir: "Fransa'da papaz örgütlerinin her çeşit öğretim yapması yasaktır." Nihayet, 9 Aralık 1905 yasası Devletle Kiliseyi ayırır. Papalık, 1905 yasasında öngörülen "dinsel birlikler" kurma olanağının elden çıkmasını protesto eder, Briand da müminler ve din görevlilerinin emrine bırakan 1907 yasasını Meclisten geçirir. Ama ayrılma yasasının hükümleri yürürlüktedir; şöyle denmektedir bu yasanın 1. maddesinde: "Vicdan özgürlüğü Cumhuriyetçe güven altına alınmıştır." 2. maddede şu açıklama vardır: "Cumhuriyet hiçbir dine ücret, yardım vb. adı altında para verilmesini kabul etmez". Nihayet Combes'in düşüşünden sonra art arda gelen Cumhuriyet hükümetlerinin hepsi de tumturaklı ifadelerle laik yasaların "dokunulmaz" olduğunu belirtirler. Özgür-düşünce girdiği üçlü mücadeleden zaferle çıkmıştır.

X. BÖLÜM
XX. YÜZYIL
DİNE KARŞI DÜŞÜNCEDEN LAİKLİĞE

OLANAKLAR

Özgür-düşüncenin zaferi 1940'a kadar uzanır. Kuşkusuz, 1918'de zafer kazanan Cumhuriyet, yeni alınan üç ilde okul yasalarını uygulamaktan vazgeçtiği zaman bir darbe yer; ama, ülkenin geri kalan kısmında, yüzyılın başında kurulmuş bulunan laik barış sürüp gitmektedir.

Kuşkusuz, bu barış havası, ırkçılık ve yahudi düşmanlığı parolasıyla savaşan Hitler ordusu Fransa'yı işgal ettiği zaman bozulur. Gaulle piskoposu şu formülü atar o zaman: "Pétain Fransa'dır; Fransa, Pétain". Öte yandan, sözde, "Fransız Devletinin Hükümeti", laik Fransa'ya karşı kaba bir mücadeleye girişir. *Fransız Öğretim Birliği*, *Halk Eğitimi Federasyonu*, *Öğretmenler Sendikası* kapatılır. Öğretmenler yahudi ya da mason olmakla suçlanarak haklarında koğuşturma yapılır. Nihayet, açıkça anmaya cesaret edilmeksizin, 1886 yasasının ve Ayrılma yasasının hükümlerine aykırı olarak, hükümetçe din okullarına devlet yardımı yapılacağı bir yönetmelikle kabul edilir.

Elbet, Liberasyonun hemen ertesinde, Danışma Meclisinin fikri de alınarak, geçici Cumhuriyet hükümeti tarafından bu yönetmelik yürürlükten kaldırılır; ve laik değerler konfederasyo-

nu'nun Paris'te toplanan birinci kongresinde hazır bulunan general De Gaulle söylevini şu cümlelerle bitirir: "Öğretim Birliği'ne saygılar!" Kısa bir süre sonra 1946 Anayasası 1875 anayasasından daha da ileri giderek Cumhuriyetin laik olduğunu belirtir. Ancak özgürlüğün bu zaferleri geçicidir. Hükümeti vergi greviyle tehdit eden batılı aşırıların açtığı amansız bir kampanyanın sonucu olarak, De Gaulle'ün yürürlükten kaldırdığı Vichy yönetmeliği bu kez "Barangé yasası" olarak diriltilir; yine o sıralarda, üniversite, danıştay üyesi Le Gorgeu'nün ünlü raporunda belirtilmiş "zorunlu asgarî"nin reddedildiğini görür. Sonra, Saint-Dié'de Ferry'nin heykeli önünde toplanmış laikler Barangé yasasını yürüklükten kaldırtana dek "uzlaşmaksızın, ödün vermeksizin" mücadele edeceklerine yemin ederler. Seçimler o yasanın yürürlükten kaldırılmasına taraftar olan Sosyalist Parti Genel Sekreteri Guy Mollet'nin başkanlığındaki bir kabineyi iktidara getirdiği zaman bu amaca ulaşılacak izlenimi uyanır. Ancak iktidarın bel bağladığı bir kısım Cumhuriyetçinin dönüş yapması üzerine Ulusal Meclis'te yenilgiye uğranır. Sağın liderleri bu zaferle güçlenerek, Pétain'ci mevzuatı dirilten metnin laik yasalar yapısında açılmış ilk gedik olduğunu,bu gedikten "her şeyin geçmesi" gerektiğini açık açık söylemekten çekinmezler. Her şey "geçecek", yani bütün laik yasalar yürürlükten kalkacak. IV. Cumhuriyet "hareketsizlik" nedeniyle yıkıldığında Cumhurbaşkanı René Coty tarafından Başbakanlık görevine çağrılan General De Gaulle bir anayasa tasarısı için referanduma başvurur, bu tasarıda V. Cumhuriyetin "laik" olduğu belirtilir; ve De Gaulle verdiği söylevlerde sözü "okul" çekişmesine getirmekten sakınır. Ama referandumu izleyen seçimlerde sol partiler yenilgiye uğrarlar.

Serbest okullarda okuyan öğrenci velileri Dernekleri (A.P.E.L), kesin bir çatışmaya girmek için bu bozgundan yararlanacaktır.

Devletin din öğretmenlerine ücret vermekle kalmayıp özel okul binalarının giderleri üstlenmesini, yeni binalar yapılabilmesi için düşük faizli krediler sağlamasını, ünvan dağıtma bakımından özel okullara da devlet gibi hak verilmesini istemektedirler. Kısacası, Fransa Üniversitesinin karşısına dikilecek, Devletçe finanse edilen ve Kilisece yönetilen bir katolik üniversite yaratmak sevdasındadırlar. Restorasyon dönemindeki, Temmuz Monarşisi dönemindeki, İkinci İmparatorluk dönemindeki, hatta Vichy dönemindekilerden çok daha ileri giden bu program, karşısında "laikler"in tutkulu direncini bulacaktır. Bunlar, 1959 haziranında, Fransız birliğinin mayası olan "genel okul" önünde büyük toplantılar düzenlerler. O zaman, hükümet, ancak M.P. - O. Lapie'nin başkanlığında "tarafsız" kimselerden kurulu bir komisyonun hazırlayacağı rapordan sonra bir karar vereceğini belirtir. Ancak, Ağustos'ta daha bu rapor verilmeden, bir kararnameyle, Barangé yasasının hükümlerini ağırlaştırmaktan da geri durmaz.

Bu satırları yazdığım sırada bu mücadele sürüp gitmektedir. Mücadelenin ayrıntılarını ve ilerdeki çözüm şeklini öngörmek bu yapıtın işi değil. Benim burda anlatmak istediğim, bu mücadele sırasında kendinden öncekilerde olduğu gibi özgür-düşünceyi özellikle laiklerin savunuyor olmasıdır.

Elbet, özgür-düşünce, örgütlenmiş güç oranında mevcuttur. Bir yayın organı (La Raison), ateşini harlı tutan kimseler (M. Lerulot ve M.Cotereau) vardır. Ulusal planda örgütlenmiştir, uluslararası planda örgütlenmiştir. Ama yüzyılın başında, Berthelot'ların, Anatole France'ların, Zola'ların mücadele ettiği sıralardaki kadar güçlü, çekici değildir. Tersine "laik" ülkü gitgide daha güçlü bir şekilde Ulusal Eğitim Federasyonu'nu, Öğretmenler Sendikası'nı, Öğrenci Velileri Federasyonu'nu, Kanton Delegeleri Federasyonu'nu, 1959'da üç milyon üyesi

bulunan Fransa Eğitim Birliği'ni canlandırmaktadır.

Nerden geliyor bu yer değiştirme? Şundan: laikler, kendileri özgür-düşünür bile olsalar *laik oldukları oranda,* "dine karşı" eylemde bulunmayı reddetmektedirler.

Ruhban takımının girişimlerine karşı mücadeleye evet; katoliklerin (ya da protestanların ya da yahudilerin ya da müslümanların) inancına karşı mücadeleye hayır.

Gerçekte, bu durum, XIX. Yüzyılda, kendileri için olduğu kadar başkaları için de düşünce hakkı isteyen "özgür -düşünürleri" hatırlatmaktadır. Ama, Laik Okula yapılan saldırılarla ve Dreyfus olayıyla ortaya çıkmış çatışmaların tutkusu içinde, özgür-düşünürler, özgürlük için kavga ile inançlara karşı kavgayı birbirine karıştırır duruma girmişlerdir. "Kahrolsun alçaklar!" diye bağıranlara "Kahrolsun papazlar!" diye karşılık verilir. "Hain sayılmadan Dreyfus'ün suçsuzluğuna inanılması, aptal sayılmadan Tanrıya inanılmasını" özleyen bilgelerin sesleri savaşın gümbürtüleri arasında yitip gitmektedir. Hasımlarının dayanışma, özgürlük, insanlık, bilim gibi şeylere, değerlere "put" demelerine karşı, özgür-düşünürler de her türlü ihtiyatı bir yana bırakarak, Tanrı Esini, gizemler, mucize, Papanın yanılmazlığı gibi şeyleri "manastır suçları" diye adlandırırlar.

Laiklerin durumu başkadır. Bunların büyük bir kısmı (hepsi değil) usçudur. Özellikle *Usçu Birlik*'in içinde, düşüncelerini özgürce savunmaları, katoliklerin, protestanların, yahudilerin, müslümanların kendi fikirlerini savunmaları gibidir. Ancak, onlar, bir "Devlet dini" fikrini nasıl yadsıyorlarsa, bir "Devlet rasyonalizmi"ni de aynı şekilde yadsımaktadırlar. "Herkese açık okul" kavramının içerdiği ülkünün savunucuları olarak bütün fikirlerin, bütün inançların açıklanmasında aynı hakka

sahip olunmasını, fikir çekişmelerine hiçbir zaman kuvvet karıştırılmamasını, öğretmenin, kendi kişisel inancı ne olursa olsun, bunu eline teslim edilmiş gençlere dolaylı ya da dolaysız yoldan kabul ettirmeye çalışmamasını isterler.

Bazı laikler (ben de onlardanım), daha ileri giderler. Ben usçu olduğumu saklamak için hiçbir sebep görmüyorum. Düşüncelerimi bu sıfatla savundum ve savunacağım. Ama kendi fikirlerini savunan herkes için, karşılıklı anlayışa ve fikirlerin istenmiş çeşitliliğine doğru, hoşgörünün ötesine geçmenin zamanı gelmiştir, diyorum. Bana öyle geliyor ki, bağlı olduğumuz hiçbir şeyi yadsımadan, hiçbir şeyi terk etmeden, kabul etmediğimiz, hatta savaş halinde olduğumuz şeylere karşı adil davranabiliriz. Hatta bir bakıma sevebiliriz de onları. Bir usçu, *Phédon*'u, *Düşünceler*'i (Les Pensées) ya da *Bir Mümin'in Sözleri*'ni (Paroles d'un Croyant) okumaktan zevk alıyorsa, kendine karşı vefasızlık ediyor değildir. Aynı şekilde bir mümin, *Gargantua*'yı ya da *Candide*'i zevkle okuyorsa, kendine aykırı düşmüş olmaz.

Büyük zekâlar bu konuda örnekler veriyor bize. Pascal, "*Copernic'in fikrinin derinleştirilmemesini*" doğru bulur. Hıristiyanlara kutsal su almalarını öğütler ve şöyle der: "Tabiî bu da sizi inandıracak ve bağlayacak"; ama bu onun mağrur, hatta küstah bir şekilde özgür-araştırma haklarını istemesini ve sınırsız ilerlemenin kuramcısı olmasını engellemiştir. Bossuet, insan bilgisinin pek küçük olduğunu ileri sürer, ama bilimin zaferlerine "hayran olmaksızın" bakamadığını itiraf etmekten de kendini alamaz. Voltaire, "Ezelim alçağı!" diye haykırır, ama *Felsefe sözlüğü*'nde Din maddesinde İsa'nın hayalini gördüğünü tutkuyla anlatır. İsa ahlak dersini bir cümlede özetler: "Tanrıyı bütün kalbinizle sevin, insanları kendiniz gibi sevin; çünkü bütün insan bundadır." Ve ekler: "O zaman içimi avunmayla

dolduran bir baş işareti yaptı. Hayal kayboldu ve bulunç bende kaldı"[90]. Renan, İsa'da bir tanrı görmeyi yadsır, ama şöyle konuşur: "İsa aşılmayacaktır; getirdiği din durmadan yenilenecektir; efsanesi tükenmez gözyaşları akıtacaktır; acılar yine kalplere dokunacaktır; bütün yüzyıllar, insanoğulları arasında İsa'dan daha büyük birinin gelmediğini belirtecektir"[91]. Comte, "teolojik durumu" reddederek, kilisenin getirdiği bütün dogmaları kınar, Tanrı Esini'ni inkâr eder ama "yüce katolik yaratış"ı göklere çıkarmaktan da geri durmaz ve kendi İnsanlık Dini'ni Meryem yaftasıyla yerleştirmek ister. Hugo, ruhban yönetimine karşı en şiddetli mücadeleyi açmıştır, ama *Boaz endormi*'yi yazar, *L'Aigle du casque*'ta "Büyük İsa'yı insanoğluna kollarını açmış" gösterir. *Le petit roi de Galice*'de şöyle der:

Taştan bir İsa, ayaklarında Meryem Ana tasviri
Yüzü bembeyaz bir mumla aydınlanan ve Bağış dağıtan
Yumuşak gölgenin gök derinliğinde büyüdüğü şu saatte

Fin du Satan, bütünüyle, İsa'ya yazılmış bir kasidedir. Lecomte de Lisle, *Cain*'de (Kabil) aşın bir tanrıtanımazlık içindedir. Nazaretli'ye dönerek şöyle bağırır:

Ey dülgerin oğlu, yalan değildir senin sözlerin!
Ruhlar mistik güvercinlerle oğul veren
Senin Tanrı dudağından içecektir o lâl içkiyi

Bütün bu ünlü örneklere rağmen müminler ve usçular, haklılığına kimsenin ağız açmadığı ideolojik mücadelelerine niçin öfke ve kin vurguları katmışlardır? Sorunu dipten kavrayınca, bunun nedenini anlamak pek güç olmasa gerek: iki taraf da "doğru"yu izledikleri kanısında olduklarından, sarsılmaz ve

90 Felsefe Sözlüğü.
91 İsa'nın Hayatı.

şaşmaz bir kesinlik içindedirler.

Mümin kişi için, hangi inançta olursa olsun, gerçek "mutlak"tır. Yehova söylemiştir bunu. İsa söylemiştir. Allah söylemiştir. Onların söylediği ve "doğru" olan şey dışındaki her şey ise yalandır, ya da yanlıştır. Bağlı kul şöyle der: "düşünüyorum, öyleyse varım"; ve kendi düşüncesini yadsıyanları, bütün çağlar boyunca, öldürülmesi gereken sefiller ya da hoş görülmesi gereken bahtsızlar olarak görür.

Ama, Auguste Comte için de, pozitivistler için de doğru "mutlak"tır. İki kere iki dört eder, bir üçgenin üç açısı toplamı iki dik açıya eşittir ve Newton yasaları bütün olayları kavrar. Bütün bu kesin, sarsılmaz "doğrular" yüzyılların saldırısına meydan okumaktadır.

Bu görüş tarzı iyice savunulur bir yan taşıyor, bunu inkâr edecek değilim. Nitekim, *La Morale de la Science* (Bilimin Ahlakı) adlı bir denemede bilimsel olarak ispatlanmış doğruların müminler için de, usçular için de; Batı için de, Doğu için de aynı olduğu noktası üstünde ısrarla durmuşumdur. Comte'çu olduğum günlerde kendilerinin "doğru" olduğunu ileri süren dinlerin karşısında, "doğru" olan bilimin bulunduğunu yazmıştım.

Ama, "doğru" olduğu kanısındaki dinle "doğru" olduğu kanısında olan "bilimsellik"in çatışmasından ne gibi bir sonuç doğuyordu? Düşünce özgürlüğünden ortak bir vazgeçiş.

Bu özgürlüğü kilisenin nice şiddetli bir biçimde mahkûm ettiğini yukarda gömüştük. Ama,"Bir mümin için vicdan özgürlüğü yoktur" diyen kiliseye Auguste Comte,1882'de, Pozitif Politika Sistemine Giriş adlı yapıtında şöyle karşılık veriyor-

du: "Astronomide, fizikte, kimyada vicdan özgürlüğü yoktur".

Bu özgürlük "yok"luğu, şu ya da bu tarafın yöndeşi olarak kabul edilir edilmez, insan zihni için artık iki mutlakçı karşıt güç arasındaki "Grek mucizesi"ni genişlik ve derinlik bakımından aşacak olan amansız ve sonuçsuz bir mücadeleden başka olanak kalmayacak.

Oysa, bu olanak herkesçe kabul edilir gibi olduğu anda, "XX. yüzyıl mucizesi" ortaya çıkmıştır.

İki bin yılı aşkın bir süreden beri, Euclides geometrisi, "ebedi mantık" olarak adlandırılan şeyin kesin ve tartışılmaz bir ifadesiydi. İki nokta arasından sadece bir doğru geçeceğinden kimsenin kuşkusu olamazdı; bir noktaya belirli bir yükseklikten ancak bir paralel çizilebileceği de öyle bir "doğru"ydu. Oysa Lobaçevski ortaya çıktı; bir doğruya belli bir noktadan birçok paralel çizilebileceğini ileri sürerek Euclides'inki kadar tutarlı ve sağlam olan "sapkın" bir geometri kurdu. Riemann çıktı: Euclides'in ünlü aksiyomunu reddetti; iki nokta arasından sadece tek bir doğru geçmediğini ileri sürdü. Bu iki sapkın çıkış bilimsel yönden, klasik sonuçlamalar kadar "doyurucu" kanıtlar taşıyordu.

Descartes'tan sonra Comte'un nasıl bir egemenlik tanıdığı bilinmeyen "halk sağduyusu" başkaldırır. Euclides'çi olmayan geometriyi, ortodoksların bir zamanlar Arianizme karşı tanıdıkları tavrı hatırlatan bir şiddetle mahkûm eder. Ama Henri Poincaré "sağduyuya" cesaretle karşı koyar. İhtiyatlı bir dille, Euclides geometrisinin var olduğunu, bundan sonra daha da rahat var olacağını açıklar. Yalnız, Lobaçevski ve Riemann'ın postulat'larının da en az Euclides geometrisindeki postulat'lar kadar "doğru" olduğunu ekler. Bundan, önceleri usun sonsuz

ilkeleri olarak düşünülmüş aksiyomları aslında basit çalışma varsayımları olduğu sonucuna varır: bunların temel değeri "doğru" olmalarından değil, "elverişli" olmalarındandır; ve us'ta doğan daha üst bir "elverişlilik" düzeyinde silinip gitmelidirler.

Uzayın mutlak bir değer oluşu, zamanın mutlak bir değer oluşu XX. Yüzyıldan önce zihnin yapısını meydana getirmekteydi. Sonsuzluk düşleri bile belli bir şekilde bu çerçeve içine giriyordu. Sonra birden, Einstein ortaya çıktı: Uzayımız da, zamanımız da sadece görece bir değer taşıyordu ve bu değer onları iliştirdiğimiz danışma sistemine bağlıydı.

Benim kuşağımda olanlar, bu yeniliklere nasıl büyük bir direnme gösterildiğini bilirler: "Şeytan da gelse, bir metre bir metredir, bir dakika bir dakikadır". Bununla birlikte her türlü yeniliğe açık olan Bergson şahlanır ve Einstein fiziğinden "ayrılmış ve genleşmiş" zamanların "yardımcı zamanlar" olabileceğini söyler; tek "reel" yani tek "mutlak" olanın yaşanmış zaman, köşedeki duvar saatinin zamanı, sağduyunun zamanı olduğunu benimser. Ama, M. Marcel Boll'ün çok kere her türlü gerilemenin öznesi olduğunu belirttiği bu "sağduyuya" meydan okuyan bilim başını alıp gitmektedir. Genel görecelik ortaya çıkınca, Comte'un bir dogma haline getirdiği Newton çekimi, uzay-zaman'ın bir kavramı olan gerçeğe (realiteye) yerini bırakmalıdır; Pascal'ın o kıpırtılı anlatım gücüyle yücelttiği "sonsuz evren", sınırsız, ama sonlu olan o bulanık "hypersphére" kavramı önünde silinip gidiyor.

Mutlak bir mantık var ama, yeni bir mantık da var. Aristoteles'in, Descartes'ın, Newton'ın, Comte'un "us"unun, Görecelik'in hücumuyla sallandığı zamanda da, kendi çağında iyice yeni olan Epicurus'un eski atomu, artık bölünmeyecek kadar

ufak bir modern atoma, ama içinde negatif elektrik pozitif elektrik dediğimiz büyük bulutlar taşıyan bir sisteme bırakmıştır yerini. Fizik, bir an, bu sistemde, elektronların, güneşin çevresinde dönen gezegenler gibi, çekirdeğin çevresinde döndüğüne inanmak istiyor. Ama, bu yalın varsayım, olgularla çatışınca, ve Bohr, Planck'n *quantum d'action* sorusuna elverişli bir karşılık aramağa başlayınca, düşünce dünyasında yeni bir devrim doğuyor.

Mutlak doğruların klasik bilimde, *bellilik* (l'évidence), sağduyunun başka bir adı olan bu kavram sonsuz bir dizi öngörmekte ve mümkün hareketleri devam ettirmektedir. Oysa nicelikler fiziğinde hareketin tam bir dönemi için düşünülmüş *mekanik iş* Planck'ın *değişmez H.*'sının bir artımına eşit olmak şartıyle doğada kararlı ve gerçekleşmiş tek şey süreli cisimcik hareketleridir.

Louis de Broglie'nin yazdığı gibi, bütün sayıların işe karıştığı niceleme kuralları yardımıyla mümkün hareket sayısını sınırlayan quanta'nın bu zaferi, her şeyden önce "çok tuhaf bir olaydır". Ama tuhaf olsun olmasın, böyle bir şey vardır.

Bu incelemenin çerçevesi içinde kalarak belirtmek istediğim şudur: Modern bilim, yukarıda açıkladığımız ve insanları, inançların "mutlak"ı ile bilimin "mutlak"ı arasında, amansız ve sonsuz bir mücadeleye mahkûm eder görünen sorunun verilerini bir kanat darbesiyle değiştirmiştir.

Hayır, bilim, tarihinin hiçbir anında bir mutlak olmamıştır. Hayır, eski yeni zaferleri nice parlak olursa olsun, düşünce atılımını belli durumlarda durdurmayı düşünenemez bilim. Bazı görüşleri ispatlama için boşuna şöyle konuşmuştur Descartes: "Bunlar öyle şeyler ki, insan zekâsının ilerde daha iyisini bula-

bileceğini düşünemiyorum". Comte, insanların, yıldızların kimyasal bileşimlerini *hiçbir zaman* inceleyemeyeceğini ileri sürerken, bilim böylece kendi belirdiği bir durumda dururken boşuna konuşmuştur. Bütün bu sözler modern fiziğin zafer atılımlarıyla silinmiştir. Modern fizik, "mutlak", yani klişe, kesin sarsılmaz bir doğrunun yerine görece, hareketli, geçmişi aşmağa her zaman hazır, kendini aşmağa her zaman hazır bir doğru'yu geçirmekte.

Geçici olarak tanımlanan bu doğru, niçin 1959'da da doğru oluyor? Çünkü, kendilerinden önce gelenlerin yararlandıklarından fazla deneyi olmuş çağdaş bilginler onu doğru olarak tanımlıyorlar.

Niçin önemsemeyeyim bu olayı? Mutlak tanımın yerine niçin toplumbilimsel tanımı geçirmeyeyim? Genel olarak, bir grup insanın içinde o grubun doğru bildiği şeye niçin doğru demeyelim?

Kuşkuculuk diyor bazıları. Bu itiraz sağlam bir şey olsaydı, ilk gerileyen ben olurdum. Kuşkuculuk, geçmişin zorbalığına karşı yeniliğe bir çağrı olduğu sıralarda, Grek düşüncesinin oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Yaratıcı olanak taşıdığı her zaman iyilikçidir kuşku. Ama okka işi bayağılıklara daldığı zaman, sefil bir şeydir, düşüncenin hak ve görevlerini inkârından başka bir şey değildir: "Hiçbir şey doğru değil... Hiçbir şey saçma değil... Her fikir değerlidir, hiçbir fikir değerli değildir..." Böyle bir zekâ iflasına gitmektense yeniden kavgaya tutuşmak iyidir. Ama, düşünceyi vazgeçişe mahkûm eden böyle bir kuşkuculukla, düşünceyi hep en önden gitmeğe davet eden görece'cilik ayrı şeylerdir.

Doğru'nun belli bir zaman ve yerde, kendine güvenen, iyi

niyetli insanlar arasında kendini arayıp bulacağını söylemek, "bulvar kuşkuculuğu"na sadece sırt çevirmek değil, ona cepheden saldırmaktır da.

Böyle olunca, doğru'yu toplumbilimsel kavrayışın zaferine kim karşı durabilir?

ALIŞKANLIK

En karşıt kamplarda, kabul edilmiş ve dokunulmazlığı belirtilmiş doğruya karşı çıkmaya yeltenen kişilere "düşman" işlemi uygulamak her zaman görülen bir şeydir. Bazan öldürülür o kişi (Bunu XX. yüzyılda bile görüyoruz) yada "tarziye" vermesi; ya da özeleştiri yapması istenir."Başkalarından ayrı" konuşmaya kalkan kişiye bağırılır: "Rezalet!" ve eklenir: "Vay bu rezaleti getirenin haline!" Ama, zaman geçtikçe daha iyi anlaşılıyor ki, büyük insanî ilerlemelerin çoğunu tarihin bir anında "skandal" çıkarmak yürekliliğini göstermiş özgür-düşünürlere borçluyuz. Pascal, İsa için "skandalın kilit taşı" der. Ama o skandaldan önce Özirisçiliğin, Orfizmin, Sokratesçiliğin, Epicurus'çuluğun, Kinizmin skandalları var. Haçın karşısında hilâl, skandaldır. Tomizm, doğuşunda öyledir; Occamizm de öyledir; Erasmus öyledir; Luther öyledir; Rabelais öyledir; Voltaire öyleir; Diderot öyledir; Rousseau öyledir; Lamennais öyledir; Renan öyledir; Comte öyledir. Neden? Çünkü düşünce özgürlüğünün savunucuları, kendini kibirle"doğrunun doğrusu" olarak ilan etmiş bulunan"yerleşik doğru"ya saldırmayı göze almışlardır. Ne var ki, şimdi şöyle diyebiliyoruz: "Saygılar, o rezaletleri getirenlere!" Çünkü düşüncenin öne geçmiş olması onların yüz suyu hürmetinedir.

Yann, deneylerle eğitilimiş insanlığın, geçmişte genellikle bir engel ya da fren meydana getirmiş katı bir doğru anlayışından, esnek bir anlayışa, toplumbilimsel anlayışa geçebileceğini düşünebilir miyiz?

Birçok olay hak verdiriyor böyle bir düşünceye. Ben de bir umut olarak inanıyorum ona.

Bir kere "mutlakçı" anlayışın yeryüzünün bütün çocuklarını bir araya getiremeyeceği yirmi kez, yüz kez, bin kez anlaşılmış bulunmaktadır. Bir felsefenin, bir dinin bütün yeryüzünü kavrayacağını söylemek dile kolay geliyor belki.Ama, gerçekten hangi felsefe, hangi din başardı bunu? Öbür sistemlerle çatışmayan bir sistem gösterilebilir mi? Öbür kiliselerle çatışmayan kilise var mıdır? Batı'nın doğru'su Doğu'da yanlış, XI.Yüzyılın doğrusu XVI. Yüzyılda yanlış; XIX. Yüzyılın doğrusu XX. Yüzyılda yanlış.

Dahası var; belli bir okulun, belli bir kilisenin içinde de, doğru, evrim geçirmektedir. Bir yerde bize çekici gelen o "doğruların en doğrusu" mu var, orada hiçbir şey değişmiyor demek. Oysa, her zaman ve her yerde, sarsılmaz olan şey sarsılmıştır.

Bugün, XX. Yüzyılın ortasında, bir Batı bloku bir de Doğu bloku var; her şeyden önce ideolojik bloklar bunlar. Tutalım ki, iki blok da eski "mutlakçı doğru" tanımını kabul etti; benim sistemim bütünüyle doğru, seninki bütünüyle yanlış. Şiddete başvuran çözüm yolları dışında bu çifte dediğim dedikle nereye varılabilir?

Fikirlerin çeşitliliği bizim için ortak bir zenginliktir, kır manzaralarının, çiçeklerin çeşitliliği gibi; ve savaş ve kin tohu-

mu atmamaya başladığı andan itibaren ortak bir zenginlik, insanî bir zenginlik haline geliyor.

Ben de,"benim gibi düşünenlere kardeşim diyorum" diye yazdığım için eleştirildim. Benim gibi düşünmeyenlere ise: "iki kere kardeşim" diyorum. Bununla birlikte gelecek orda·işte; çünkü, düşünce farklılıkları kalplerin kardeşliğine birer engel olmaktan çıktıkları andan itibaren, zenginleştirici bir ilke meydana getiriyor.

Fransa, işte bu fikirden çıkış yaparak, dünyaya şu ya da bu öğretinin Hakları Bidirisini değil, İnsan Hakları Bildirisi'ni ilan etmiştir. Tarihinin haklı gururuna dönerek, bu ülke, toprağının sınır taşına yeniden "Özgürlüğün ülkesi burda başlar" diye yazabilecek midir? O gün, binlerce yıldan beri savaşların gümbürtüsü arasında kendini arayan özgür-düşünce, kılıcını kınına sokacak ve: *cedant arma togae* diyebilecektir. Onun zaferi birilerinin başkalarına karşı kazandığı bir zafer değil, düşüncenin ve sevginin bölünmez zaferi olacaktır; yenilmez bir zafer.

LAİKLİK

JEAN JAURÉS

Çeviren:
ARSLAN BAŞER KAFAOĞLU
YÜCEL TUNCER

JAURÉS — Baylar, Meclis'in* büyük çoğunluğuna sahip olduğu ve toplandığı bu gün, dikkatlerinizi rica edeceğiz.

Sayın Başkan, huzurunuza gelen sorunun sınırlarını çizmişlerdir.

Eğer bence tartışmaya esas olan gelen düzenden konuya gelirsem, size, saygısız ve kendini beğenmiş olarak görünmüş olmayacağımı umarım.

Bu salonda geliştirilen ve birçok kez konuşulan geniş ve yüksek tartışma, şu ya da bu parlamentonun hataları ne olursa olsun, tartışma serbestliği, partilerin birbirini serbestçe karşılıklı kontrolü içinde geçmiştir. Ve bu, çağdaş uluslarda bütün yurttaşların tek güven ve dayanağıdır.Bu önemli tartışmada önümüzde iki soru bulunmaktadır: Halkın eğitimi nasıl örgütlenip düzenlenmelidir ki, Cumhuriyet'in esaslarına ve çağımıza uygun bulunsun ve aynı zamanda aileler ve kafalara zorunlu bilinç garantisi verilebilmiş olsun?

Ve sonra, hangi politika, davranış ve kanunlarla laik okul bütün tehdit ve saldırılara karşı korunabilir?

* Bu konuşma, Fransız Millet Meclisi'nde iki oturumda yapılmıştır (14 ve 24 Ağustos 1910'da). Bayet'in kitabında XIX. ve XX. yüzyılda laiklik için yürütülen mücadelede adı geçen Jean Jaurés'in bu konuşmasına da yayınımızda yer verirken, sosyalistlerin görüşüne bir örnek sağlamış olmayı umuyoruz (editör).

Devletin eğitim sisteminin temelleri tartışıldığı, onun mahiyeti, niteliği araştırıldığı zaman, eğitimde tarafsızlık ve bunun türlü yönlerden tanımı ele alınınca bana göre yanlış yola girilmiş olur.

Sanki bir büyük ulusta, şu ya da bu eğitim hiçbir şeye bağlı olmadan verilebilirmişçesine tartışmalar, düşünce yolları ortaya çıkar; Baylar, istenen eğitimin verilme olanağı yoktur; hatta diyeceğim ki, bilinen ya da bilindiği sanılan bir eğitimin verilme olanağı da yoktur. Verilenden başka eğitim verilemez. Biraz önce söylenen şu sözü aynen kabulleneceğim: Eğitim, bir anlamda, bir kuşak sorunudur: *Eğitim, bir anlamda, bir kuşak sorunudur.*

Bundan şuna anlamıyorum: Eğitimci, çocukların ve genç insanların kafasına şu ya da bu formülü, şu ya da bu belirli doktirini kabul ettirmeye çalışacaktır.

Yetiştirdiğine bu şekli vermeye çalışan eğitimci sadece köle yetiştirir. Ve sosyalistlerin okullar kurduğu günler gelince, öğreticinin ödevi, benim anlayışıma göre, öğretmenin ödevi, belki de diyebilirim ki, çocukların önünde sosyalizmi ağzına almamak olacaktır.

Öğretmen eğer sosyalist ise, gerçek sosyalist ise onu sosyalizme götürmüş olan, tam ve geniş bir bilginin uygulandığı düşünce hürriyetidir. Ve çocukları ya da gençleri yürüteceği yollar da yalnızca aynı düşünme özgürlüğünü öğretmek ve onları aynı geniş bilgiye alıştırmak olmalıdır *(En soldan alkışlar).*

Baylar, bir ulus için de durum aynıdır ve kafalara, çocuk kafalarına her gün esen rüzgârla, ya da bir hükümetin erdemsizlikleriyle, şu ya da bu geçici formülü zorla yerleştirme çabası

büyük bir ulus için hafiflik olacaktır. Fakat şurası doğru ki, eğitimci, eğitme çabalarında zorunlu olarak, şu ya da bu özel ve geçici formülleri değil fakat özgürlük ve yaşantısından gelen seslerle bağlantı halindedir.

ÇAĞDAŞ TOPLUMLARDA LAİKLİK İLKESİ VE AKIL

Baylar, dedik ki uluslar da insanlar gibidir ve çağdaş toplumlara yön veren prensipler dışında bir eğitim yapamaz. O halde bilmemiz gereken, *İhtilal*'den bu yana modern siyasal toplumların, özellikle Fransız toplumunun üzerinde yeniden kurulduğu ilkeler nedir? Çünkü bu ilkelerin bir tehlike teşkil ettiği söylenir, oysa uç fikirlere, hatta ihtilale kadar toplumu iten, bu ilkelerin mantıki ve cesur büyüklüğüdür. Çağdaş toplumlarda —ki bu toplumların bütün kurumlarında kendini gösteren— *fikir ve yaşama ilkesi, akıllı ve eğitilebilir insan kişiliğinin değerlendirilmesine, aklın moral ve sosyal etkinliğine duyulan inançtır.*

Laikliğin temeli bu ilkedir, çağdaş dünyanın bütün kurumlarına şekil veren ve bu kurumlarda açığa çıkan bu ilkedir. Hatta siyasal egemenliğe kumanda eden bu ilkedir. Baylar! Katolikler, Hıristiyanlar bugünün halk iktidarının bile Allahın iktidarından meydana geldiği, ya da onun yeryüzündeki şeklini temsil ettiğini söylemekte hâlâ direnebilirler. Ancak böyle bir temsil bağıyla çağdaş demokrasi yaşama iddiasında bulunamaz.

Kanıt da şudur: çağdaş toplum ancak, bütün yurttaşların kanun yapımına ve toplumun yönetimine katılma hakkını tanıdıktan sonra bir egemenlik organı olmuş ve her egemenliği eylem ve çaba olarak gösterebilmiştir. Devlet ne oy veren yurtaşa,

ne de bu yurttaşların düşüncelerini deyimleyen yasama organına şu soruları soramaz: dinsel inancınız nedir? felsefe inancınız nedir?

Çağdaş uluslarda, egemenliğin, siyasal kudretin kullanılışı, dinsel ya da metafizik hiçbir formüle bağlanmamıştır. Bu ulusların ve yurttaşların var olması, hürriyetine, kişiliğine sahip ve bu haklarını çağdaş ulusun sözle konuşabilmesi ve meydana koyması için istekli varlıklar ona yeter: İşte egemenliğin tek ve derin dayanağı!. *(En soldan alkışlar)*

Baylar, bu, laikliğin kendisidir; bu, ailenin temelindeki akli değerin kendisidir. Bu günlerde ailede babaların haklarından söz ediliyor. Hangi koşullarda, kilisenin kendi verdiği bu hakları sınırlayacağını bilmiyorum ya da pek az biliyorum. Ama şunu iyi biliyorum: kanun içinde bir aile kurmak hak ve yetkisini, çağdaş Fransa, dinsel inançlara önceden bağlayamaz.

Babanın otoritesi: geniş olacaktır; çocukları, aileyi o yönetecektir. Ama devlet ona şunu demiyor: belli bir din inancını vermeyi topluma garanti edeceksin. Yani, baylar, egemenliğin olduğu gibi, ailenin temeli de, çağdaş ulusta laikliktir; yurt toplumumuzu bugün meydana getiren de bu kaynaktır.

Baylar, Fransız İhtilali'nin ulusu yarattığını söyleyenlerden değilim. Fransa, İhtilal'den önce de vardı.

M. LE MARQUIS DE ROSAMBO — Bunu sizden duymak bana büyük zevk veriyor!

JAURÉS — Onun, bilinçli kişi gibi var olduğunu kabul ediyorum, hatta birliğin sembolü için krallık ailesinden başka şeyi bulunmadığı zamanlarda da ulus vardı. Krallık ailesi de, o mis-

tik bir şekildeki kaynağın adını ve hakkını özetliyordu. Ama o zaman bile o *"bir"* idi. Şu da doğrudur ki, bu ulus, bu vatan Fransız ihtilaliyle garip bir şekilde genişleyip yoğunlaştı. Ve bu nedenle, ihtilal zamanında vatan daha bir bilinçli, daha ateşli ve daha kuvvetli olmadı mı? Bu ateş ve canlılık dinsel inançtan mı yenilendi, yoksa Hıristiyanlık mı bunu artırdı? Hayır, baylar; bu böyle olmadı, çünkü o zamana kadar bir kul, bir yığın, kalabalık olarak adlandırılan bütün yurttaşlar, kişisel bir hakkı, akıl üzerine kurulmuş bir hakkı kullanarak, yeni ve ateşli bir ruhla dünün yurdunun içine girdiler, onu ateşleyip büyüttüler *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

M. LE MARGUIS DE ROSAMBO—1789'dan çok önceleri Fransa kıralının kullan yurttaş idiler *(soldan gürültüler).*

JAURÉS — 14 Temmuz 1790'da, Federasyon bayramında, bütün illerin delegeleri milli birlik ve ortak hürriyeti kutlamak için toplandılar. Topal bir rahibin halka, Champs-De-Mars'da coşku ve ateş aşıladığı bir ayin değildi bu, ne de yeni zamanlara ışık saçmak için yapılmış bir toplantıydı. Bu toplantı, toplumun, insan duygu ve ümitlerinin kutlanışı idi.

Sağ kanattaki katolik arkadaşlarımı yaralamak istemem, ama 1794'te Hristiyan inançlarının, yurt sevgisinin çok altında olduğunu söylemek sadece tarihi bir olguyu tespit etmektir.

Ve baylar, imparatorluk döneminin insanlarını, birçoğu dine inanmayan bu insanları, katolik ulusların kâfir ilan ettikleri Napolyon emrinde kahramanca serüvenlere sürükleyen de ne eski inanç geleneği ve ne de eski milli din inancıydı. Enerji ve coşkunluğu kamçılayan, Hıristiyanlık inançları değildi. Ve nasıl ki ihtilal, vatanı laik yaptıysa, İmparatorluk da zaferi laik yaptı *(Sol ve en soldan alkışlar).*

Ve çağdaş uluslarda bağımsız bir nitelik gösteren bilimden ne haber baylar? Bilimden bir kurum olarak söz ediyorum. Bunun nedeni, bilimin sadece laboratuvarlan oluşu değil, fakat bilimin ortak verilerle donattığı zihinlerde ve toplumsal hayatın yürüyüşündeki etkileri ona bir kurum, serbest ve bağımsız bir kurum olma değerini kazandırmıştır. Bilimin, incelemelerini kendine özgü yöntem ve sonuçlara aykırı dinsel onaylara bağladığı zamanlar olmuştur. Ama bugün bilim, kendine özgü yöntemle, hesabı geliştiren deney, deneyin sonuçlarını kontrol eden hesapla, olguları tesbit edince —bunlar uzayda ne kadar uzakta da olsa— bağlantıları belirtince bunun katolikler kadar serbest düşünceleri bile etkilememesi olanağı yoktur. Denge ve karışıklık bilimde kendi düzen ve alanında deyimlenir *(Soldan bravo sesleri).*

Bilimin, problemleri tükettiğini söylemeyeceğim. Ve bir gün *"dünya sulardan başka bir şey değil"* diye yazan ünlü bilgin, bana kalırsa, dehası kadar boş bir laf etmiştir.

Ama kendi alanında, ulaştığı olgular ve saptamış olduğu bağlantılar düzeyinde, bilimin eşi olmadığı gibi, kontrol edecek bir makamı da yoktur. Ve bir kitap inceleyenle arayan bilim arasında bir çatışma çıkmışsa, haksız olan kitap, haklı olansa evrendir.

Böylece laikliğin, akıl ve bağımsız düşüncenin çağdaş dünyadaki bütün kurumlar arasına girdiğini görüyorsunuz ve bu nedenle çağdaş dünya orta derecede (iyi olmayan) bir toplum değildir.

Yeni dünyanın çekiciliği, yeni dünyada çınladıktan, ihtilalin eski çan kuleleri yeni çağların toksinlerini kaçırdıktan sonradır ki, insan yaşantısı hiçbir zaman ulaşamadığı harika bir yo-

ğunluğa ulaşmıştır. Sadece yaşama yoğunluğu, sadece yeni dünya ilkelerinin eski dünyaca onaylanan ilkelerle savaşı değil bu. Bu, akılca yeni bir düzeye yüceltilen yeni dünyaya açılan büyük bir fırsattır da.

Baylar, demokrasiden,bazen fakirlik ve bayağılıkla karşılaştıkça,soğuklukla söz açarız. Ama her şeyin derinine inince şunu teslim etmek doğrudur: Bugünün sosyal ve siyasal düzeninde, aforoz edilmiş ya da toplumca reddolunmuş kimse yoktur. Her kişi hakkına sahiptir *(Sol ve en soldan alkışlar).*

Herkesin hakkına sahip olduğunun ilanı bir formül olmadığı gibi, bir beyandan ibaret de değildir. Bunu ilan etmek, aynı zamanda bu haklı düşünce gelişip ışık dağıldıkça onu artırmayı ve kim olursa olsun her serbest kişiye verme zorunda olduğunuz gerçek ve sosyal garantilerin tamamını vermeyi yüklenme anlamına gelir.

Ve akıl ilkesinin iç ateşiyle, ümit etme hakkının uyandırdığı yığınların istemiyle, siyasal demokrasi sosyal demokrasiye doğru gelişir ve işleyen insan aklı önündeki ufuklar her gün daha da genişler.

Baylar, sağdaki dostlarımız sık sık bizi ruhsal dünyada metafizik bir temele sahip olmamakla aşağılar. Onlar bizi, uygulama gücü kalmayan ahlaka uymak zorunda kalmış, ya da ondan kaçmış olmakla, ya da pratik ahlakça zayıf olmakla suçlarlar.

Kanunlann etkisi altında ve oldukça zor doğal koşullar içinde, insanlığın yeni bir toplumsal şekil çabasında olduğunu unuturlar. Bu toplumda kişiler gerçekten hür adaletin işleyişi sonunda birbirleriyle uyuşmuş olacaklar. Bunu yaratınca, kaba ve kör evrende bu olanağı yayınca, gerçekte, evrende dünyanın

idealist yorumunu da yapmış olacağız *(Sol ve orta solda birçok sıralardan alkışlar).*

Leibniz, esasında, ruhta maddeye karşı değildi. Ona göre madde karışıklık durumunda, ruh ise örgüt, uyum ve ışık durumunda bir güç teşkil ederler.

Ama, nitelikleri bakımından maddeyle ruhu birbirinden ayırmak için son derece güzel olan şu sözü de o söylemiştir: *"Vücutlar engel olurlar, ruhlar engel olmazlar."*

Diyorum ki, kişilerin beli bir hakka sahip olacağı sosyal bir toplumu yapmak, meydana getirmek, yaratmak derin bir ruhsal yapıt meydana getirmek, demektir. Bu ruhsallık soyut, yapma, ayrı bir ruhsallık olmayıp gerçek, somut ve dünyada onun çehresini değiştirmek durumunda olan bütün şeyleri dünyadan temizleyen bir ruhsallıktır *(Sol ve en soldan alkışlar).*

Ve aynı zamanda şunları da söylemek istiyorum. Çağdaş demokrasi insan aklının büyük hamlelerine, büyük düşünce cesaretine yasak koymamıştır. Sistemlerin çoğunda, derhal görülen çelişkileri ve ani çöküşleri hoş karşılanmama olanağı vardır; ama diyorum ki, Alman, İngiliz, Fransız felsefelerinden hangisi ele alırsa alınsın, bütün bu sentezler insan aklı için daima bir yükseklik alışkanlığıdır. Bunlar tepeye doğru giden keçi yollarına benzer ve hatta yer yer kuvvetimizin kesildiği ve adımlarımızı artık taşıyamaz hale geldiğimiz zamanlarda bile, gözlerimizi tepenin en yüksek noktasına çevirmemize yararlar *(En soldan bravo sesleri).*

Böyle düşünülünce, akıl devrimi; ideali ve yüksekliği olmayan basit bir girişim olarak alınamaz. Ve akıl devrimi ancak uzun bir çaba, uzun bir hazırlık ve yüzyılların savaşı ile gerçek-

leşebileceğinden, hareketli ve yaşantı dolu geleneği bugün temsil edenler bizleriz.

Bay Barrés sık sık bizi geçmişe bakmaya çağırıyor; artık var olmayanlar ve davranışlarının hareketsizliğine kendini verenler için geçmiş, bir sevgi ve tapınma konusudur. Biz de beyler, geçmişe taparız. Ama ona onur vermenin ve saygı duymanın gerçek yolu, uzun bir hayaletler zinciri seyretmek üzere canlılığı kalmamış yıllara yüzünü dönmek değildir. Geçmişe saygının tek yolu, geçmişte çalışan canlı güçleri geleceğe doğru sürdürmektir *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

Nerede, ne dinde, ne düşüncede olursa olsunlar geçmiş yüzyıllarda savaşanlar;düşünen, isteyen, acı çeken, bir konu arayan insanlardı. Bunlar, bugünün savaşları içinde tutucu sayılabilecekler dahil, bütünüyle yenilmez hayat gücü, hareket, itme, değiştirme güçlerine sahiptiler. Bu coşkuyu, bu hareketi kendinde toplayan bizleriz, geçmişin eylemine bağlı olan bizleriz. Tıpkı o ırmaklar gibi, denize doğru akarlar ve fakat kaynaklarına bağlı kalırlar *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

Baylar, evet biz de geçmişe saygılıyız. İnsan kuşaklarının hepsinin ocakları boşuna tutuşup ışık saçmamışlardır. Ama biziz, yürüyen ve yeni bir ideal için savaşanlar olduğumuz için, sadece biziz, büyük babalarımızın ocaklarının gerçek mirasçısı!.. Meşaleyi biz ateşledik, size sadece külü muhafaza etme kalıyor *(Aynı sıralardan sürekli alkışlar - sağdan söz atmalar).*

Baylar, işte inancımız, işte isteğimiz: hem canlı olanı hem de ideali öğretmek. Ve şunu iddia ediyorum, çağdaş Fransa'da canlı olmasına rağmen bu ilkelere uygun olmayan bir öğretim kurulabilir; diyorum ki, bunu gizleyen, buna uymayan bir özel öğretim bunu dıştaki karşıtlardan korktuğu için değil, fakat ye-

ni dünyanın canlı ruhuyla kendini çelişki halinde bulduğundan, bu yola sapar.

Fakat burda karşımıza yeni bir kuvvet, başka bir inanç ve başka bir ilkeyle yüzyıllar ötesinden gelmiş bir ayrı toplum çıkıyor. Fırtınalara ve aldığı darbelere karşın, çağdaş topluma hasım bu güç, hâlâ hesaba katılması gereken bir güç. Bu güç, kilise; eski inancın örgütleyicisi birçok bilinçler uzun süreli olduğundan, ayrı bir ilke ve ayrı bir inanca sahip.

Baylar, bu kürsüde arka arkaya konuşan ve sayın Başkan'ın kendilerine biraz önce hitap ettiği katolik sözcüleri ayıplayacağım. Okulları reddeden bir bildiri yayınlayan papazlar, hoş bir cesaret içindeler. Problemi açıkça ortaya koyuyorlar. Laik okulu da, tarafsız okulları da kabul etmeyen papazlar demek isterler ki, dinsel olmayan okullar kötü okullardır.

Baylar, bu açıkça deyimlenmiş cesur bir iddiadır. Katolik sözcülerden —ya da bunların büyük kısmından— tartışmalardan aynı açıklığı ve cesareti talep etmeme izin vermenizi rica ederim.

Bay Brousseau —ki kendini saydığımı bilir, sık sık da bunu kendilerine söylerim— sözüne bağlı *(bravo sesleri)*, inancında ateşli, mizacında canlı bir kişidir; aile babasının haklarından söz açtı; kilise için bu, hukukun doğruluğu ölçüsü ve protestolarının temeli idi.

Hayır baylar, çocuk aile babasına ait değildir, Tanrıya aittir. Ve Tanrı, iradesini, görünen kilise ile meydana vurmadığı ve gerçekleştirmediği için, kilise "çocuk babaya aittir" diyor. Kiliseye göre aile reisinin çocukların bilinçleri üzerindeki hakları, kilise aracılığıyla yorumlanan ölçü ve genişliktedir *(Sol ve en soldan alkışlar)*.

Hatta, Meclis'in bu kanadınca (sağ kanat) dokunulmaz ve parçalanmaz şekilde sunulan vatan bile, kiliseye göre ikincil (tali) bir gerçektir. X. Pie'nin en yeni beyanlarını getirebilirim ki, bunlara göre, vatan ancak kiliseye uygun olduğu ölçüde haklara sahiptir (Fransa'ya yaptığı gezide söylenen sözler).

M.JACGUES PIOU— Metni okumak gerek, bay Jaurés.

JAURÉS — Yarın getireceğim

M.FELIX CHAUTEMPS — Bu sizi sıkıyor, Bay Piou!

M. JACGUES PIOU — Yo hayır! sadece doğru olup olmadığını bilmek istiyorum.

M.FELIX CHAUTEMPS — Doğrudur bu!

M. LASIES — Bu bir fikirdir, inanç değil!

JAURÉS — Baylar, metni yarın getireceğim, ama müsaade buyurun da kilisenin düşüncesini gerçeği, ve çıplaklığı içinde bilenlerinizin var olduğunu söyleyeyim. Bu kişiler, söylediklerine karşı çıkamazlar. Çünkü Tanrı'nın insani şeylere sıkı sıkıya girdiği, insan bireylerinin içine girdiği ve bu giriş için Kiliseye hakkını devrettiğini açıkça söylemişlerdir. Kilisenin; bireylerin, toplumların, partilerin ve yaşamın bütün güçlerinin önünde tek egemen güç olarak eğileceği, Tanrı'nın içinde bulunduğu bir kurum olması yanlıştır. Bu olamaz *(Soldan ve en soldan alkışlar)*.

İki dünyanın çelişkileri, iki ilkenin çelişkileri ve eğitim problemi söz konusu olunca çatışma ve ikilik buradadır. İhtilal'in adamları devrimci ilkeyi sonuna kadar götürecekler se ve Hıristiyanlar da kilise ilkesini sonuna kadar izleyecekse bu, görünüşte birlik olan bir toplumda, aynı insan çehrelerine sahip

oldukları bir toplumda bu, tasarlanabilecek çatışmaların en üstünüdür.

Birkaç gündür Oxford'un gelecekteki kardinali Newman'ın andlarından birini okuyordum. Bu sevimli adam; ki M. Morley kendisinin ondokuzuncu yüzyılın en büyük din yazarı olduğunu yazıyor, Oxford'un sihirbazı olarak adlandırılmış ve düşünceleri son derece incelikle deyimlenmiştir. İnancının sertliğini, şaşırtıcı bir kudretle ortaya koymayı bilmiştir. Şöyle diyor: "İnsan toplumunda insanlar vardır, ölüm gelince kendilerinden kurtulmuş olunur; bunların yanında başka insanlar var ki, bunların ölümü bir kayıptır. Ve bütün bu insanlar kendi aralarında konuşurlar, hoşbeş ederler, birbirlerine yumruk da sıkarlar, sevgi ve güleryüz gösterirler, aralarında son derece büyük bir uçurum ve doldurulmaz boşluklar olduğunu bilmezler."

Çağdaş hayatın görünüşteki birliği, aile bağlılığı ve karşılıklı saygısı içinde —ki birbirimize karşı duyduğumuzu, beslediğimizi sanıyorum— inananlarla inanmayanlar arasında gittikçe açılan bir uçurum, bir doldurulmayacak ve gitgide derinleşen, büyüyen bir çukur...

Ben, doğrusu Newman'ın yazdıklarını iç sıkıntısı duymadan, sempati ve duygu birliğinin kendilerini bağladığına inanan zavallı insanların ayakları altında açılmaya hazır uçurumu görmeden okuyamıyorum.

Bay Piou şöyle diyor: Teslim olmuyoruz, anlaşma konuşmaları istemiyoruz, her insanca eşitlik tanıyan bir tarafsızlık istemiyoruz. Bir ılımlı olan, ılımlı olduğunu sanan ve öyle geçinen, bir ılımlı olarak kilise tarafından ayrıma tabi tutulan bay Piou, sözleriyle gerçekte bir aşılmaz çukur açmıştır.

Ortaya çıkan sorun: Bu konu nasıl çözüm bulacak? Bu çatışma nasıl çözülecek?

Baylar, çok yoruldum: Meclisten bu tartışmanın devamının başka bir oturuma bırakılmasını talep ediyorum *(şiddetli alkışlar)*.

MUHTELİF SIRALARDAN — Pazartesiye!..

BAŞKAN — Tartışmanın Pazartesiye bırakılması öneriliyor. Karşı çıkan var mı?

Oturumun ertelenmesi onaylanmıştır.

JAURÉS — Baylar, geçen akşam çağdaş toplumun bütün kurumlarına girmiş bulunan laik kavramla, Kilise inancını ortaya koyarken, Bay Piou'nun bir protesto, en azından bir şüphe jestinde bulunduğunú hayretle karşıladım. Ben katolik kilisesine göre, bütün kurumların, ailenin ve vatanın, mutlak bir değer olmadığını söylerken, bunların kilisenin ilkelerine uymadıkça hiçbir değerleri olmadığını söylerken, katoliklerin ortak düşüncesini dile getiriyordum. Bay Piou'ya, metni getireceğimi söylemiştim. Baylar, bunları söylerken, Papa'nın Jeanne d'Arc'ın kutsanması sırasında Fransız hacılarına verdiği kısa söylevi ele almıştım. Söze Papa, vatanın güzelliği, ahlaki büyüklüğü ile başlamıştır. Katolikliği, vatan düşmanları olduğu iddia ettiği kişilere karşı şiddetle savunmuştur. Dünya topluluğunda vatanın doğal bir temele sahip olduğunu göstermiştir. Fakat burada daha ileri ve yukarı çıkarak aynen şunları söylemiştir: "Bu vatan için duyulan saygı ve aşk bize sadece şunu esinler; kiliseyle kutsal şekilde birleşme, insanlığın gerçek hayrınadır."

Bu metni, 21 Nisan günlü *Journal des Débats*'dan aldım. Bilhassa Bay Pio'ya iyi niyetimi göstermek istedim.

M.JACGUES PIOU — İyi niyetinizden hiçbir zaman şüphe duymadım. Okuduğunuz cümle doğrudur. Ama ona olduğundan başka bir anlam verdiniz.

EĞİTİMDE TEKNİK

JAURÉS — Öyle de olsa, bunu tartışınız. Fakat dayandığım konu, —ki bu kürsüde savaş çığlığı atan siz beni yalanlayamazsınız— evet, üzerine konuşmalarımı dayadığım konu şudur: Eğitim problemini ağırlaştıran şey, Katolik kilisesinin kabul ettiği gibi, bütün kurumlarda ve ilkelerde göze çarpan toplum ilkeleri üzerindeki hırslı çatışmadır. Bu çatışma nasıl çözümlenebilir ve böyle bir çatışma varken kamu eğitimini kurma olanağı var mıdır?

Güçlüğü, bize salık verildiği ve bizden beklendiği gibi, eğitimi daha dar bir çerçeveye iterek çözebilir miyiz? Halka bazı idealler vermekten vaz mı geçelim ve onu bazı ijyen ve ikincil ahlak reçeteleri düzeyine mi indirelim? Baylar, bu gerçekten bir bozgun ve uygar toplumdan gerçekten vazgeçiş olacaktır. Bu, bilince ışık, eğitime yükseklik ve yaşamaya soyluluk veren tek kurum olarak kiliseyi kabullenme ve bunu ilan etme anlamını taşır.

Baylar, Piou'nun bize verdiği nasihatı tutalım mı? Bu ülkede, birçok derin şekilde bölünmelerden, ortak eğitim olanağı yoktur, onun için her birimiz yerimizi alalım; bir yanda Devlet okulları olsun, tarafsız adı altında bazı yalancılar bir saldırı ve dar görüş eğitimi yapsınlar, öte yanda özel okullar, katolik okullar olsun, hiç kontrolsüz ve çağdaş toplumun ilkelerine hatta en aykırı eğitimi yapabilsinler ve böylece Fransız kuşakları kesin olarak, okullar halinde değil, kamplar halinde parçalansın, böyle mi diyeceğiz yoksa?

Hangi kolaylık, hangi, hafif demeyim ama, adeta tahrikçi gönülle, bey Piou bu kesin ayrımı kabul ediyor?

Hatta sınıf savaşının, en sert şekilde de yapılsa, bir ortak da-

yanağı olduğu var sayılır. Burjuva sınıfı ile işçi sınıfı aynı çağdaş üretim ve düşünce sisteminin ürünüdürler. Bunlar, düşünce hürriyetiyle insanın üretici gücü bilim tarafından geliştirildikçe, birbirlerine muhtaçtırlar. Ve hatta savaşılırken bile ortak ihtiyaç ve düşünceler i inkâr etmezler *(Soldan ve en soldan bravo sesleri).*

Buna karşılık bir ulusun, bir kuşağın, bir yüzyılın, aynı sınıfın çocukları arasında inanç, düşünce zıtlığı bu kadar büyük ise bu çocukları aynı bir okulun çatısı altında toplamanın olanağı yoktur baylar ve bu da bir ulusun parça parça oluşu demektir *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

FERDINAND BUISSONS — Çok güzel!...

JAURÉS — Bu kadar uca mı çekildik? Bu korkunç varsayıma mahkûm muyuz? Buna gerçekten inanmıyorum. Hayat gücüyle çarpışan ilkelerin mantıki karşı koyuşu ne ölçüde olursa olsun, hareket halindeki sosyal gerçek önceleri soyut olarak imkânsız görünen çözümleri hazırlar. Ve bugün, bu kürsünün üzerinde şunu tesbit ediyorum: zavallı insan aklının yanlışlık, belirsizlik ve tutarsızlığını en şiddetle ortaya koyan kilise adamları bile, itiraf etmedikleri ölçüde bunun arkasından yürümek ve önceleri red ve terk ettikleri fikirler arasında, yüzyıllar geçtikçe, birleşip toplanmak zorunda kalmışlardır. Katıksız Hıristiyanlık ve katoliklik, kuşaktan kuşağa toplumsal ve entellektüel gerçeğe yanaşıp, onunla karışıp birleşmek zorunda kalmışlardır. Başlangıçta ilk Hristiyan kuşakları, efendilerinin sözleri sınırlarında kalmışlardır.

Günler geçtikçe, daha az edebi bir yorumlama gerekmiştir; ve yaşamak için, bugünün dünyasının doğal koşullarına dayanmak için kilise örgütlenmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde, uzun süreli hesaplarla sadece kısa süreli bir ülkenin değil, fakat geçici dünyaya ait bir kudretin habercisi durumun düşmüştür.

Bu durumda ayağı yerde, geçici diğer güçlerle krallık ve imparatorluklarla çatışmış, bunlarla pazarlığa oturmuş, anlaşmaya varmış, hak ve yükümlerini onlarla paylaşmıştır. Bu, başlangıçtaki sınırsız hak iddiasından ilk kayma, bu iddianın da ilk küçülüşüdür.

Sonra, Reform geldi. Reform; yeni Avrupa, gelenekse kilisenin yaşamın yorumunu bağladıkları kitaplardan kurtulmak isteyip, eski kilise rejiminin içine girdiği kötülüklerden bıkıp, hatta dinsel yazılara aklın doğuştan gelen serbestliğini uygulayınca ve bütün kandırma ve çözüm yollarına karşın Hıristiyanlık inancının yüzeyde kalan dış yapıtları içinde kalacağını ve Hıristiyanlığın ilk günlerine dönme zorunluğunu anlayınca, ancak bu türlü koşullar içinde doğdu. O zaman katolik kilisesinin ilk davranışı, onaltıncı yüzyılda, bu hareketi kötüleyip mahkûm etmek oldu. Kilise, tıpkı materyalist ve dinsizler gibi, reformu en büyük tehlike ve rezalet olarak adlandırdı. Bugün de, tutucu gazeteleri açınca, katolik gazetelere bakınca Hıristiyanlığın ortak inancını savunmak için Protestan kilisesinin göreve çağrıldığını görüyoruz *(Sol ve en soldan alkışlar - değişik tezahürat).*

Hayatla olduğu gibi, refomla olduğu gibi, katolik kilisesi kendi istek ve özüne aykırı olarak bilimle ve demokrasiyle de bağdaşıp karışmıştır.

Baylar, çok sık tekrarlanmış konuları bir kez daha canlandırdığım için özür dilerim. Bunları kilisenin geçmişteki hatalarına düşmemek için değil —bu çok boş bir çaba olurdu— fakat dinden bazı ipoteklerin ve ayrıcalıkların nasıl koparıldığını göstermek için anlatmış bulunuyorum *(En soldan alkışlar).*

BİLİM KARŞISINDA KİLİSENİN İŞLEYİŞİ

Baylar, dünyanın sonsuzluğu sorunu katolik dininde ciddi olarak, baştan beri ele alınmış değildi. Katolik dini dünyanın kalıcılığı (ebedi oluşu) üzerinde zihin yormuştu. Çünkü bu konuda Ortaçağ'ın iki otoritesi —Aristo ve kilise— arasında anlaşma olmamıştı. Aristo dünyanın zaman olarak sınırsızlığını kabul etmiş ve ispatlamıştı; katolik inancı ise dünyanın yeni oluştuğuydu, kilise bu ikiliği açıklama zorundaydı. Bunun içindir ki, katolik kilisesinin büyük bilgini bizi dünyanın zaman olarak sonsuz olduğuna götürecek bütün delilleri, gerçek delilleri sıralıyor, ama sonunda inanca aykırı olan bu sonuca karşı çıkıyordu. Bu bilginin düşüncesinde eski ünlü filozofun güçlü bir şekilde ispatladığı sonuca katılamamanın üzüntüsü açıkça okunuyordu.

Buna karşılık, evrenin sonsuzluğu üzerinde Aristo geleneği ile İncil ve dinsel yazılar geleneği arasında tam bir uygunluk vardı. Aristo için de, İncil için de, evren, sınırlı bir çevredir, geniş ama sınırlı ve hareketsiz, merkezde bulunan dünyanın çevresinde döner. Bütün yetkililer bu konuda birleşmiş olduğundan kilise de bu sorunu baştan pek karıştırmadı. Örneğin Saint Thomas bile, bu konuya değinmedi; ve Copernic, Batlamyus'un eski anlayışını temelden sarsınca bile.kilise işi ciddiye almadı. İnsanlar bununla alay ediyordu, kilise de bunu bir şaka gibi kabul etti.

Galilée, konuyu tekrar ele alıncaya kadar bir fırtına kopmadı. Galilée'nin dedikleri de dahice bir varsayım olarak alındı ama kilise bununla alay etmekle kaldı. Ama, göklerin derinliklerine işleyen teleskoplar yardımıyla, Galilée bunun boş bir ipotez, ya da ince bir sanı olduğuna dair deliller getirince, deney sonuçlarını gösterince, gerçek belirlendiği ölçüde ışık saçmaya başladı *(Soldan ve en soldan alkışlar)*.

Ve burada, Galilée'ye yapılan işkencelerin efsanelerini tasarlamaya lüzum yok; sadece onun kilise tarafından insan bilgisini yenilemek ve hatta dinsel bilinci geliştirmek yolundaki bütün gerçekleri geri alıp reddetmeyi dizleri üzerinde kabul ettiğini tespit etmek yeterlidir.

Aradan ne geçti? Hangi ihtilal oldu? Galilée'den sonra dünya mı değişti? Kilise nerede? O kilisece vaktiyle mahkûm edilip damgalanan astronomik buluşlar, bugün "Allahın büyük şanının delili" olarak adlandırılıyor *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

Burada, bilimle katolik düşüncesini bağdaştıran büyük bir otorite olarak anımsadığımız Pasteur, Fransız akademisindeki demecinde insan düşüncesinin bu dünyanın sonsuzluğundan bağırırca fışkırdığını coşkun bir şekilde formüle ediyor.

M. DE GAILHARDE - BANCEL—Ve Pasteur bu demecinin muhteşem kısmını şöyle tamamlıyordu: "Artık secde edip tapınmaktan başka yapacak şey kalmadı." *(Sağdan bravo sesleri).*

JAURÉS — Tamam, Bay Gailhard-Bancel. Ama bakın benim tezimi kuvvetlendiriyorsunuz. Çünkü, bugün Pasteur'le birlikte siz, inanmış, hırslı bir katolik olan siz, vaktiyle dine aykırı olarak belirlediğiniz bilimsel buluşlara yeni bir tapınma nedeni buluyorsunuz *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

Sönmüş çatışmaları bir kez daha canlandırmak istemiyorum. Katoliklere bile, anlatmak istediğim şey şu; katlanılma gereği duyulan, sürüklenilen hareketler çağdaş dünyanın kuvvetiyle oluşmuştur ve bu daha sonra da böyle olacaktır. Kilise, eğer ortadan kalkmak istemiyorsa, kaçınılmaz şekilde bilimin gerçeklerine ve demokrasinin kanunlarına uyacaktır ve eğitim soru-

nunun kesin çözümü buradadır *(Soldan ve en soldan alkışlar).*

Baylar, aynı gerçek, aynı olgu, dünya durdukça yorumlarda aynı hareket. Güneşin doğuşuyla batışı arasında bir gün uzunluğunda bir zaman vardır. Daha geniş olacağı yolunda bir yorum, akıllı insanların harcı değildir.

M.LEMIRE — Saint Augustin bunu çok önceleri söylemişti.

JAURÉS — Evet, tamam Bay Lemire, kiliselerin bütün papazları bütün reddedilen görüşlerin tohumlarını taşıyorlar *(En soldan alkışlar ve gülüşler).*

M. LEMIRE — Ve bütün gerçeklerin de. Bunda reddedilen mezhepler söz konusu değil.

JAURÉS — Saint Augustin'in yaygın şekilde kullanılan benzetme yöntemiyle bu yorumu yapmasına karşı çıkmadım. Demek istediğim şu, kuşaklar boyunca bu şekilde laik bir yorumu yapmak akıl kârı değildi, din kitapları bunu engelliyordu. Bugün gördüğümüz durum nedir? Katolik enstitüsünde ünlü jeoloji profesörü M. de Lapparent ne diyor? Ciltler halinde toplanan derslerinde ne diyor? Şunu diyor: jeolojik olguların tam sürcsini tasarlamak güç ise de, hayvan ve bitkilerin ardı ardına değişmesinden bunun milyonlarca yıl olduğu sonucuna varılabilir.

Ve şunu ilave ediyor: organik türler zincirinde insanın en tepeye yerleştiğini ve insan varlığının asilliğini gösterdikten sonra, şunu ilave ediyor: Yeni ihtiyaçlar ortaya çıktığında öyle bir dönem gelecek ki her şeye ruh egemen olacak, maddi bağlardan kurtulmuş olan ruh!..

Ve böylece modern bilimin alışkanlıkları bütün akıllara, hatta katoliklerin kafasına o derece işliyor ki, Bay "de Lapparent" bile, gezegenimizin evrimiyle ruhçuluğun her şeye egemen olmasını olağan bulmuyor.

Baylar, dediğim, tekrarlayayım, nedir? Şudur: Kilise gerçekleri, kendi kuramı için öldürücü; ruhların selameti için karanlıktır. Bugün için bu tescil edilmiştir.

M. LEMIRE — Mübalâğa etmeyelim!

JAURÉS — Bay Lemire, itirazlarınızda bile bazı kayıtlar olduğunu biliyorsunuz. Size dokunan ve sizi yakından uğraştıran başka bir düzende —yorum kurallarının kutsal kitaplara uygulanışında— olduğu kadar, siz çok iyi biliyorsunuz ki, kilisede de aynı sessiz, kısmi bir devrim olmuştur.

Baylar, 1893'le 1898 arasında bu Meclis'te bulunanlar, Rahip D'Hulst'ün değişik, aristokrat, yatkın ve yüksek yüz çizgilerini anımsayacaktır. Kendisi yüksek rütbeli bir rahip, bir diplomattı. d'Orléans ailesiyle yakın bağlarını hep söylerdi. Çetin kont Chambord olayında, o gün çok korkmuş ve anlatıldığına göre —kelimeleri garanti edemem— şöyle diyormuş: "Her gün Allaha yalvarıyorum, Allaha yalvarıyorum ki, efendimin gözlerini açsın.. ya da büsbütün kapatsın!" *(Solda gülmeler).*

Bu kürsüde kilisenin gerekçelerini ve inançlarını anlatmak için kendisini görünce, ona katılığın temsilcisi olarak bakmakta acele etmiştik.

Bizim laiklerin, burada katılığın ilaç kabul etmez temsilcisi olarak gördüğümüz bu adam, Roma'da yenilerin ve serbest sayılan mezheplerin savunmasına katılmaya gitmiştir.

Oraya gitti, savunmasını yaptı ve kendine bir şey yapılmadı. Bazısı birdenbire, bazı daha yavaş, birçoğu aynı çizgiyi izlemiştir, aynı örneğe uymuştur.

KİLİSE DEMOKRASİ KARŞISINDA

Burada da, bu anlamda, kilisenin kendi içinde zorunlu bir evrim vardır. Aynı şekilde zorlanmış, geçmişin taraflarına uzun bir süre bağlı kaldıktan sonra, ondokuzuncu yüzyılda demokrasiye bir çağrı yapmayı denemiştir.

Bu Lamennais ve Lacordaire'in düşüncesinin onaylandığı ateşli dönemdir. Bunlar şöyle diyorlardı:

"Sana engel olan ve halkın zinciri olan milli yöneticilerden kurtul. Halkın zincirlerini kırma, anlayışsızlık ve ilgisizlikten ölmüş olan kiliseyle büyüyen demokrasiyi bağdaştırma yolunda çalışmak üzere kendi zincirlerini kır."

Bu adamların dedikleri bu. Ayrıca papalığın dikkatini sosyal probleme çekiyorlardı. Evet, Lamennais'ye baskı yapıldığını, yıldırımları üzerine çektiğini biliyorum ve Lacordaire'in de sürekli gözlem ve şüphe altında, Notre Dame'da birkaç parlak sözden sonra kenara çekildiğini de biliyorum. Ama sonunda Lacordaire demokrasiye güç, anlam ve kuvvet veren sözleri söylüyordu: "İnançla akıl aynı sesi verirler. İnanç daha tanrısal ve daha ölçülü bir Yunan sazıdır, akıl ise hıçkıran rüzgârların canlandırdığı ince bir diğer Yunan sazıdır". Ve"bu fırtınalar" diyordu, "Hıristiyanlığın sazını esinlendirmek içindir." Bu fırtınalar devrimlerin devamıydı, bu fırtınalar demokrasiydi *(Soldan ve en soldan alkışlar)*.

Evet Lamennais'ye baskı yapılmış, Lacordaire'den şüphe edilmiş, kendisi yalnız bırakılmıştı. Ama sonunda, "Rerum Movarum" denen papalık genelgesi çıkınca, ki bunu geçen gün M. de Dadondokuzuncu yüzyılın en büyük sosyal günü olarak selamlanıştı, katoliklere anayasayı kabullenmeleri ve emekçilerin acılarını hafifletmek için çalışmalarını öğütleyen bu genelge çıkınca, bu, kilisenin yetmiş beş yıldır baskı altında tuttuğu Lamennais'nin düşüncesinin, kuvvetle ama bir parça diplomatça kabulü olmadı mı? Ve dahası var baylar, bu, aklın intikam başarısıdır.

Katolik kilisesi yüzyılımızın anlayışıyla kımıldanmaz... Kımıldanmaya, şu ya da bu nedenler onu zorlar. Ve şimdi diyorum ki, ne yaparsanız yapınız, ya silinceksiniz, ya da bilime, demokrasi ve hürriyete yeni ve o derece kuvvetli tavizler vereceksiniz ki, vatanın çocukları ortak bir iz içine girecekler *(soldan ve en soldan alkışlar)*. Bu önüne geçilemeyen olayların onunla savaşanlar kadar, bu yüzyılın içinde de sokulduğunun yeni işaretlerini ister misiniz?

Geçen gün, M. du Halgouet, Fransız arşöveğinin, bir törende, Fransa'da Allah olmayınca, askerin tehlike anında cesaret bulamayacağı hakkındaki sözlerine karşı çıktı.

M. du Halgouet'nin dediğine göre, general Bonnal da bu sözleri derhal protesto etmiş ve protesto hareketi, bu sözler ülkemize katılmış bir toprakta söylenmemiş olsaydı, daha da geniş olacakmış.

Din adamının yaptığı sadece bir münasebetsizlik değildir. Bir çatışmada sadece Hıristiyanlık inancının tek moral kudret ve fazilet olduğunu söylemek ne demektir, bu hak nereden alınmıştır? Sizler, Fransa'ya karşı bir utanma duygunuz varsa, Al-

lahınızın cesaret ve özveri için zorunlu bir ilke olmadığını ilan etmelisiniz *(Soldan ve en soldan alkışlar)*.

M. PAUL TEROLLE — Bay Jaurés, M. du Halgauet'nin sözlerinin anlamını çok büyüttüğümüzü söylememe izin veriniz.

JAURÉS — O düşüncede değilim. Bir yorum hatası yapmışsam, doğrusunu tam bir iyi niyetle belirtmeye hazırım. Ama sayın arkadaşımızın sözlerini başka türlü anlamanın olanağı bulunacağını sanmıyorum.

MARCEL SEMBAT — Böyle dememişse bile, demek istemiş olabilir?

JAURÉS — Ve şimdi Papa'nın kendini görelim: Saldırgan Papa X. Pie, denebilirse, *kendi rolüne geçmiştir (Soldan ve en soldan alkışlar)*.

Geçen gün, Nancy piskoposu olarak, rahip Turinnaz gelecek seçimler için, katolikler, liberaller ve bütün partilerin namuslu adamlarından kurulu bir ittifak teklif ediyordu. Papalıktan, eğer Papa X. Pie'nin buna katılması isteniyorsa, liberallere çağrı yapılmamasını istediği şeklinde bir yazı geldi; ve bu Bay Piou'nun liberal eylemi için pek iç açıcı olmasa gerek *(Soldan ve en soldan alkışlar)*.

M. JACQUES PIOU — Bir kelime söylememize izin verir misiniz?

JAURÉS — Hay hay, buyurun.

M. JACQUES PIOU — "Liberaller" deyimi felsefede liberal

denen okula inananlar için kullanılmıştır. Bu okulun siz de bir temsilcisisiniz. Bu terim, onlarla ortak noktamız olmayan bizi ilgilendirmiyor. Ve biz hür bir ülkede yurttaşlara verilmesi gerekli özgürlüklerden başka bir şey istemiyoruz.

JAURÉS — Anlıyorum bay Piou, sizin gibi işini bilir bir kimse ve Fransız dilinin ustası, birçok yanlış anlamanın kaynağı olacak bu deyimi, ittifakınıza da olsa, nasıl seçtiniz? *(Soldan ve en soldan alkışlar ve gülüşmeler).*

M. JACQUES PIOU — "Liberal" deyiminin felsefede bir anlamı vardır ve bu anlam kilisece doğru kullanılmıştır. Dar politik anlamında hiçbir yanlış anlamaya elverişli değildir ve bizim kullandığımız şekliyle dinsel yönü de yoktur *(soldan söz kesmeler).*

JAURÉS — İşte ciddi olan da asıl budur, rahip Turinaz'ın siyasal olarak düzenlediği bir belgede "liberal" deyimi vardır. Papa işte bu kelimeyi mahkûm etmiş ve bunun politik bir anlamı olduğundan bütün hükümleri siz yüklenme durumundasınız *(Soldan ve en soldan alkışlar ve gülüşmeler, sağdan itirazlar).*

M. JACQUES PIOU— Benim olaylar dışında kaldığımı daha önce söylediniz; bu nedenle şaşırmadım! *(Sağdan gülmeler).*

JAURÉS — Benim demek istediğim —bu hafif olay sadece bir parantezdir— şu: piskoposu "liberaller" deyimini kaldırmaya zorlayan ya da ona bu yolda öğüt veren Papa namuslu insanlara seslenmeye bu koşulla razı oluyor. Yani, şimdi, resmen ve dogmatik şekilde, Papa, katoliklerin yanında, katolikler gibi namuslu olan ve katolik olmayan insanlar vardır *(sağdan söz kesmeler - çeşitli hareketler).*

M.ANTHIME-MÉNARD VE OLLIVIER— Aksi hiç söylenmedi.

JAURÉS — Baylar, moral doğrulukta, Papa X. Pie'den daha kıskanç olan katoliklerimiz var.

Resmen, bağımsız ahlak denen anlamı vermek için, Papa'nın kilise dışında, katoliklik dışında, katolik inanç dışında bir namusluluk, bir bilinç, bir tutum olacağını tanıyor ve ilan ediyor.

M.ANTHIME-MENARD — Buna inanmıyorum!

JAURÉS — Bu, söylenmesini istediğimiz şeydir *(soldan ve en soldan alkışlar).*

M. ANTHIME-MENARD — Hıristiyanlıktan önce de namuslu insanlar yok muydu? Ama bu tabii bir namusluluktu. Bay Jaurés, katolikler dışında namuslu insanlar olabileceğini kabul etmeyen bir katolik yoktur.

JAURÉS — Cumhuriyetçi Partiye layık olmayan şu alaylı sözleri söylemeniz ne kadar önemli: Dinsel inanç dışında, o halde bir ahlak eğitiminin dayanağı nedir? *(Soldan ve en soldan alkışlar - sağdan söz kesmeler).*

Pio'nun geçen gün yaptığı gibi, Renan'ın sözlerini kaynak olarak aldığınızı biliyorum. Eğer biz ölenlerden sonra onların zayıflayan fazileti üzerinde yaşıyorsak, onu sürdürüyorsak, artık namuslu kişiler sayılmayız.

Renan'ın aristokrat ve yanlış yoldan dönmüş sözü şudur: "Biz ancak bir gölgenin gölgesinde, boş bir vazonun çiçek kokusunu duyarak yaşıyoruz".

Ve ben inanıyorum ki, ihtilalden sonra doğan çağdaş toplumlarda öyle olağanüstü bir yaşama kaynaşması, öyle bir düşünce patlaması var ki, bazı anlarda öyle ateşli bir ışık yanar ki, bir hayaletin dirilebilmesi olanağını kimse düşünemez. Yeni bir inancın burada muhteşem bir bildirisi var *(Soldan ve en soldan şiddetli alkışlar).*

Baylar, lütfen bakışlarınızı daha uzaklara, dünyanın diğer kısımlarına çevirin.

Siz, katolik Fransa, bugün insanlığın tamamı değilsiniz; ve burada sizin bize karşıt olduğunuz noktaları tartışıyoruz. Fransa cumhuriyetinin hür düşünce ve anarşiyle büyük bir gerilemeye götürülüşüne mi karşı çıkıyorsunuz? Siz, anglosaksonların olgun erdemine, Amerika ve İngiltere halkının ateşli ve sağlam yurtseverliğine, yorulma bilmez çabasına ve geniş hoşgörüsüne karşıtsınız.

M.LOUIS OLLIVIER- Bunlar inanan kişiler.

JAURÉS — Yani, inançsız, tanrısız olmasalar da, en azından, mezhep olarak, sizin kilisenizin dışındaki ve kendi kanunlarınız altında tuttuğunuz bu Hristiyanlık çevresinin ötesindeki halklar *(Soldan ve en soldan alkışlar)*..

İşte böyle, dışınızdaki halklar uyanıp yükseldikçe, müslüman uluslar başlarını yükselttikçe ve özelikle yıllardır bize bir örnek gibi gösterdiğiniz yurt aşkı ateşli, fedakâr ruhlu, kişisel yaşantıyı toplumun amaçları için gözden çıkarmayı, hor görmeyi bilen Japon halkı uyandıkça, siz onları bize karşı tutacak ve diyeceksiniz ki: işte orda yaşam ateşi, işte orada örnek.

Evet, ama bu Japonlar bu cesur gücü, kahramanlık, özveri

ruhunu nereden alıyorlar? Diyeceksiniz ki, son bir kokusu, havası, buharı oralara kadar sokulan Hıristiyanlık inancının şu uzak değişik şekli, şu yankısıyla Asya milletlerinin bilinci gelişiyor.

Hayır, hayır; bağımsız bir fışkırış: geleneklerinden, ırklarından, dinlerinden...

SAĞDAN — Dinlerinden?

JAURÉS — Ya... dinlerinden!. Öyleyse, sizin dininiz olmadan da din inancı yeterli olabiliyor. Ama siz her türlü inancı mahkûm ettiniz *(Soldan ve en soldan sürekli alkışlar)*.

Baylar! Gelişmenin süregittiğini, onun çok derin ve dayanılmaz olduğunu söylerken haklıydım. Şu anda siz, önemli olanın din inancı olduğunu kabul ve ilan zorunda kaldınız...

SAĞDAN — İlk olarak.

JAURÉS — Yani bireyin bir toplu davranışa bağlanmasının önemli olduğunu kabullendiniz. Ama bu dinin kapsamı, çıkış yeri, verdiği cezalar ve garantiler ne olursa olsun!

Biz dinden, insanlığın ümidinden, adaletten söz edince, bize dediniz ki, "Bunun cezası konmamış; Tanrı otoritesi yok". Ateşli katolikler, şimdi siz, Japon dininde sizin Tanrınızın verdiği ceza vardır mı diyorsunuz?

Hayır baylar, her şeye rağmen, ne yaparsanız yapın, gerçek şu ki, dünya genişledikçe her yerde bir toprağa bağlı olmayan bol kaynaklar olacaktır. İnsan değeri, düşünce gücü kendini veriş, fedakârlık, büyüklük, bütün bunlar insanın tabiatında var-

dır ve bütün ırklar, bütün şekillerde kendilerini gösterirler. Önemli ve değeri olan nokta, düşünce ve özverinin kısmi, yöre ve zamanla sınırlı şekillerinden çok, bizzat kendileridir *(Sol ve en soldan alkışlar)*. Deney, yeni bir deneydir. Hareket sürecek ve yenilmeyecektir. Kilise ya eğilecek, hep söylediğim gibi, ya da dayanırsa kendi dışındaki güçlerle karşı karşıya kalacaktır.

KİLİSE "İNANÇSIZLARA" DAYATIYOR

Baylar, sizin gibi ben de —bir söz ustalığı olarak almayın— Barrès'nin demesine hayran kaldım ve onda öğretmenler hakkında duyulan sempati beni her zamankinden çok yatıştırdı. Ama Bay Barrès acaba hangi inanç adına konuştu? Tutucu gazeteler bu demeci sadece söylev güzelliği için değil, ama özellikle inanç gücü dolayısıyla basıp, yayıp dağıttılar. Daha bu sabah *L Echo de Paris*'de, bir katolik olan M. de Mun, bu demeci övüyordu. Hiç gülmeye kapılmadan, Bay Barrés'yi kilisenin kurtarıcısı ve koruyucusu olarak tasarlamaya çalıştım. Çok göze çarpan bir şey: katolik inancı bugün bir inançsızın felsefesine sığınmaya zorlanmış görünüyor. Bu kürsüde Maurice Barrès kadar inançsız bir kişi konuşmamıştır. Bize Barrès, "bitmeyen gerçeğin sözü söylenmiştir" demedi, bize ve size, cumhuriyetçi partiye, döndü ve size şunu dedi: olandan başka bir şey inşa etmeye gücümüz yetersе, sizinle belki beraber olacağım; ama katolik kilisesi sağlam bir bina gibi ortadadır: bu belki çatlamış bir tapınaktır, ama bu çatlak onarılabilir, tapınak ayaktadır da. Ve siz, karmakarışık olan sizsiniz, anıtınız inşa edilmiş değil; bütün mimarlık projelerinde her şey birbiriyle çatışıyor, birbirini siliyor.

Baylar, biliyorsunuz ki, dünyada hüküm süren yeni bir dönemi suçlandırmak için, yeni yapılanın eskiler kadar katı ve mate-

matik netlik sahibi olmadığını göstermek yetseydi, insanlık, gerçekleştirdiği başarıların hiçbirine ulaşamazdı! *(soldan ve en soldan alkışlar)*

Bizim dalgalanmalarımız, belirsizliklerimiz, tutarsızlıklarımızın karşısına eski katolik armaların sağlamlığını çıkarıyorsunuz. Size, estetiğinizi küçük düşürmeden şunu söyleyeyim: İskelet elbette hücreden her zaman daha belirlidir *(en soldan bravo sesleri)*. Ve sizler tarihsel benzetmeye başvurunca, bize en kuvvetli cevabı kendi ellerinizle verdiniz. Dediniz ki laik eğitimci, laik ahlakın bütün çelişkili formülleri ile rahattır. Allahçı ahlak, bağımsız ahlak, dayanışmasız ahlak, size bütün görüşlerle rahat, Thébaide kadar yalnız görünüyordu. Evet! ama Hıristiyanlığın ilk yıllarında dinsizlerin Hıristiyanlara karşı sürdükleri iddia da buydu: Siz hayalcisiniz, birbirini tutmuyor söylediklerinizi; ortada bir yapıtınız yok. Ortada eski Roma yapısı vardı, yüzyıllar ona harç koyup sağlamlaştırmıştı. Bu, tek Allaha inanmayan, şahane, Jupiter dinine bağlı, Roma'ya bağlı bir yapı. Bu tapınma ve din ortadayken, bu, Roma halkının başarısı olacaktı; ve ister miydiniz siz hayalleriniz, çelişki ve hastalıklarınızla kalasınız? Siz kararsız, belirsiz ve karanlıktınız.

Puta tapanlar, "kocaman ve sağlam yapı bizden başka yok" diyorlardı. Evet! ama bu yapı sadece bir harabe idi, ölü taşlardan örülmüştü ve bu kaynayan, mayalaşan, yeni ve çatışan inançlar içinde, siz şimdi batmakta olan bu dünyayı savunmaya çalışıyordunuz *(soldan ve en soldan şiddetli alkışlar)*.

JULES DE LA FOSSE — Hıristiyanlık bir yapı idi.

JAURÉS — Baylar, sizin zayıflığınız ve belirsizliğinizi ortaya koyan düşüncenin karışıklığı hakkında tek bir örnek daha vereceğim.

Fransa'da kiliseyi savunanların dayandıkları adam, tarihçi ve filozof kimdir? Dışarda savunan sadece Bay Barrés değil *(gülüşmeler)*, fakat sanırım günahlarının büyüklüğünden olacak, Bay Paul Bourget de kapıdan bir parça daha içeri girdi *(gülüşmeler)*.

Baylar, yardıma çağrılan, üzerinde durulan otorite, Taine'dir.

Kötü şeyler söylememek için Taine'in felsefesini tartışmak istemem, fakat acaba Taine bir katolik midir? Şunu söylemek isterim ki, o katolikliğin inanç ve formüllerine katılmamakla kalmaz. O bütün felsefesiyle anlatmaya çalıştığımız katolik ve milli anlayışın dışındadır.

Siz yıllardır, bilerek bilmeyerek, bize hür düşünce örtüsü altında protestanlığı savunduğumuz, onun XVI.yüzyıldaki yenilgisinin acısını çıkarmaya çalıştığımızı söylediniz. Oysa, yazarlığının başından sonuna protestanlığa karşı en yakın olan düşünür Taine'dir. O, Guizot'ya aşırı hayranlıkla başladı ve protestanlığa tören serbestliği isteyerek bitirdi. Ve siz onu milliyetçi gelenekle birleştirip katolikliği uyandırmaya çalışırsanız, Fransızların orjinallik dehası yönünden Taine'den daha ciddi, Fransız tarihinden daha katı bir insan kalmaz ortada. Siz okul kitaplarında birkaç kalabalık ve mübalağa arıyorsunuz. Ama Fransız tarihine karşı bulunan bir yapıt varsa, oda Taine'in yapıtıdır. Siz bunu unuttunuz. Çünkü Taine, Fransız İhtilalini yermişti *(soldan ve en soldan alkışlar)*.

İhtilali kötülemesi size kafi geldiği için onun bütün eski monarşi ve İmparatorluk üzerindeki korkunç yargılarını affettiniz.

Eski rejim? Hırsızlık, kıtlık, dehşet, lanet; haalkın otyerken

kıral, kraliçe, prensler ve prensesleri, dalkavukların eğlendiği dönem!. İşte Taine, ihtilalden öneki iki yüzyılı böyle düşünüyor.

İlk İmparatorluk mu? Katliam ve binbir vahşet...*(Sağdan söz kesmeler).*

M.FERNAND ENGERAND — Bu düşmanlık şaşırtıcı değil. İmparatorluk, her zaman ihtilaldi.

JAURÉS — Sizin öğretmeniniz olan okul kitapları, tarihsel gerçeklerin sadece soluk bir yansıyışıdır *(soldan ve en soldan şiddetli alkışlar).*

Şimdi öyle bir durum var ki, kilise bu yüzyılın anlayışına uyacak, uymak zorunda kalacak. Şimdi bu özetlediğimiz döneme dokunuyoruz. Bu dönemde onun bir adım daha atması gerekiyor; bu adımla hoşgörülü olmalı ve kaprisli dar katılığı bir kenara atmalıdır, yoksa bir gün ortadan kaybolacaktır. Bir adım atarsa ortaya çıkan laik ve akılcı ilkesine uygun öğretiminde inançlara aykırı hiçbir şey bulunmamasını isteme hakkına da sahip olacaktır *(sol ve en soldan alkışlar).* Birkaç dakika dinlenmeye razı olurlarsa yüce Meclis'e teşekkür edeceğim.

BAŞKAN - Sözcü birkaç dakikalık dinlenme arası istiyor. Karşı çıkan var mı? Oturum ertelenmiştir.

BAŞKAN — Söz, demecine devam etmek üzere, Bay Jaurés'nindir.

M.MAURICE BARRÉS — Bay Jaurés, bir gözlemimi söylemeye müsade ederler mi?

JAURÉS — Memnuniyetle.

M.MAURICE BARRÉS- Baylar M. Jaurés'nin düşüncemi değiştirdiğini söylemeyecceğim, ama nazik izniyle düşüncelerimi iki kelimeyle belirtmek isterim.

Ta ilkokulda elçştirici anlayışın aşırılıklarına karşı savaştım. Bay Jaurés bana, "hangi ilkeye dayanıyosunuz, siz ki katolik inançlarla anlaşma halinde değilsinz?" dedi.

İnsan bilincine bu kadar sokulan bir sorunun onca önemi olmasını ve ona dokunmamasını tabii görmek gerekir *(çok güzel, çok güzel).*

Yirmi yıl öncc —o sıralarda Meclis'te kâtiptim— Brunétier'ye ilk kez rastlama fırsatı buldum. Konuşurken dedim ki "Niçin Parlamentoya girme hevesini duymuyorsunuz?"Şöylc karşılık verdi: "Dinsel konularda bana doğrudan öyle sorular sorulabilir ki, o anda cevap veremeyeceğimden korkarım."

Bu sıkıntı vc korkuyu duymuyorum. Bay Jaurés'nin sorusuna net olarak karşılık vereceğim.

Ben, nedenleri aramaya yönelmiş kişilerdenim. Ben bu araştırmada kanunların daha yakın sonuçlarını arayan kişilerdenim. Tarih bilgim —nc kadar yetersiz de olsa— vc yaşama tecrübem bana gösteriyor ki sağlık kanunları, birey için olduğu kadar toplum için de, bize kilisenin ulaştırdığı *"On Emir"*le uygunluk halindedir *(sağdan alkışlar).*

Katolikliğin savunucularından oluşumun bir nedeni bu!

İkinci bir neden daha söyleyeceğim. Ben katoliklikte, ulusumuzun büyüklük duygularının en iyi geliştiği bir atmosfer görüyorum. Ve örneğin, birkaç hafta önce, Rouen'ı ziyaret ettim ve son derece büyük canlılık gördüm. Bu canlılık ne Bugos'da, ne Le Cide'in doğduğu Endülüs yollarında var, ancak Normandiya'nın katolik kiliselerinin gölgesi bunu sağlayabilir *(sağdan alkışlar).*

Baylar, davranışlarımın beli başlı iki nedeni işte bunlar.

Toplum sağlığı, ruhun en yüksek bir ölçüde heyecana gelişi, katoliklik tarihimiz boyunca tespit ettiğim çifte fazilet işte bunlar. Onun doğuruculuğu burada. Onu bir evlat gibi savunmamın nedenleri işte bunlar *(sağdan alkışlar).*

JAURÉS — Barrés'nin dediklerinin benim bu Meclis'te söylediklerimi doğruladığını anlatmak içni konuşmamın pek gereği yok *(muhtelif sıralardan bravo sesleri).*

Barrés'den özür dilerim, ama ben zaten onun kişisel bilincini açıklamasını istememiştim; istememiştim, çünkü biliyordum *(gülüşmeler)*, çünkü yazıları, onun katolikliği katolik inancı ile ilgili olmayan nedenlerle savunduğunu gösteriyor *(soldan gülüşmeler)...*

M.JAUQUES PIOU— Savunuyorsa, ona inanmıştır.

JAURÉS — Ve onu amaç tutmuyordu benim eleştirme ve uslama tarzım. Onu, katolikliği sadece estetik ve sosyal nedenlerle desteklediği için ayıplamıyorum. XVII.yüzyılda, gerçek inananlar yanında, dini, bay Barrés'nin söylediği nedenlerle savunanlar da vardı. La Bruyère bunları şöyle anlatıyordu: "Dini sadece toplum yararına olduğu için savunanlara *dünyevi* ve

kaba adını veriyorum." *(Soldan ve en soldan gülüşmeler ve alkışlar).*

O halde bay Baarrés'ye sesleniyorum. Katedrallere, hatta Normandiya katedrallerine sahip çıkmayı sadece kendi tekellerine almasınlar *(soldan gülüşmeler)*. Onlara hayran olabiliriz; hayran olanlarımız vardır. Roven'dan geçerken, sosyalist Kongremizi Roven'da yaparken bütün arkdaşlarımız katedrallere hayran kaldılar; fakat hiçbiri Fransa'nın kesin ve yıkılmaz siperlerinin orda olduğunu söylemediler. İşte bunun için benim seslenişim doğrudan doğruya katoliklere ve kileseyedir. Ve uzun bir gelişme içinde, kilise, sadece kendi kendine değil, fakat dünyanın zorlamasıyla gitgide daha çok çağdaş gerçeğe uymuş ve bu uyuş sırasında tavizler vermek zorunda kalırken, kilisenin başlıca desteği onunla sosyal çıkar ilişkisi dışında bağı olmayan düşünürler olmuştur.

M. GRUSSEAU — Bu bir hatadır.

JAURÉS — Benim tezim budur. Bunu yaparen duyguları zorladığımı sanmıyorum ve Bay Barrés'in sözlerinden benim izah tarzımın bütünüyle ayakta olduğunu anlıyorum.

İNSAN KİŞİLİĞİNE SAYGI VE İHTİLAL

Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi soyut şeklinin gereğiyle ele alınınca, katolik uyuşmazlığı bir yaşama ve öğretim birliğine elverişli görünmemekte ve hayatın yumuşatıcı kuvveti kiliseyi yumuşamaya zorlamaktadır. Ve diğer taraftan, baylar, biz bir ihtilal partisi miyiz, sekter bir parti miyiz? Biz bir hoşgörü partisi değiliz —bu, Mirabeau'nun bir sözüdür ve "Hoşgörü" teri-

mini, diğerlerinin inançlarını yaralayıcı bulduğu için haklı olarak reddetmiştir.

M. LEMIRE — Buna saygı demek gerekir.

JAURÉS — Biz hoşgörü sahibi değiliz, ama biz bütün inançlar için, insan kişiliğine ve onun geliştiği anlayışa saygılıyız *(soldan ve en soldan alkışlar)*.

İşte bu anlayış, bütün Fransız ihtilalinde vardır. Elbette, iç savaşı ileri sürüp, onun kendi düşüncesini yaşatıp savunmak için yaptığı savaşları yanlış yorumlayabilirsiniz. Ama, şunu iyi biliniz, hayran olunacak, niteleyici ve geleneğin ateşli sorumluları olan sizi heyecanlandıracak olan şudur: Ancak Fransız İhtilali'nden sonradır ki, ulusal büyük gelenek, en iyi şekilde anlaşılabilmiştir. Yeni bir dünyayı ortaya çıkaran, eski dünyaların kafalarını açan bu nitelik, hayran olunacak niteliktedir *(soldan alkışlar)*.

Baylar bu, ihtilalin sadece heyecanlı bazı dramları göz önüne sererek bilinçleri toplamayı başarmasından, ortadan kaldırdığı dünyaya melankolik ve romantik bir çekicilik verdiğinden değil. Bunun nedeni, ihtilalin sosyal derinlikleri ilk kez ortaya çıkarışından, eski Fransa'da var olmayan bu halkçı güçleri eylem ve aklın ışığına çıkarmasındandır. Bu güçler, İhtilal'den önce karanlık, ya da ikincil önemdeydi. İltilal bunu yaparken yarının tarihçisini, hava yeniden aydınlanınca, geçmişte bu derin halkçı güçlerin tarihini araştırmaya zorunlu kılmıştır.

Yüzyıllardır yer altında kalmış lavlar ve kayaları yeraltından fışkırtan volkanlar, jeologları derin yatakları kazmaya zorlamıştır; bunun gibi ihtilal de o zamana kadar karanlıkta kalmış olan halkın hayatını gün ışığına çıkararak, tarihçileri aramaya

yöneltmiş ve Chateaubriand'lar, Thiery'ler, Michelet'ler ve bütün büyük tarihçiler, geçmiş yüzyıllardakinden daha çok sempatiyle geçmişi anan tarihçileri buradan meydana çıkmışlardır *(soldan alkışlar).*

Baylar, bu bizim yüzyılımızın ve uygarlığımızın onurudur. Çok mükemmel, çok akıllı olan Yunan uygarlığı, kendinden önceki uygarlıkları anlamamış; kendinden farklı uygarlıkların da, Herodote gibi çok ender kişilerin de bir rastlantıyla farkına varmışlardır. Yunanlılar kendilerine uygun olmayan uygarlıklara barbar adını veriyorlardı. Ya Hristiyanlık! Yunan ve Roma'nın eski uyarlığına karşı nasıl da insafsızdı! Çağdaş dünya, uzak kaynaklarını arama endişesini duyan bir tarihsel dönemdir; insanın gelenek ve sürekliliğini ilk anlayan dönemdir ve bu sebeple geçmişi alçaltmadan kendimizi eğitebiliriz *(soldan sürekli alkışlar).*

M. LEMIRE— Hıristiyanlık için...

JAURÉS — Hıristiyanlık! Ama o bizim fikir yapımızdaki unsurlardan sadece biridir. Ve Fransız İhtilali'nden sonraki tarihçi ve filozoflardan hangisi ona itiraz etmiştir?

Geçen gün Bay Gerard-Varet, Yunan kültürünün mirasçıları olduğumuzu söylüyordu. Ama yalnız onun değil. Sanıyorum, ondan kanun anlayışını, ahengi, dengeyi, kolay güzelliğe hayranlığı aldık. Ama Yunan geleneğinin, Fransa'nın büyük gücünün tek unsuru olmadığını biliyorum. Onda Doğu geleneği de vardır, Hıristiyan geleneği de. Fransız bilincine, büyük yahudiler girmemiş olsalardı, biz çok şey kaybedecektik. Bu yahudiler adaleti sadece bir güzellik uyumu olarak alıyorlardı, onlar adaleti bilinçlerinin bütün ateşi ile istiyorlardı ve onu bütün kaba güçlerine karşı bir Allah olarak görüyorlardı. Onlar bir za-

man gelip insanların adalette anlaşacağını ve o zaman onların Allahının ortaya çıkıp "her yüzdeki gözyaşlarını silip temizleyeceğini" söylüyorlardı *(soldan alkışlar)*. İnsan adaletine bu çağrı, Elen biliminin zarafetli gücü ve Yunan düşüncesinin aklı ile kaynaşınca, Fransa dehası meydana gelmiştir *(soldan sürekli ve canlı alkışlar)*

ALLAH, KİLİSE VE OKUL

Bay Piou, bizim çocuklara verdiğimiz eğitimde, artık Allah adını ya hiç anmadığımız, ya da zorlandığımızdan yakınıyor. Neden? 1882'de Allah'ı öğretmek vaat edilmiştir; ama bu Allah ne Hıristiyanların, ne de Allah'a inananların Allahı'dır. Cousin'in 1836'da papalıktan özür dilerken yaptığı tarife uygun Allah, ya da Duppanloup'un kendisine "Siz benden önce kardinal olacaksınız" dendiği gün Jules Simon"un tanımladığı Allah da değil *(gülmeler)*.

Aslında Bay Piou'nun yakınmalarını da pek anlayamadığımı itiraf ederim. Karşımızdakilerin söz ve yargıları nasıl değişiyor? Üniversitenin Victor Cousin ve Jules Simon'un Allah'ını öğrettiği zamanlardaki lanetlenişini hatırlıyorum. Çünkü bu Allah anlayışı "çok Allah'lı" bir inanışa, o da sosyalizme kadar gidiyordu. Sosyalizm ise belaların en kötüsü sayılıyordu. Şimdi Cousin'in ve Simon'un afaroz edilen ve lanetlenen bu Allah anlayışını her gün tekrarlamadıkları için, öğretmenlerden yakınan yakınana.

Kendi payıma, okullarda meydana gelen bu değişiklikten yakınmayışınızı anlamıyorum. Çok mu inanıyorsunuz? Bu değişen, orta-soldaki tanrıya inanabilecek misiniz? *(gülmeler)*

M. AYNARD — Mucizeler sizin yönden geliyor. Bizden değil *(ortadan bravo, bravo sesleri).*

JAURÉS — Bu Allah, programlara girmedi ama, yönetmeliklere girdi..

Bu, Hıristiyanların Allah'ı ile, çok ve tek tanrıların Allah'ı arasında, onların cüret edemeyecekleri politik bir uzlaşmaya benziyor.

Baylar, kimseyle alay etmeyi düşünmeden bunları söylüyorum. Evrenin, dünyanın ve inanların geleceği hakkındaki büyük sorunların, kuşakların düşüncesinden kaybolmasını istemeyen insanlara söylüyorum. Benim inancımı sorarsanız, formüllerle, gönül almak için lekelenmiş sözcüklerle, ya da çekinilecek değil, aksine her zaman daha açık, daha geniş ve daha muhteşem bir eğitimle genç kuşakları uyandırabilir. Sizin öğretiminizdeki yanlış ya da alışılmış yollara sapılmadan, onlar, sorunların genişliğine açılabilir. Bu noktada, bilimin kendinden çıkan esrar, sonsuzluk ve birlik dersleri, değişik güçler: Elektrik, ışık, ısı. Bilim, bunların aynı bir güçten, bizce duyulabilen sonuçlarıyla görünen bir güçten geldiğini öğretir. Bilim bunları anladığı, bunların türlü görüşlerine hükmettiği için, bunları derhal bize gösterir ve insan zihninin emrine sokar. O insan zihni ki, bilinen şeylerden her zaman aranan şeyleri bulmaya uğraşır.

Tıpkı dipsiz bir denizde dalgaların bir diğer dalga altına girmesi gibi *(alkışlar).*

Ve sonra, türlerden çıkan hayat dersi, derece derece tıpkı bir tepenin üstüne tırmanılır gibidir; sanki hayatın kanunu, tabiatta, sizi zorlayacak bu akışın, bu çıkışın zembereğini bulmaya

zorlanarak, kendi kendinizi aşmanızdır *(soldan şiddetli alkışlar)*. Zihnin, inancın, güvenin artıp genişleyişi, aklın kendi kendine genişleyişi bu çıkıştadır, tırmanıştadır.

Ve şimdi ben diyorum ki, bu büyük dersleri ve bilimin ilk teşebbüslerini, serbestçe söylenmiş örnekle bütün açıklığı ve sadeliği içinde görünce, insanlar ve çocuklar dinsel düzenin, ya da filozofların bugünün insanlığının bilincine sundukları somut ve sindirilebilen şeyleri anlamaya daha hazırlıklı olacaklardır *(soldan ve en soldan alkışlar)*.

İşte tarihin, bilimin ve ahlakın öğretiminde bana göre uyulması mümkün ve zorunlu yol budur. Bu yol ne alışılmış ve siyasal amaçların sahte yolu, ne de yüzeyden inkârcı ve alaycı bir yoldur. Okul kitaplarından da çok söz edildi. Baylar, sadece özetleri okumakla kalmadım, çünkü bunlar doğru değil çoğunca *(soldan bravo sesleri)*.

GEÇMİŞ İÇİN ADALETLİ OLALIM

Size şimdi bugünün kötülüklerinden söz etmeyeceğim; bazı basit insanlar var ki, bugün, geçmişin büyüklüğünde birikmiş gücü ve bu gücün gelecek için teminat olduğunu bilmek istemezler *(bravo, bravo sesleri)*. Bu nedenle ben bugünü de kötülemek istemem. Ama bugün, insanlığın yürüyüşünde sadece bir andan ibarettir. Ders kitaplarımızda bugünün olaylarına karşı öncü ve kutlayıcı, gelecek için kısır, geçmiş için de yaralayıcı kısımlar var *(alkışlar)*. Ders kitaplarında, geçmiş, monarşi kötülenirken, zenginlerin şahane saraylarda otururken, fakirlerin kulübelerde ot yediğini okudum...

MESSLIER — Ya bugün?

JAURÉS — Ben de sizin gibi, işçilerin çoğunun yaşadığı kulübelerden çıkıp, zengin caddelerden geçerek okula gelen işçi çocuklarının, bu küçük kafaların, sıkıntılı ve soraraktan başlarını sallayıp yüksek sesle "ya... ya bugün?" demelerinden korkarım *(sol ve en soldan alkışlar)*.

Korkarım ki, yazarlarımız, sadece siyasal ve sosyal organizasyonunu değil, fakat aynı zamanda üretim araçlarının yetersizliğinden geldiğini unuttukları kıtlıklarla bir devri kötülerlerse hataya düşmüş olurlar *(bravo, bravo)*. Ve fakirlikten ileri gelen eski kıtlıkları ayıplarken, bugünün üretim araçları bolluğunda, aynı şekilde kıtlıktan acı çeken insanlar için bir şeyler ayırıp göndermeyi unutmamızı da hazin bulurum. Hindistan'da kıtlık, İrlanda'da kıtlık, 19.yüzyıl kıtlık dolu! Öldürücü derecede bir işsizlik var endüstri toplumumuzda! Evet baylar, bugünle övünelim, ama ölçüyle, ihtiyat ve tevazuyla! *(soldan alkışlar)*.

Evet gerekli olan, her dönemi yargılamaktır. Evet bir tarihçi, olguları anlatırken, bugünün aydınlıklarına dönemez. Onun için çağdaş dönemin getirdiği büyüklükleri arayıp, heyecanla tesbit etmemek olanaksızdır. Ama her dönem, kendi eylem araçları ve doğal süreci içinde yargılanmalı, değerlenmelidir *(bravo, bravo)*.

Fransız tarihi başlagıçtan bugüne; Clovis'ten, Hıristiyanlık öncesinden, hatta Romalılardan önce, bir anlaşılabilir çehre kazandığından bu yana, dönemden döneme, kuşaktan kuşağa incelenmeli. İnsanların hayat, eylem ve kültür araçları, karşılaştıkları güçlükler, tehlikeler incelenmeli ve herkesin yükü altındaki dayanma gücü değerlendirilmelidir *(alkışlar)*.

Tarihi ancak böyle yorumlarsanız, çocukların bugünü anla-

malarına yardımcı olursunuz ve bugünün büyüklüğünün farkına ancak böyle varılır. Ama her dönemin hayran kalınacak büyüklükleri de ortaya çıkmış olur. Buna göre Charlemange, suyun üstünde batacak da olsa yeterli bir yüceliği örgütleyip ayakta tutmayı bilmişti. Üç yıl sonra, fikirleri açıklıkla deyimleyecek bir dilden yoksun iken, öyle ozanlarımız çıktılar ki, Latin dilinin ses uyumu içinde, güzel, klasik dilimizin tahlil gücünü ortaya çıkardılar. Düzen ve düşünce döneminin ötesine de geçmesini istediğim bu feodal kaos dönemine de hayranım *(alkışlar)*.

Benim, sizin için değil, kendi hesabıma üzüntüm, kendi gücümün tarihin bu akışını bu gösterge ve anlayışta incelemeye yeterli olmamasıdır. Ama bizden sonra gelecekler Fransa'yı, gerçek Fransa'yı öğreneceklerdir. O Fransa ki, bir gün ya da bir dönemde özetlenemez, ne yüzyıllar öncesinin, ne dünün Fransa'sıdır. O Fransa ki, günlerin, gecelerin, şafakların, guruplaın, çıkışların, düşüşlerin sonundadır. Bütün bu karanlıkların karışımı, tamam olmayan ışıklar, noksan ve kısımlar arasında henüz ulaşamadığı ama akıl ve düşüncesinde olan dopdolu bir aydınlığa doğru gitmektedir *(sıraların çoğundan yükselen alkışlar)*.

O halde söylediğim ve ispatladığım gibi, eğer kilise yaşamak istiyorsa yüzyıllardır yapmak zorunda olduğu bilinç ve demokratik hakları bütünüyle verme yolundaki devrime devam etmelidir. Ve yeni Fransa'yı, laik Fransa'yı, Devrimin Fransa'sını, eğilip büzülerek değil, cesurca ve erkekçe öğretmelisiniz. Burası böyle eksiksiz öğretince, geçmişe saygıyı bütün güç ve büyüklüğüyle öğretmiş olacaksınız. Şunu da ispatlamış bulunuyorum: Gerçekten laik ve milli bir okul, bugün yurdun bütün çocukları için mümkündür *(soldan bravo sesleri)*.

AYRIMIN SONUÇLARI

Doğrusunu ararsanız, katolik kilisesinin laik okula karşı aylardır yürüttüğü kampanyanın sona ereceğine inanmıyorum. Buna inanmıyorum ve Meclis Başkanı'nın dediği gibi, bu kampanya karşısında Cumhuriyetçi Partinin ilk görevi, soğukkanlılığını sürdürebilmektir. Kilise bunu yapmadı ve şunu söylememe müsaade edin, şimdi işlediği ikili hatanın sonuçlarını bize ödetiyor, ya da ödetmek istiyor.

Onun yarattığı ayrım düzeninin, geçici saydığı papaz öğrencilerinin azalışının yarattığı güçlüklerin karşısında muzaffer olmayı istemiyorum. Ama bu azalış, ki kiliseyi fazlasıyle heyecanlandırdı, onun için laik okula karşı uyandırdığı duyguların en zararlı sonucudur.

Sağdaki baylar, ayrımın ortaya çıkardığı güçlükler sizin bakımınızdan daha da ağırlaşmıştır. İlk olarak, Concordat rejimine güvenilerek size belli bir papaz öğrencisinin kaydı ağlanıyordu. Siz bunları bırakınca papazlık, maaşlı bir memurluk olmaktan çıktı ve sizin kayıtlarınız azaldı *(soldan alkışlar).*

Katolik Fransa'nın yüksek sınıfları, XIX. yüzyılda kiliseye her şeylerini verdiler. Himayelerini, saygılarını ve çok kez paralarını *(soldan gülmeler)* ama çocuklarını asla vermediler— zaman zaman ayinlerde, evet *(soldan bravo).* Ama köylerde, şu köyden şu köye, şu hasta yatağından ötekine giden papaz, onu pazarları şatolarına aldılar, ama oğullarına eşit olarak asla! *(sağdan bağırmalar-çeşitli hareketler).*

Suçlamayın baylar, bu söylediklerimi piskoposluğun belgelerinde okudum, size de okuyabilirim.

Sonra ne oldu? Papazlar azalınca, rahiplik karın doyurmamaya başlayınca, siz katolik dünyasının hakim sınıfları, en büyük egoistlik hatasını işlediniz *(soldan ve en soldan şiddetli alkışlar)*.

Ve sonra, yaraları deşmek istemiyorum, eğer durumunuz bu kadar güçleşmeseydi, ayrımı alçak sesle söyleyecektiniz. Ve hangi etki altında? Baylar, burada birçok soru gizli, burada, Rocafort'un tutumunda, evet, bay Rocafort'un bir çeşit ajan, ya da yarım ajan olduğunu söyleyemem *(Milli Eğitim Bakanı bir red işareti yapar)*. Milli Eğitim Bakanı hayır, diyor. Güveniyorum ki ajan değiller, ama bir şey söylememe müsaade buyurun, bu söyleyecceklerimle sizin red işaretiniz benim açık kanaatıma bir şey katmayacaktır *(gülmeler)*.

İnanıyorum ki Rocafort, Vatikan'ın ajanı değildir. Sadece beni hayrette bırakan, onun için hatta sağda duyulan güvensizlik ve şüpheye benzer duygulardır.

Sayın Ferrette, yeni bir görüşmede, bir gazetede,onun Massabua konusundaki öfkesini anlatıyordu ve bu öfke, sağ kanadınkinden daha şiddetliydi.

Baylar, inanıyorum ki Rocafort'da, sağ şüphe edilecek bir kişi buluyor ama, karanlıkları dağıtacak bir dayanılmaz güven de bulmuyor *(sağda gülmeler)*.

Şimdi baylar, burada önemsiz bir rastlantı tarihsel değer kazanır. Bu namuslu, fakat tartışılan adam, Cumhuriyetçilerin saldırdığı Massabua'nun beğenmediği, sağ katoliklerin desteğini tam kazanmamış, ne üniversitede ne dinde büyük hizmeti geçen bu adam, yaptığı hizmetlerle katolik kilisesinin gözde adamları arasına girdi veher şeyden haberi olan katolikler bili-

yor ki, yıllardır bu adamı Vatikan'ın en çok dinlenen, en yetkili adamı ve ruhani siyasasının gerçek danışmanı olmuştur *(sağdaki sıralardan itiraz ve red sesleri).*

M. DE GAILHARD-BANCEL — Böyle bir şeyden haberimiz yok.

MARCEL SEMBAT — Onun sözü sizden çok dinleniyor, Bay Bancel! (En soldan gülüşmeler).

JAURÉS — Bu ancak her şeye yetkili bir adamda mucize şeklinde toplanan güçlerle izah olunabilir. Öyle bir adam ki, onun başarısı dışardan gelen bilgi ve öğütlerin doğuvc ivazsız olmasına bağlıdır.

Diyorum ki, kilisenin yönetiminde bir hata ve önünü görmeme payı vardır ve bu kürsüde sekiz gündür süren faydasız gösterilerin getirdiği zararlardan sonra, laik okullara karşı yürütülen kampanya son bulmayacaktır. Ve bu nedenle siz, politik ve pratik olacak öğretim tekelinin ortaya konulmadığını haklı olarak ileri sürebilirsiniz.

ÖĞRETİM TEKELİ

Bu konuyu bir cümleyle bitirmek isterim. Ben *Journal Des Dêbats*'da sık sık yazıldığı gibi, tekele karşı gelmiş değilim. Ben iki şey söyledim: Birincisi, devletin milli bir eğitim hizmetini orgnize etme yetkisi var olabilir (en soldan bravo - orta ve sağdan çeşitli hareketler).

M. AYNARD — Kimse onu inkâr etmez.

JAURÉS — Ben Fransa'nın bütün çocuklarına açık ve onları çağıran bir milli hizmeti düşünüyorum *(En soldan alkışlar).*

M. AYNARD — Bu, çocukların millileştirilmesidir.

JAURÉS — Bay Aynard, lütfedin de düşüncemi iki cümleyle açıklayayım.

Diyorum ki burada göz önüne alınacak, ne devletin, ne ailelerin hakkı, fakat çocuğun hakkıdır *(soldan bravo sesleri).*

Proudhon, büyük bir liberal olduğu kadar, büyük bir sosyalist olan bu adamı, bunu şöylece ve çok kuvvetle anlatıyordu: *Çocuk her ufuktan gelen ışınlarla aydınlatılmalıdır ve devletin görevi bu ışınlardan bir kısmının yolunun kesilmesidir* (soldan alkışlar).

Konunun hukuk açısından tanımı işte böyledir. Şunu ekleyeyim ki, bu görevin verdiği yetkiyi kullanırken, devletin tiran durumuna geçmesi zorunluluğu da yoktur. Değerli dostumun dediği gibi, yurttaşların devleti kontrolü etkisiz olmayacaktır. Devletin milli eğitimi organize etme gereği, netice itibariyle, uygulanacak kuralı bir yana bırakılırsa, karşı gelinen bir unsur değil.

Devletin bu hakkının sınırı, çocuğun hakkıdır. Bu hakka yapılan tecavüz bir skandal olur ve bunun için de hakka bir sınır konulmak gerekir *(soldan alkışlar).*

Ve soruna bu açıdan yanaşmadan önce, devlet eğitimini teşkilatlayıp ıslah etmelidir. Kanunla da olsa, her sınıfta 60-70 öğrenci varken, yeni öğrenci kaydına nasıl izin veririz *(soldan alkışlar)* ? Okul yaşını 14'e nasıl iteriz? *(alkışlar)* Okul öğret-

menlerinin yaşayışını düzeltmeden, onlardan öğretimin seviyeli ve tarafsız olmalarını nasıl isteriz? Sınıflar bu derece doluyken onlardan kültürü öğretip geliştirmeyi nasıl isteriz *(Alkışlar).*

Bütün bu sorunları düşünmek zorundasınız.

Bu sorunları ve diğer sosyal sorunları: işçinin işgününü sınırlayacak. İngiltere'de olduğu gibi işçi ailesine cumartesi günlerinin son saatlerinde çocuğunu okuldan almasıyla haftada bir kültür zevkini tattırmalısınız. Ele alma zorunda olduğunuz sorunlar bunlardır. Ve işin burasında okul sorunu sosyal sorunla kaynaşıyor, bunu bir konudan ayrılış saymıyorum bu nedenle. Bu iki sorun bir aradadır. Öğretimde laiklik, sosyal ilerleme ayrılma kabul etmez iki formüldür. Ne birini ne de ötekini, cumhuriyetçi sosyalistler olarak unutmayacağız ve her ikisi için savaşacağız *(sol ve soldan şiddetli alkışlar)*."

* Jean Jaurés'nin "Laiklik" başlıklı bu konuşması, Sosyalist Anlayış (Toplum Yayınevi, Çev: Arslan Başar Kafaoğlu - Yücel Tuncer) adlı kitaptan alındı (editör).

İÇİNDEKİLER

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ / Albert Bayet

Giriş 5

Grek Dünyasında Dine Karşı Düşünce 9

Roma Dünyasında Dine Karşı Düşünce 20

Dine Karşı Düşünce ve Hiristiyanlık 31

Ortaçağda Dine Karşı Düşünce 45

Özgür Düşünce, Reform, Rönesans 55

XVIII. Yüzyılda Dine Karşı Düşünce 65

XVIII. Yüzyıl: Özgür Düşüncenin Zaferi 73

Dine Karşı Düşünce ve Fransız Devrimi 81

XIX. Yüzyıl: Savaşan Laiklik 92

XX. Yüzyıl: Dine Karşı Düşünceden Laikliğe 103

LAİKLİK / Jean Jaurés 117

Çağdaş Toplumlarda Laiklik İlkesi ve Akıl 121

Bilim Karşısında Kilisenin İşleyişi 136

Kilise Demokrasi Karşısında 140

Kilise "İnançsızlara" Dayatıyor 147

İnsan Kişiliğine Saygı ve İhtilal 153

Allah, Kilise ve Okul 156

Geçmiş İçin Adaletli Olalım 158

Öğretim Tekeli 163

BROY YAYINLARI: 77 * Yönetim Yeri: Ankara Caddesi, Vilayet Han, 205, Cağaloğlu - İSTANBUL, Tel: 513 68 56 • 526 20 93 * Yayın Yönetmeni: Seyyit Nezir * Kapak Tasarım ve Ofset hazırlık: HOY AJANS (HerOylumda Yayın Ajansı) * Dizgi: Sistem Ofset, 520 66 27 * Baskı: Özen Matbaası, 528 20 75 * Cilt: Baba Mücellithanesi, 511 94 54

DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ

ALBERT BAYET

çeviren CEMAL SÜREYA

Cemal Süreya'nın Fransız araştırmacısı Albert Bayet'den çevirdiği DİNE KARŞI DÜŞÜNCE TARİHİ, özgür düşüncenin ilkçağdan günümüze kadar dinsel bağnazlığa karşı savaşımını dile getiriyor. Yirminci yüzyıl Fransa'sında laikliğin kurumlaşması yönünde çaba gösterenlerden biri olan Bayet, özgür düşüncenin eyleme en çok dönüşebilme ortamı olan bu ülkede bile hiç de kolay bir savaşım verilmediğini ortaya koyuyor. Uzlaşmaz gibi görünen din ve tanrıtanımazlık arasında karşılıklı saygı ortamının kurumlaşmasını savunan yazar, bu tutumunu şöyle dile getiriyor: "Benim gibi düşünenlere kardeşim diyorum." diye yazdığım için eleştirildim. Benim gibi düşünmeyenlere ise "iki kez kardeşim" diyorum.

Fransız Sosyalizminin önde gelen adlarından Jean Jaurès'nin laiklik adlı meclis konuşması ise, bu incelemeyi bütünleyici bir özellik taşıyor.

LAİKLİK

JEAN JAURÈS